
társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TANULMÁNYOK

- 3 **Ferge Zsuzsa:** Szabadság és biztonság

MAGYAR VALÓSÁG

- 25 **Bagó József:** Kormányzati aktivitások a hátrányos helyzetű munkaerőpiaci rétegek támogatása érdekében
- 37 **Gyekiczky Tamás:** Adalékok a vállalati munkaerő- és szociálpolitikák új fejezetéhez

CIVIL TÁRSADALOM

- 49 **Bánfalvy Csaba:** Egy tanulságos segítőrendszer az ökumenikus Szeretetszolgálatnál

INTERJÚ

- 57 **Diósi Pál:** Tessék mondani, lehet itt tíz percre szörföt bérelni?

ESETEK

- 71 **Lévai Katalin:** A „mágikus” segítő

A SZOCIÁLIS MUNKA BEMUTATÁSA

- 76 **Yossi Korazim Körösi:** Amit a szociális munkásoknak a közösségi szociális munkáról meg kell tanulniuk a neokonzervativizmus korszakában

A SZOCIÁLPOLITIKA TÖRTÉNETÉBŐL

- 90 **Marcel van der Linden:** A munkás önszegélyező egyletek: történeti áttekintés

Ferge Zsuzsa

Szabadság és biztonság¹

Gyakorta igaz Lengyel József mondása, hogy a lényegyet csak túlzásban lehet kifejezni. A sarkítás fölkelti a figyelmet. Am olykor a túlzással a lényeg vész el. Egyre inkább ez a gyanúm támad azzal az új szellemi divattal szemben, amely a szabadságot most már nemcsak az egyenlőséggel, hanem a biztonsággal is összeegyeztethetetlennek tartja.

Jacek Kuron (1994) ezt írja: „A szocialista állam a gazdasági és szociális élet központi irányításának, és így a központosított újraelosztásnak a rendszere volt. Állítható, hogy megvalósította ideológusainak szándékait: létrehozta a maximális szociális biztonság rendjét egy olyan országban, ahol minden polgár az állam alkalmazottja volt. A gyakorlatban a munkahely korlátlanul nyújtott juttatásokat. A béreknek elvileg csak az élelmet és ruházzkodást kellett fedezniök. A lakás, világítás, fűtés, orvosi ellátás, bölcsőde, óvoda, iskola, könyvek, gyereknyaraltatás, üdülés (ugyancsak elvileg) ingyenesek voltak. Az állam garantálta minden dolgozó számára a nyugdíjat, egészségügyi biztosítást és rokkant-ellátást. *A rendszer tehát biztonságot garantált, de ugyanakkor megfosztotta a dolgozókat szabadságuktól és sorsuk önálló meghatározásától: a börtön garantálja a legnagyobb biztonságot.*”

Peter Ambros (1994) tudja, hogy a szabadságfogalmat lehet a végtelenségig, a romboló cselekvés felszabadításáig kiterjeszteni. Tartalma lehet pl.

„Szabadság arra, hogy kitépjük a katicabogár szárnyait

Szabadság az éhenhalásra

Szabadság arra, hogy gyűlölhessünk (másokat vagy önmagunkat)

Szabadság arra, hogy féljünk, illetve terjesszük a rettegést...”

Ekkor fölmerül benne a kérdés, miért is érdemes védelmezésre e fontos érték, kivált, ha a most demokratizálódó volt autoritáriánus vagy totalitáriánus országokban e tekintetben romlik a helyzet, ha „a felszabadulás populizmust, intoleranciát és háborút von maga után”. Ambros belsőleg tiltakozik a pusztító szabadságok igazolása vagy elfogadása ellen. Élezi a problémát azonban az, hogy ha e szabadságokat elutasítja, „ezzel igazolja azokat, akik nosztalgikusan visszasírják a stabilitás, a kiszámíthatóság és az egyértelmű rabság elmúlt időszakát Európa keleti felében”. Ezért további magyarázatokat kínál. „Nem véletlen, ha a rabság korszakát a »stabilitással« és a »kiszámíthatósággal« – más szóval a »biztonsággal« – írhatjuk körül, sőt talán vele

azonosíthatjuk. »Szabadság« és »biztonság« feloldhatatlan ellentmondásban állnak egymással.” Ezek után megfogalmazza téziseit. Ha a biztonságra törekvés tárgya a tulajdon, amelyen az ember „rajta-ül” (a német besíten=birtokolni nyomán alkotott képből), ez mozgásszabadságának korlátozásával jár. Innen az 1. tézis: „A biztonságra törekvés korlátozza a biztonságra törekvő individuum szabadságát”, sőt, ha a törekvés egy meghatározott tárgyra nézve megvalósul, akkor ez (2. tézis) „annyit jelent, mint egyszeri döntéssel minden jövőendő döntésről lemondani”. Nem jobb a helyzet akkor sem, ha az egyén nem saját erőit veszi igénybe biztonsága fenntartásához, hanem valami közvetítőét (pl. a kötelező társadalombiztosítást), továbbá akkor sem, ha a döntést szabad akaratából hozza – mint pl. a régi Német Szövetségi Köztársaságban, ahol a szabadságot és biztonságot „minden további nélkül egyenértékűeknek és egyformán törekvésre érdemes javaknak” tekintették. Ekkor ugyanis a biztonság letéteményesei megkímélődnek „a létezéshez és cselekvéshez szükséges eszközök előteremtésének gondjától”, azaz megfosztódnak a folyamatos egzisztenciális döntésektől, s ezzel kiskorúvá fokozódnak le. Innen a 3. tézis: „A szabadság ugyanannyira kapcsolódik a nagykorúsághoz, mint a biztonság a függőséghez.” A szabadság feladása és a kiskorúvá válás nem csak a kelet-európai, hanem a jóléti államban élő polgárookra is igaz – legfeljebb a jelenség keleten szembeötlőbb volt. S hogy mindezek után mégse kelljen elfogadnia az igazán visszataszító pusztító és önpusztító szabadságjogokat, Ambros különösebb érvelés nélkül (nem igazán meggyőzően) deklarálja, hogy ezek nem „valódi” szabadságok.

Az értékek értelmének túlfeszítése

Azt hiszem, az emberiség minden értéke értelmetlenné tehető és kompromittálható, ha az elvont fogalmakat abszolutizálva, értelmezés nélkül vonatkoztatjuk a valóságra – akár elméletben, akár gyakorlatban.

Az egyenlőség ellenfelei mindig tiszta lelkiismerettel mondhatták, hogy az egyenlőség követelése értelmetlen. Ebben az elvontságban az is. Így pl. Letwin, az egyik különösen konzervatív szerző szerint az egalitarianizmus három gondolatot alapszik, és pedig azon, hogy „1. minden embernek egyenlőnek kell lennie; 2. valamennyi fennálló egyenlőtlenség csökkenthető, alkalmasint teljesen és gyökeresen megszüntethető a kormányok intézkedései által; és 3. minden más politikai célnak félre kell állnia az egyenlőség útjából” (Donnison, 1990). Donnison szerint Letwin azért nem támasztja alá kijelentéseit egyetlen hivatkozással sem, mert az egyenlőség kérdéseivel komolyan foglalkozók közül „soha senki nem mondott ilyen ostobaságot”. Valóban nem. Hiszen mélyen igaz – és nemigen tudok olyan gondolkodót vagy akár tetszőleges európai polgárt, aki ne így gondolná –, hogy „a tökéletesen egyenlő társadalom eszméje hamis – ámde egyben ijesztő is. Ez az utópia a totális terror és az abszolút unalom őshazája” (Dahrendorf, 1969). A terrorról és unalomról elég sok tapasztalatuk gyűlt be a „létező szocializmusban” élőknek az elmúlt 40–70 évben, miközben társadalmuk alapvetően

egyenlőtlenek maradtak a hatalom eloszlása vagy a fizikai és társadalmi éle-
tesélyek alakulása szempontjából (pl. Ferge 1969).

Eppen az elméletileg fennen hirdetett egyenlőség-eszmény és a valóságos,
de eltagadott egyenlőtlenségek közötti ellentmondás vezetett az egyenlőség-
érték kompromittálásához. Ráadásul még az is értelmezhetetlen, hogy mikor
vagyunk egyenlők valamilyen szempontból, akár a legegyszerűbb és legegys-
síkúbb összefüggéseket nézve is. Viszonylag egyszerűnek tűnik például a
„jövedelemegyenlőség” fogalma vagy jelszava. Amde mit is értünk ezen?
Vajon azt-e, hogy az egyének vagy hogy a családok folyó jövedelme ugyan-
annyi? Vagy azt, hogy fogyasztási lehetőségeik, ha úgy tetszik, életszínvo-
naluk „azonos”, bármit jelentsen is ez? Ki tudja eldönteni, hogy mikor
„egyenlő” a jövedelme (például a fogyasztási lehetőségek szemszögéből) egy
kéttagú és egy hattagú családnak; egy falusi nyugdíjasnak és egy vidékről
bejáró budapesti szakmunkásnak; egy egészségesnek és egy mozgáskorláto-
zottnak; egy vegetáriánusnak és egy húsevőnek? Elég-e a folyó jövedelmeket
összehasonlítani, vagy a vagyont is figyelembe kell venni mint potenciális,
alkalmasint mozgósítható jövedelemforrást? Ezeket a mindig csak pontatlan-
ul megválaszolható kérdéseket a végtelenségig folytathatnánk. A bonyolult-
tabb jelenségeknél persze még ennél is rosszabb a helyzet. Ha, mondjuk, az
emberi képességek „egyenlőségét” írónk a zászlónkra, akkor csak egy Hux-
ley-féle lombik-bébis negatív utópiával írthatók ki a köztünk lévő különbsé-
gek és egyenlőtlenségek, de még Huxley is beépítette a kasztokat rend-
szerébe. Vagyis hát: az egyenlőség mint elvont társadalmi eszmény legalább
2000 éve elevenen él az európai kultúrában, ám ebben az elvontságban el-
méletileg értelmezhetetlen, gyakorlati követelésként pedig vagy torz követ-
kezményekkel, vagy radikálisan átértelmezve érvényesült. Vagy azt jelentette
tehát (rossz esetben), hogy egy meghatározott egyenlőséget, pl. a tulajdon-
nélküliséget sorozatos egyenlőtlenségek (szabadságtalanságok és igazságtal-
anságok) kíséretében kényszerített a hatalom a társadalomra, vagy azt (jó
esetben), hogy a politika nem „egyenlőségre”, hanem mindig csak egyes,
meghatározott típusú egyenlőtlenségek csökkentésére törekedett. Ez utóbbi
cél szolgálja például mindazon életfeltételek egyenlőtlenségeinek csökken-
tése a lakástól az egészségügyi ellátásig, amelyek a fizikai vagy társadalmi
életesélyeket a legnagyobb mértékben befolyásolják. (Az első megoldás a
bolsevizmus, a második általában a nyugat-európai jóléti államok, kiváltképp-
en pedig a szociáldemokrácia szociálpolitikájának a jellemzője.)

Nem jobb a helyzet, mondjuk, a toleranciával sem, amely kiterjesztett,
feltétel nélküli értelmezésben az intolerancia tolerálásának igényét is tartal-
mazza. Ez a kiterjesztett értelmezés filozófiaelméletileg kezelhetetlen. Rawls
igazságosságelmélete a szabadság érdekében majdnem korlátlanak tekinti a
toleránsok tolerálási kötelezettségeit. Egyetlen olyan esetet talál, amikor már
nem elfogadható az intoleráns tolerálása. Azt ugyanis, amikor „a toleránsak
őszintén és alapos okkal vélhetik, hogy az intoleranciára saját biztonságuk
érdekében szükség van... Az igazságosság nem követeli meg azt, hogy az
ember tétlenül tűrje, hogy mások elpusztítsák létének alapját.” Ha nem köz-
vetlen a fenyegetettség, akkor az igazságos polgárok első kötelessége, hogy
„mindaddig igyekezzenek védeni az egyenlő jogokat biztosító alkotmányt,

ameddig maga a szabadság és saját szabadságuk nem kerül veszélybe... Ha az alkotmány szilárd, nincs ok arra, hogy az intoleránstól megtagadjuk a szabadságot.” Ha megjelenik is tehát egy intoleráns szekta vagy csoport, de nem válik azonnal olyan erőssé, hogy akaratát mindenkire rákényszerítse, illetve nem nő nagyon gyorsan, akkor remélhető, hogy fokozatosan belátja tolerált intoleranciája fölöslegességét. Ha azonban az intoleráns csoport eleve túl erős, illetve túlságosan gyorsan növekszik, ez olyan „praktikus dilemma”, melyet a filozófia egyedül nem tud megoldani (Rawls 1971., 217. és köv. old.). A gyakorlatban tehát a túlértelmezett tolerancia, az intolerancia korlátok nélküli tolerálása – nem kellően szilárd demokráciában – a tolerancia végzetes tagadásához vagy a toleránsok és intoleránsok közötti élet-halál küzdelemhez vezethet. Hasonló Kis János következtetése, aki szerint a demokratikus jogállam csak akkor maradhat fenn, „ha az intoleranciával szembeni polgári intolerancia jóval korábban működésbe lép, mint amikor az állami kényszerintézkedések megengedetté válnak” (Kis, 1994).

A szabadság fogalmával való visszaélést Ambros példái jól szemléltetik. Az ő felfogásában a pozitív szabadság szabadság valamire (szavazásra vagy pusztításra), a negatív pedig szabadság valamitől (szenvédéstől, kényszertől). A pusztításra való szabadságot már az a legáltalánosabban elterjedt szabadságértelmezés is kizárja, amely szerint az én szabadságom korláta a másik ember szabadsága. Ebbe az értelmezésbe nem fér bele például az, hogy másokban félelmet keltsünk. A. Sen (1992a), Isaiah Berlin (1969) egyik szabadságértelmezése nyomán, elsősorban valamilyen tudatos külső beavatkozás tényéhez kapcsolja a két szabadság megkülönböztetését. Szerinte a negatív szabadság a tudatos külső korlátozástól mentesség, pl. a szavazásomat nem korlátozza sem olyan politikai rendelkezés, amely, mondjuk, a bőröm színe miatt kizárna a szavazók közül, sem pedig huligánok nem állják utamat, vagy nem vernek meg, amikor szavazni megyek. A pozitívan értelmezett szabadság azt jelenti, hogy – mindent figyelembevéve – mit tehet vagy nem tehet meg az egyén... Illusztrációképpen: ha azért nem sétálhatok szabadon egy parkban, mert rokkant vagyok, akkor ez pozitív szabadságom korlátozottsága, de semmi nem utal arra, hogy erőszakosan léptek volna fel negatív szabadságommal szemben. Ha viszont nem rokkantságom miatt nem sétálhatok a parkban, hanem azért, mert huligánok megvernek, ha ezt teszem, akkor ez negatív szabadságom megsértése – és nem csak pozitív szabadságomé... „Ha fontosnak tartjuk, hogy az egyén képes legyen olyan életvitelre, amelyet maga választana magának, akkor érvekkel alátámasztható, hogy a pozitív szabadság általános kategóriájával kell foglalkoznunk.” Ebben az érvrendszerben a szegénység önmagában nem sérti a negatív szabadságot, hiszen nem feltétlenül mások közvetlen beavatkozásának (vagy jogi beavatkozásának) a következménye. Ugyanakkor azonban az, hogy a szegény nem tehet meg egy sor dolgot – nem képes családját megfelelően táplálni, nem képes a szükséges tüzelőt vagy gyógyszert megvásárolni –, pozitív szabadságának korlátozottsága. Ugyancsak a pozitív szabadság hiánya kényszerítheti a szegényt, hogy egészségére, továbbélési esélyeire veszélyes munkát vállaljon. „Ha ezt az érvelést elfogadjuk, akkor nem sok értelme van azon vitatkoznunk, vajon a szabadság pozitív vagy negatív értelmezése mellé kell-e állnunk. A szabad-

ság helyes felfogásának egyszerre kell pozitívnak és negatívnak lennie, hisz – bár más okokból – mindkét oldal fontos.” Egyébként mindkettő kizárja mások szabadságának megsértését.

Sen gondolatrendszerében világossá válik a különböző értékek összefüggése. Értelmezése utat nyit afelé, hogy komplexen vizsgálhassuk szabadság és egyenlőség (egyenlőtlenségcsökkentés), szabadság és tolerancia, vagy épp szabadság és biztonság (létbizonytalanság) kapcsolatát. (Sen egyenlőségvizsgálatairól l. még Sen 1992b.)

A biztonságról

A biztonságnak ugyancsak sokféle értelme van. Az egyik fontos biztonság a közbiztonság – tehát hogy mennyire sétálhatok nyugodtan a parkban. Azt hiszem, itt élesen szétválik az a két korlátozás, amelyeket Sen – a negatív szabadság kapcsán – együtt kezel. Az egyik kérdés a törvényes erőszak sajátos működése például egy önkényuralmi rendszerben. Egy ilyen rendszerben bármikor elvihet a (titkos) rendőrség a parkból. Ez negatív szabadságom súlyos korlátozása, s egyben közbiztonságom nyilvánvaló fenyegetettsége. Letartóztatásomnak lehet politikai ürügye (és ha ez a helyzet, akkor természetesen nem csak a parkból, hanem otthonomból vagy munkahelyemről is elvihetnek, ami talán kevésbé tartozik a közbiztonság kategóriájába), vagy egyszerűen az, hogy magatartásomat a rendőrség a közre „veszélyesnek” tekinti. Ez utóbbi esetben ugyancsak a törvényesített politikai önkény vezérli a rendőrség lépését, hiszen a „közbiztonság védelme” gumijogszabályok segítségével történik. (Kifogásolható, és formailag jogszerű rendőrségi beavatkozásra adhat okot, ha nem tudom helyben igazolni, hogy van munkahelyem, lakásom vagy pénzem, vagy akár az is, ha külsőből ilyesmi gyanítható.) Mindez negatív szabadságom politikai korlátozottsága. Ugyanakkor az a veszély, hogy huligánok fognak az utcán megverni vagy leütni, éppen a „preventív” rendőrségi beavatkozások, illetve a kiismerhetetlenül szigorú büntetések miatt csökken. Valóban, diktatórikus-totalitáriánus rendszerekben a rendőrség mindenütt jelenvalósága a szigorú, illetve kiszámíthatatlan megtorlástól való félelem az utcai erőszakot korlátozza: a közbiztonság ebben az értelemben viszonylag jónak mondható. Paradox módon a politikai jellegű negatív szabadság törékenysége erősítheti a „hétköznapi” negatív szabadságot. Ebből számomra az következik, hogy a kényszerek, és egyáltalán a negatív szabadság fogalmát is árnyalni kell. Ennek megfelelően a negatív szabadság „mások általi fenyegetettségén” belül megkülönböztetném az államhatalom, illetve a polgártársak okozta fenyegetést, mert (legalábbis kelet-európai tapasztalataink szerint) kivált az elsőre igaz, hogy az „egyen személyes életébe való külső beavatkozásnak olyan félelmetes, alkalmasint elviselhetetlen vonzatai vannak, amelyek messze túlmennek a pozitív szabadság ebből adódó csorbulásán” (Sen, i.m.).

A közbiztonság mellett a „magánbiztonság”, a mindennapi lét biztonsága, kiszámíthatósága és ennek különböző összetevői érdemelnek figyelmet. A biztonságfogalom túlértelmezése, börtönnek tekintése, a szabadsággal való

összeegyeztethetetlensége éppen ezek kapcsán vált manapság divattá. Magam azt hiszem, hogy lehetnek másfajta, kevésbé negatív biztonságértelmezések is.

Voltaképpen nehéz megérteni, hogyan tagadhatja valaki egyáltalán a létbiztonság fontosságát. Az a gyanúm, hogy ezt csak az teheti meg, akinek biztonsága soha nem forgott veszélyben. Mi mindent is jelent a létbiztonság fogalma?

Arany János írta egyszer, hogy „kész boldogság” lehet „a szenvedés hiánya” (Enyhülés). Ennek analógiájaként mondanám, hogy a biztonság – a szorongás hiánya. A gyerek nem tud legegyszerűbb szorongásaitól megszabadulni, nem tud zavartalanul fejlődni, ha hiányzik az anya vagy legalább egy, az anya helyére lépő szeretett és állandó, biztonságot nyújtó gondozó. Szoronghatunk szeretteink (vagy saját magunk) egészségéért vagy életéért, emberi kapcsolataink megmaradásáért, azért, hogy ne veszítsük el azt, amink van, hogy meglegyen a mindennapi kenyerünk. Mindezek – a lelki élet mellett a társadalmi létre is alkalmazva Freud fogalomrendszerét – reális szorongások (azaz nem betegesek, nem neurotikus tünetek) –, és mindig nehéz őket megélni. „Hogy milyen alkalmakkor, azaz mily tárgyak jelenlétében s mily helyzetekben lép fel a szorongás, az természetesen nagyrészt tudásunk fokától s a külvilággal szemben érzett hatalmi érzésünktől függ.” A reális szorongás azonban – folytatja Freud – nem értelmes és célszerű, mert „minden cselekvést megbénít...”. Célszerű „a fenyegetés nagyságával összehasonlított tulajdon erőkhöz mérlegelése volna, majd a döntés, vajon menekülés vagy védekezés, esetleg maga a támadás nyújtana-e inkább kilátást arra, hogy minden jól végződjön” (Freud 1986, 321. old.).

A baj az, hogy a reális szorongások egy jó részénél tudásunk sok okból nem is lehet elégséges ahhoz, hogy racionálisan kezeljük a szorongás érzését. Ennek lehet általános, mindenkit érintő oka, például az, hogy a betegségre, amelytől szorongunk, még nincs semmilyen gyógyír. Am az is lehet, hogy elvben létezik megoldás, s megfelelő ismeretek és készségek birtokában meg lehetne építeni a védelmet. Csak éppen a védelem építéséhez szükséges tudások hiányoznak. Ez leginkább azoknál fordul elő, akik rossz társadalmi körülmények közé születtek, s a szocializáció társadalmi intézményei, például az iskola, sem segítettek megszerezni a szükséges kulturális tőkét. Hasonlóképpen, sokaknál nem a külvilággal szemben „érezett”, hanem valóságos hatalmi helyzetük a gyöngé. Ha tudás és hatalom hiányoznak, akkor gyakorta nincs lehetőség olyan menekülésre, védekezésre vagy épp támadásra, amelyek révén „a dolgok jól végződhetnének”. Hiszen menekülés az ivás is, a kábítószer is, bizonyos értelemben a létfenntartó bűnözés is, csak épp következményeik tragikusak, azaz se nem ésszerűek, se nem célszerűek.

A társadalmilag „reális” bénító szorongások jó részére mindig találtak célszerű megoldásokat. Amikor (a tőkés rendszer kiszélesedésével) a megélhetés biztonságát korábban többé vagy kevésbé szavatoló család, egyház, lokalitás vagy a feudális privilégiumok, kötöttségek és kötelezettségek rendszere gyöngült, akkor az egyének és közösségeik új intézményeket alakítottak ki. Az új kockázatok kezelésének legfontosabb intézményeivé a biztosítók váltak. Előzményeik (a bányatársulások, a céhek társulásai) a középkorig nyúl-

nak vissza. Később kialakultak a piaci jellegű biztosítások (először a kereskedelmi hajózásnál), majd kisebb közösségek szolidarisztikus önbiztosításai, például a betegpénztárak.

Minden biztosítás anyagi veszteségek kivédését vagy kompenzálását szolgálja, azaz az anyagi biztonságot. A múlt század végének egyik legjelentékenyebb fejleménye e téren maga a társadalombiztosítás. A biztosítási piac kudarcai, illetve a kis szolidarisztikus közösségek anyagi gyengesége miatt vált szükségessé egy olyan szervezet, amelyben a kockázatok kezelésében az állam is felelősséggel részt vesz. A társadalombiztosítás az ipari társadalommal együtt kialakuló veszélyekre, a balesettől, ellátatlan öregkortól stb. való szorongásokra adott társadalmi válasz: védekezés a jövedelem elvesztésével vagy csökkenésével járó létbizonytalanság ellen. A gyógyítás megfizethetetlenségétől való szorongás vagy állami egészségügyi ellátórendszereket, vagy ugyancsak biztosítás-jellegű megoldásokat hívott életre. Mindezek a rendszerek, amelyeket együtt *társadalmi biztonságnak* neveznek, a II. világháború utáni Nyugat-Európában, az ún. jóléti államokban fejlődtek meg, lehetségesen magas szintre.

A jóléti állam nyújtotta létbiztonság körüli kérdőjelek

A jóléti államnak – miként a két világháború között lassan kibontakozó állami szociálpolitikának – mindenkor voltak ellenzői. A hetvenes évek eleje-közepe óta (az olajválság miatt-e, vagy Thatcher asszony színrelépése miatt, vagy egyéb okokból) mind a szakirodalomban, mind számos ország politikájában nyomon követhető az előbb bátortalan, majd mind militánsabb támadássorozat a jóléti állam ellen.

Igaz, az „új jobboldal” hatása – minden ellenkező híresztelés ellenére – egyelőre alig látszik a jóléti kiadásokon, amelyek az országok túlnyomó többségében reálértékben folytonosan nőnek, s a 90-es évek elején néhány kivétellel arányukban is magasabbak, mint 1975-ben vagy 1980-ban voltak (OECD, 1994). Időközben azonban a szükségletek is nőttek: jelentőssé vált a munkanélküliség, ami a GDP 2–3%-át leköti aktívnak vagy passzívnak nevezett munkaerőpiaci kiadások formájában; nő az élettartam, s ezzel mind a nyugdíj iránti igények, mind az időskorúak egészségügyi ellátásának költségei emelkednek. Így nehéz megmondani, hogy hogyan változott a korábban is meglévő ellátások minősége. Annyi bizonyos, hogy bizonyos szigorítások mindenütt voltak (elsősorban a munkanélküliek ellátásánál, a gyógyszerfarmogatásoknál), s hogy szinte minden országban erősödött az ún. jóléti pluralizmus, ezen belül a magánszektor, illetve a piaci jellegű ellátások szerepe.

A támadások legfontosabb hivatkozási alapja sokáig a szociálpolitika gazdaságra gyakorolt negatív hatása volt. Ehhez járult – a múlt század végének parlamenti vitáitól kezdve – az a vád, hogy a túlzott biztonság aláássa az erkölcsöket, s megfosztja az embereket önállóságuktól (pl. Hatzfeld 1971, Petrák, 1978). Ezt egészíti ki az utóbbi években, az állami paternalizmus vádjának továbbfejlesztett változataként, a biztonság szabadsággal való összeegyeztethetetlenségének vádja.

A gazdasági érvek hitelességével itt részletesen nem foglalkozom, ezt könyvek-tanulmányok sora már megtette (Korpi 1985, Castles 1988, Pfaller et al. 1991, Pierson 1992). Csupán annyit jegyeznek meg, hogy a gazdasági alapú támadások valóságos oka valószínűleg némileg más, mint a hangoztatott okok. Igaz, a gazdasági források bővülése tényleg lassult, és a nemzetközi gazdasági verseny élesedik. Ugyanakkor azonban egyfelől nem a gazdasági források tényleges csökkenéséről van szó: a GDP gyakorlatilag minden fejlett piacgazdaságban továbbra is emelkedik (OECD, 1993). Csak az a korábbi helyzet nem látszik fenntarthatónak, amikor mindenki nyerhetett annak ellenére, hogy a központosított elvonás a GDP-nél jobban emelkedett. Minthogy a növekedés üteme csökkent, most már a jó helyzetűeknek valóságos áldozatokat kellene hozniuk, ha a szociálpolitika erőteljesen növelné forrásait (pl. annyira, amennyit a tartósodó és szélesedő munkanélküliség elleni fellépés és az emiatt növekvő szegénység indokolna). Ehelyett – a háború utáni szolidarisztikus beállítódások elmúltával – a gazdagok korábbi elvonásokkal szembeni lázadása vált gyakorivá, aminek következtében egy sor nyugati demokráciában a gazdagok gazdagodtak, a szegények pedig szegényedtek – s így igen jelentősen nőttek a jövedelmi egyenlőtlenségek. Másfelől a gazdasági verseny élesedése mellett fontos ok, hogy a két világrendszer közötti „szociálpolitikai verseny”, amelyből a nyugati piacgazdaságok sokkal többet profitáltak, mint a létező szocializmusok, a keleti blokk összeomlásával értelmét veszítette.

Ami a paternalizmushoz fűződő vádakot illeti, ezek elgondolkodtatóak. A paternalizmusnak ugyanis legalább két arca van. Az egyik az, hogy egy „paternalista” felsőbb hatalom a hozzá tartozókról vagy alattvalókról azok beleszólása nélkül „gondoskodik”, hozzájárulásuk nélkül boldogítja őket, azaz antidemokratikus. A másik arc azonban az, hogy ezzel elemi biztonságokat nyújt. A paternalizmus két arcával kapcsolatban több kérdés merül fel. Kérdés, hogy szükségszerű-e az, hogy az állami szociálpolitika antidemokratikus legyen? Kérdés, hogy a nem-állami segítségnyújtás elkerüli-e az antidemokratikus paternalizmust? És az is kérdés, hogy az elemi biztonság léte valóban jellemromboló-e?

Ami az első kérdést illeti, az igenlő válasz szinte azzal egyértelmű, hogy az állam működése általában és szükségszerűen antidemokratikus. Ennek a veszélye kétségtől nagy. A parlamenti demokrácia jó működése mellett sem kap minden nyilvánosságot, ami a nyilvánosságra tartozna, s gyakorta gyenge a polgárok kontrollja az állam működése fölött. Talán a szokásosnál is nagyobb az antidemokratizmus esélye az ún. jóléti bürokráciák esetében (pl. Niskanen, 1973), amelyek „kliensei” a társadalom szegényebb, ezért kiszolgáltatottabb és hangtalanabb csoportjaiból kerülnek ki. Számos tapasztalat utal arra, hogy a decentralizálási törekvések, önkormányzati megoldások, állampolgári szervezetek növekvő kezdeményező és ellenőrző szerepe mellett e veszélyek jelentősen csökkenthetők (pl. Culpitt, 1992).

A második kérdésre határozottabb válasz adható. A paternalista felhangú segítségnyújtás messze nem az állami rendszerek megkülönböztető jegye. A sajtóságos az, hogy az új jobboldal, azaz a neoliberális és konzervatív eszmeáramlatok e sajtós elégysé egyáltalán nem utasít el mindenféle paterna-

lizmust. A neokonzervativizmus (ideértve a katolikus egyházat is) nem győzi hangsúlyozni a családi paternalizmus előnyeit és szépségeit. Az anyai hivatás előtérbe helyezésének, a főállású anyaság propagálásának viszont aligha lehet más következménye, mint hogy az apa válik a család fenntartójává, azaz a gondoskodó atyává. Az új jobboldal (egyébként a hagyományos liberalizmussal összhangban) semmi kivetnivalót nem talál a vállalkozó paternalizmusának bizonyos formáiban, nevezetesen a vállalat által létrehozott nyugdíj- vagy egészségpénztárakban. (Itt nem a mutualité-típusú kölcsönös biztosítóról van szó, amelyek teljes demokráciával működhetnek.) A vállalati biztosítások „demokratizmusa”, pl. a működés szabályai, a tőkésített járulékok kihelyezése fölötti kontroll stb. azonban általában csekély. Gyakorta még azt is a vállalatvezetés dönti el, hogy ki csatlakozhat e pénztárakhoz. A statisztikai adatok szerint a „kevésbé fontos”, tanulatlan stb. munkavállalók többnyire nem kerülnek be a biztosítottak közé (OECD, 1993).

A liberálisoknál gyakori, a konzervatívoknál s az új jobboldalnál általában fenntartás nélküli a magánjótékonyosság előnyeinek hangsúlyozása. Nem ritkán elhangzanak olyan javaslatok is, hogy az állami szociálpolitikát, vagy legalábbis a segélyezést, a magánjótékonyáságnak kellene kiváltania (Fekete 1993). Talán nem kell különösebben bizonygatni, hogy a magánadományok „paternalistábbak”, jobban hangsúlyozzák az adakozó hierarchikus felsőbb-ségét, és nagyobb kiszolgáltatottságot teremtenek, mint a társadalombiztosítási ellátások vagy akár a modern, jogszerű (kiszámítható, független fórumon perelhető) állami/önkormányzati segélyek. Ez utóbbiak esetében – még ha nem demokratikusan működnek is – legalább a gyermeki hála nem váratik el a kegyesszívű adakozóval szemben. A magánjótékonyosság „csupán” két dologra képtelen: jogok (jogosultságok) és garanciák biztosítására – amelyek nélkül állampolgár nincs. A jogfosztó, nem demokratikus paternalizmussal szembeni ellenvetéseim egyébként nem terjeszthetők ki a valóban állampolgári kezdeményezéssel létrejövő önszerveződésekre. Ezekkel semmi baj nincs – ha csak az nem, hogy önmaguktól nem jönnek létre mindenütt, minden ügyben. Ezért nem válthatják ki, csak kiegészíthetik az állami háttérrel működő ellátásokat.

A paternalizmus másik arca a *biztonságnyújtás*. A kérdés most már az, hogy a létbiztonság maga eleve jellemromboló-e, gyermeki státusba taszító-e, s valóban összeegyeztethetetlen-e a szabad sorsválasztással, szabad döntésekkel vagy általában a szabadsággal?

A létbiztonság árnyoldalai és hozadékai

Nem foglalkozom a prekapitalista társadalmakkal, amelyekben mindenfajta paternalizmus – a pater familiástól az egyházak adományain keresztül a feudális úr „noblesse oblige” kötelezettségeiig – mintegy „természetesen” működött. Az esetek többségében valóban bölcsőtől sírig való gondoskodást jelentett, még ha a legszerényebb szinten is.

A modern piacgazdaságokban, s főként a II. világháború után kialakuló jóléti államban a társadalmi biztonság fő összetevői a társadalombiztosítás,

☉ a segélyezés és a humán szolgáltatások. Ezekről – egyelőre röviden – azt hiszem, hogy

- a nyugati democráciákban létrejövetelük, vagy legalábbis II. világháború utáni fejlődésük mindenütt összhangban volt a demokratikus játékszabályokkal, azaz ennyiben nincs szó autoritáriánus paternalizmusról;

- intézményesülésüket követően valóban lehetnek árnyoldalaik. Ha nincs aktív társadalmi kontroll, akkor minden rendszer előbb-utóbb bürokratikussá, szolgáló-szolgáltatóból fensőbbsséggé válik. Emellett a segélyezés, amely a paternalizmus negatívumaitól sosem tud teljesen megszabadulni, gyakran beszorítja az egyént vagy családot az önfeladásba, mindenféle sorsjavító erőfeszítésről való lemondásra;

- a létbiztonság morális vagy egyéb negatívumai létezhetnek, ezeknél azonban a biztonság hiánya jóval veszélyesebb mindenféle autonóm erőfelesztésre, sorsválasztásra, tervezésre;

- s végül: ha komolyan vesszük a demokráciát, akkor nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy mit gondolnak a polgárok a jogilag garantált létbiztonságról. Ugy tűnik, hogy a 15 éve tartó intenzív támadások ellenére többségük még mindig elengedhetetlennek, sőt, fejlesztendőnek tartja a biztonságot nyújtó rendszereket.

Az ipari társadalom társadalombiztosításával kapcsolatban a jellemrombolás vádjá csak ritkán merül föl, hiszen ezúttal eléggé „piackonform” vásárolt jogról van szó. Az ezzel kapcsolatos neoliberális, illetve új jobboldali javaslatok nem a megszüntetést javasolják, hanem inkább olyasfajta módosításokat, mint a kötelező szint minimalizálása, a befogadott kör szűkítése, a felosztó-kirovó rendszerről a fedezeti rendszerre való áttérés, a felhalmozott alapok magánkézbe adása (pl. Fox, 1994). További javaslat a kötelező rendszerből való „kiszereződés” lehetősége, ami a társadalombiztosítás társadalmiságát szünteti meg. E javaslatok voltaképpen Chilében jórészt megvalósultak, ám a tapasztalatok meglehetősen vitatottak (Tamburini, 1993).

A természetbeni szolgáltatások esetében – óvoda, iskola, egészségügy – gyakoribbak a piacosítási javaslatok. Ezek lényege, hogy az állam felelőssége legfőljebb a fizetéseképtelenekre korlátozódjék, a többiek, magánbiztosítással vagy anélkül, oldják meg saját ellátásukat. (Harris-Seldon, 1987. A kelet-európai egészségügyi rendszerek ilyen átalakítási javaslatáról l. pl. Ehrlich-Révész, 1993.)

Mind a társadalombiztosításra, mind a szolgáltatásokra vonatkozó fenti javaslatok vagy a jogosultak körét, vagy az ellátások szintjét csökkentik, növelve ezzel az egyének teljes vagy részleges felelősségét és választási lehetőségét. A kérdés az, hogy mi lesz a sorsa annak a kisebbségnek vagy többségnek, amely ily módon kiszorul vagy mindenféle, vagy az elfogadható szintű kötelező rendszerekből. Többségüknek a mindennapi szükség miatt egyszerűen nincs módja a holnapra gondolni, és távoli célokra félretenni. A valószínű következmény a fizető és ingyenes, „szegényjogú” intézmények elkülönülése, sokak kiszorulása egy vagy több ellátórendszerből, illetve – talán elsősorban – a jelentős nagyságrendű időskori szegénység kialakulása.

A társadalombiztosításon kívüli segélyre vonatkozóan nem kívánom tagadni, hogy sokféle negatív hatása lehet. Bizonyos, hogy minden segéllyel

viszzaélnék – legfőlőbb az a kérdés, hogy van-e ebből a társadalomnak akkora vesztesége, mint más visszaélésekből, például a sokkal kevésbé elítélően emlegetett adócsalásokból? Köztudott rossz következmény a munkanélküliségi (vagy szegénységi) csapdahelyzet, amely általában nem ösztönöz munkára vagy erőfeszítésre. Ha ugyanis a munkanélkülinek módjában áll kijátszani a munkanélküliségi ellátás szabályait, ha tehát sikerül nem elfogadnia a felkínált munkalehetőséget, s ehelyett (a járandóság/segély mellett) feketén dolgozik, akkor sok esetben ezt fogja tenni. Szabályos munkavállalás helyett tehát segélyből és esetleg fekete munkából fog élni. Ez mindig élő árnyoldala a segélyezésnek, de kivált akkor igaz, ha – mint nálunk a munkanélküliek jövedelempótló támogatása esetében – minden megkeresett és bevallott forintot levonnak a segélyből. Százszázalékos adókulcsot ugyanis még a jobb helyzetűek sem fizetnének szívesen. Ezért érdemes Herbert Gans kérdését olykor feltenni: értelmes embert nem csak az izgathat, hogy egyesek miért élnek inkább segélyből, mint munkából, hanem az is, miért vannak olyan sokan, akik inkább nehéz és rosszul fizetett munkát végeznek, semhogy segélyből éljenek (l. még Hirschman, 1991).

Megfoszt-e továbbá a biztonság döntési szabadságaimtól, a sorsválasztástól? Ez a probléma ismét több oldalról közelíthető. Az egyik oldal a döntésekről való önkéntes vagy kényszerű lemondás. A „létező szocializmus” valóban sokféle döntési szabadságtól, vállalkozási szabadságtól, sorsválasztási szabadságtól megfosztott bennünket, illetve sokféle kényszert gyakorolt (a munkavállalási kényszertől kezdve). E szabadságtalanságokat azonban nem a jóléti ellátások okozták. Pontosabban: határozottan tagadom, hogy a társadalom „börtönjellege” a létbiztonságnak volt betudható. Először is: nem volt „bölcstől sírig” tartó szociálpolitikai ellátás. Maximálisan érvényesült az „aki nem dolgozik, ne is egyék” elve, és egy sor nyomorúság – munkanélküliség, szegénység, lakásnélküliség, otthon élő súlyos betegek ellátásának kényszere, a család megélhetését alig biztosító alacsony bér – esetén semmiféle állami segítség nem volt. Másodszor: a jóléti rendszerek antidemokratikus, alkalmasint bizonyos kényszerekhez (pl. munkavállaláshoz) kapcsolt működése nem a szabadságtalanság oka volt, hanem következménye. Igaz, a legtöbb szociálpolitikai rendszer jobban működött, mint a rendszer egésze, de azért a politikai diktatúrától semmi nem függetleníthette magát. S hogy nem a biztonság okozta a sokféle döntéshiányt, erre a legegyszerűbb bizonyíték, hogy a vállalkozási kedv vagy az állampolgári kezdeményezések, mozgalmak a legfejlettebb nyugati jóléti államokban sem tűntek el.

Továbbmenve az vizsgálható, hogy ha van – mondjuk, bármelyik totális rendszerénél sokkal magasabb szintű – biztonság, mit jelent ez az egyén szabadságára nézve? Azt hiszem, itt alkuról, trade-offról van szó. Ha a társadalombiztosítás kötelező, akkor az egyszer így megkötött „társadalmi szerződés” egy adott pillanatban mindenkit köt, és minthogy túl gyakran nem vizsgálható felül, a kötöttség azokat is érintheti, akik nem is vehettek részt a szerződéskötésben. Ez valóban szabadságvesztés – még akkor is, ha demokratikus államberendezkedés mellett korlátozható, illetve időről időre korrigálható.

Mi hát a szabadságvesztés ellentétele, mit jelent az így nyerhető általános,

esetleg nem is alacsony szintű létbiztonság, legalább e tekintetben szorongásmentes élet? Azt, hogy nem kell örökké pillanatnyi egzisztenciális kényszereknek engedelmessé válni munkahely, iskola, lakás vagy a következő étkezés megválasztásánál. Azt, hogy jó gyerekintézmények mellett a szülők mindegyike nyugodtan dolgozhat, ha épp erre van hajlandósága. Azt, hogy végig lehet gondolni a gyermekek életpályáját, az arra való lehető legjobb felkészülést. Azt, hogy minden tekintetben nő az egyén vagy család autonómiája, az életforma alakításában is, sorsválasztásban is. Az egzisztenciális biztonság lehetőséget ad, vagy talán csak ez ad lehetőséget, egyéni képességek felismerésére és kibontakoztatására, az élet tudatos tervezésére. Kévésbé magasröptűen fogalmazva: ha nem tudom, hogy lesz-e holnap munkám, s tudom-e a felvett kölcsönök részleteit fizetni, hogyan vágjak bele lakásépítésbe, bútorgvásárlásba, a gyerek olyan iskoláztatásába, amely mellett beláthatatlanul hosszú idő múlva lehet csak kereső?

|| (A létbiztonság – jövedelembiztonság, lakásbiztonság, orvoslás biztonsága – egyértelműen szabadságnövelő. Ehhez képest meglehetősen kis ár az, hogy adót vagy járulékot kell fizetni. Ha ez nem így lenne, vajon miért törekedtek volna a mindenkor legjobb helyzetű rétegek arra, hogy saját maguk, családjuk, gyermekeik biztonságát vagyonnal, egyéni élet- vagy egyéb biztosításokkal minden oldalról biztosítsák, és miért bizonyulnak, minden ellenpropaganda és részleges változtatások ellenére, olyan nehezen kikezdehetőnek a létező nyugati jóléti rendszerek? Igaz, az erőfeszítésekre már nem kényszerülő generációk egyik-másik tagja e nagy védettségben elsatnyul, elzüllik, nem él a racionális sorsválasztás lehetőségeivel². Ám ha az élet bármelyik területén statisztikákat nézünk meg arról, hogy az épp ott sikeresek – vállalkozók vagy tudósok, orvosok vagy politikusok, sőt, a művészek és sportolók nem kis hányada – milyen körülmények között nőttek föl, mindig messze túlreprezentáltak lesznek azok, akik a tartós biztonság nyújtotta szabadságokat tudták kihasználni. És ha a megszokott jómód egyeseket puhánnyá vagy züllötté tett – mennyivel nagyobb a félresikerült sorsok esélye a társadalom ellenkező pólusán?

Mert a másik pólus – a szegénység – gyakorlatilag minden jóléti államban megmaradt, egyes országokban nagy arányban, s most szinte mindenütt nő. A falusi szegénység az országok többségében olyan mély hagyomány volt, hogy a falu szegényei, vagy a városban azok, akik még nagyon közel voltak a tradicionális falusi szegénységhez, többnyire rezignáltan elszenveték a végzetes szegénységet és létbizonytalanságot anélkül, hogy különösebben sértették volna az uralkodó normákat. Érdekes módon, ez a mai Magyarországon növekvő falusi szegénységre is igaznak látszik, sőt, azokra is, akik viszonylag nem régen szakadtak a faluból a városba. A városi szegények többsége (vagy a falusi hagyományok nélküli, ma falun élő szegénység) azonban más módon tudott és tud csak a kiszámíthatatlanhoz és bizonytalansághoz alkalmazkodni. Körükben gyakoriak a (helyesen vagy tévesen) szegénykultúrának nevezett lét bizonyos sajátos jellemzői, a távlatok és az autonóm sorsválasztás feladása, a hosszútávú racionális előregondolkodásról való lemondás, a pillanatnyi vágy bármilyen módon való kielégítése, alkal-

manként a devianciák (alkohol, egyes bűnözősfajták). Mindez az adott körülmények között „racionális” kiútnak tűnhet.

Hogy jellemgyengeségről kell-e beszélnünk vagy csak kényszerűen választott életstratégiákról, ez lehet egyéni megítélés kérdése. Az azonban bizonyos, hogy az így kialakuló magatartások és életstratégiák nem illeszkednek a piaci gazdasági racionalitáshoz. E perem-létben a tulajdon nem feltétlenül szent, és a szerződésnek nincs mindig kötelező érvénye. A piaci csere „valamit valamiért” elve pedig legsúlyosabban a segélyezés révén sérül.

Hogy végül is ki hogyan mérlegeli a létbiztonság pozitív és negatív hozadékait, ez egyéni helyzetektől függő értékválasztások, politikai beállítódások kérdése. A mögöttes alapkérdés a társadalmi szolidaritáshoz, a társadalom integráltságához, a társadalom polarizálódásával járó kísérőjelenségekhez való viszony.

A szabadság és a biztonság értékelése

Az ember többnyire azt értékeli, ami nincs – a lehetetlenre vagy az ismeretlenre ritkán vágyik. Az autoritáriánus államszocializmusban a polgári szabadságjogok hiányát egy idő után a polgárok úgy vették tudomásul, hogy sokan – ha nem is a többség – lemondtak a több szabadság igényéről. (Azt külön kellene megvizsgálni és megérteni, hogy ez a lemondás mennyire volt valamilyen sikeres indoktrináció eredménye, s valóban mennyire alapult azon a sajátosan racionális önszuggesztión, hogy nincs értelme a lehetetlenre vágy-ni.) A rendszerváltás közeledtével, majd a rendszerváltással a korábbi le- és elfojtások felszabadultak, s a szabadságértékek értékelése megnőtt. Ez a szabadság minden formájára igaz, de néhány esetben szembe-tűnő, hogy milyen ugrásszerűen nőtt egy-egy forma vonzása. Így talán a rendszerváltás után tudatosodott először a polgárokból, hogy mit jelentett korábban az állam – akkor „természetesnek”, azaz megváltoztathatatlanak tűnő – beavatkozása a magánéletbe: azok aránya, akik elítélik az állami beavatkozást, 50-ről 84%-ra ugrott. Valamivel kisebb, de ugyancsak jelentős a növekedés azok arányában, akik az érdekvédelmet, s az ezt elősegítő szabad szervezkedést fontosnak tekintik. A biztonságokat mind az előző, mind az új rendszerben maximálisan, jó 90%-ban fontosnak tartották a polgárok, így ezek értékelésének erősödése nem lehet különösebben markáns. (L. 1. Tábla)

Aligha meglepő, hogy a létbiztonságok megrendülését sokanál nem tudja ellensúlyozni a szabadságnyerés pozitív élménye. A polgárok többsége nem fogadja kedvezően a szociálpolitika konzervatív vagy neoliberális indíttatású, az állam visszavonulását követelő felfogását. Erős az igény arra, hogy az állam ne adja föl szociális-kulturális felelősségvállalását. Így például 1990-ben, illetve 1991-ben végzett felvételeknél a kérdezettek 96%-a foglalt úgy állást, hogy az állam mindenki számára biztosítsa az egészségügyi ellátást; 88% volt az univerzális (ingyenes, állami) oktatás mellett; 81% az állam dolgának tartotta a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkentését; és 89% vélte az állam kötelességének, hogy mindenkinek biztosítson munkát (Sági, 1993). Mindez egyébként Nyugaton „normális” szociáldemokrata követelés (Mishra,

1991). Időben összehasonlítható közvéleménykutatási adatok szerint egyértelmű, hogy erősödik az állami felelősségvállalás – ha úgy tetszik, biztonságnyújtás – iránti igény. Ez például a családi pótlékkal kapcsolatos véleményekkel sokatmondóan illusztrálható. Ezen adatok szerint 1984-ben még a kérdezettek 25%-a vélte úgy, hogy a gyermekek eltartása csak a szülők dolga. 1993-ra ez az arány 5%-ra csökkent. Azok hányada viszont, akik szerint a társadalomnak (államnak) a szülőkkel azonos vagy a szülőknél nagyobb mértékben kellene a gyermeknevelés költségeihez hozzájárulnia, 28-ról 55%-ra nőtt. (L. 2. Tábla)

Egy – többek között a szabadságnyerés és biztonságvesztés egyenlegének vizsgálatára irányuló – kutatás alapján néhány összefüggés s ezek társadalmi háttere még világosabbá válik.

A létbiztonság szubjektív fontossága 1991 és 1992 között rohamosan nőtt. Így például arra a – minden évben feltett – nyitott kérdésre, hogy mi jó, illetve mi rossz történt az országban az elmúlt időszakban, 1991-ben a kérdezettek 10%-a, 1992-ben ugyanazon kérdezettek 43%-a utalt spontánul arra, hogy nőtt a létbizonytalanság.

Mind a szabadságok, mind a biztonságok értékelése továbbra is magas – de mintha a biztonságok azok megrendülésével fölértékelődnenek. Ez az átlagos értékelésekből is egyértelmű (3. Tábla). A szabadságok értékelése – mindig 7 fokozatú skálán – 3,6 és nem egészen 6 között mozog, a biztonságok fontosságának értékelése egy kivétellel a maximumhoz, 7-hez közelít. Az 1993. őszi, még előzetes adatok szerint lényeges értékelési változás egyik értéknél sem következett be, s a fontossági sorrendek azonosak maradtak. Érdeemes megjegyezni, hogy az uralkodó ideológiában két kiemelt szabadság értékelése a várttal ellentétesen viselkedik. A tulajdonlás szabadságának fontossága nem változott, a vállalkozás szabadsága pedig árnyalatnyit veszített fontosságából.

Különösen markánsná válik az értékelések különbözősége a vélemények eloszlásának vizsgálatánál. A biztonságokat – a politika kiszámíthatóságának a kivételével, ami talán nehezen is volt értelmezhető – szinte egységesen tekintik roppantul fontosnak. Az átlagos értékek relatív szórása jóval alacsonyabb a biztonságok, mint a szabadságok fontosságának megítélése esetében. (L. 3. Tábla) Ugyanezt szemlélteti, hogy (ismét a politika kiszámíthatóságának kivételével) a túlnyomó többség, 84–92 %-a biztonság valamennyi formájának maximális fontosságot tulajdonított, azaz ezt a fontosságot a 7 fokozatú skálán 7-re értékelte. A szabadságok esetében ritkábban – legföljebb 60% – adtak 7-es osztályzatot, és nem is elhanyagolható arányban tekintettek jó néhány szabadságtípust „nem fontos”-nak (l. 4. Tábla).

A relatíve alacsonyabban értékelt szabadságok közé tartozik mindenekezlőtt a pártalakítás szabadsága, amiből nem a politikai közöny, hanem inkább a „pártoskodástól” való csömör következtethető ki. Sajátos módon az érdekvédő szervezetek vonzása sem olyan magas, mint a korábban ismertett vizsgálatnál. Ugyanakkor egy sor, a privát szférára vonatkozó szabadság (életformaválasztás, utazás stb.) kiugróan magas értékeléseket kapott, kivált a keresők (azaz nem nyugdíjasok) körében. Ez az adalék viszont összhangban van a már idézett korábbi kutatásból a magánszférába való állami be nem

avatkozás rohamosan növekvő igényével. Természetesen jó néhány politikai és (új) gazdasági szabadságot is igen nagyra értékelnek – de a differenciáltság ezúttal is jelentős.

A biztonságok megrendülését a többség érzékeli, de nem minden biztonságnál egyformán. Legegyértelműbb a család biztonságába vetett bizalom, amely a magánélet szférájához tartozik – a politika közvetlenül kevéssé érinti. Emellett a lakást és a gyermekek jövőjét érzékelték viszonylag biztonságosnak 1992-ben. Ugyanekkor, azaz a rendszerváltás harmadik évében, az anyagi és a munkahelyi biztonságot érezték a leginkább veszélyeztetettnek (5. Tábla). 1993-ban (ugyancsak előzetes adatok szerint) a biztonságérzet egy esetben – az egészségügyi ellátásnál – szignifikánsan nőtt, azaz a változtatással kapcsolatos félelmek jelentősen enyhültek. (1992-ben 11, 1993-ban 25 százalék tartotta teljesen biztosnak egészségügyi ellátását.) A munka- és lakásbiztonság érzete csak enyhén nőtt. Egyetlen olyan biztonság van, amelynek értékelése e két év között valóban megrendült, s ez a gyermekek jövőjével van kapcsolatban. Ezt 1992-ben 3, 1993-ban 10% érezte teljesen bizonytalannak, és 35, illetve csupán 9% teljesen biztosnak. Hogy a gyermekek jövőjével kapcsolatos szorongás hogyan függ össze az iskolarendszer folyamatos változtatásával, részleges piacosításával, a növekvő helyhiánnyal, illetve a munkaerőpiacon az ifjúsági munkanélküliséggel, ezt ma csak találgatjuk. Ám annyi valószínű, hogy a politikának e téren sürgős tennivalója lenne.

A vélemények és értékek alakulását számtalan tényező befolyásolja. Ritkán érzékelhető közvetlenül és szignifikáns erővel a társadalmi helyzetet objektíve alakító tényezők (kor, nem, munkajelleg, iskolai végzettség stb.) hatása. Jóval többet sikerül a teljes szórásból megmagyarázni néhány szubjektívebb változó bevonásával. (L. 6. Tábla) Ismerve a vélemények idioszinkratikus jellegét, fontos tény, hogy néhány szubjektív változó (szegénységérzet, létbizonytalanságérzet stb.) bevonása az elemzésbe másfél-kétszeresre emelheti a korrelációt, illetve a teljes szórásból megmagyarázott arányt. (A 6. táblázatban kiemeltük azokat szabadságokat stb., amelyekből – az objektív és szubjektív változókkal együtt – a szórás több mint 15%-át sikerült megmagyarázni.)

Összefoglalva az eddigieket: a nyugati jóléti rendszerek előtörténete a biztonságért folyó küzdelem története volt. A megszerzett biztonságok ellen ma gazdasági, politikai és morális érvekkel frontális támadás indult. Úgy tűnik, hogy a polgárok többsége nem ért egyet a biztonságok aláásával. Erre Nyugaton is számtalan bizonyíték van – s még nyilvánvalóbb a létbiztonságok magasra értékelése, az ezekhez való ragaszkodás a szegényedő kelet-európai régióban, legalábbis Magyarországon. Ebből a legelemibb következtetés az, hogy ha az új kormány nemcsak meg akarja szerezni, hanem meg is akarja őrizni legitimitását, nem hagyhatja figyelmen kívül a polgárok akaratát.

Jegyzetek

1. Az adatok, amelyek a tanulmány kiindulópontját nyújtották, az OTKA támogatásával folyó 2141. sz. kutatásából származnak.

A tanulmány némileg rövidített változata a 2000 augusztusi számában jelent meg.

2. Az új jobboldallal szemben fellépő baloldali elemzők, elsősorban az Egyesült Államokban, számos, a jóléti állam számlájára írt „erkölcsi” problémáért a piac igényei által generált „fogyasztói kultúrát” teszik felelőssé (pl. Ehrenreich, 1987).

Irodalom

- Ambros, Peter, 1994. Szabadság vagy biztonság. *Magyar Lettre Internationale*, 1994, tavasz. Berlin, Isaiah, 1969. *Four Essays on Liberty*. Oxford University Press.
- Block, F., R. A. Cloward, B. Ehrenreich, F. Fox Piven (eds.) 1987, *The Mean Season. The Attack on the Welfare State*. Pantheon Books, 1987.
- Castles, F. G., Dowrick, S. (1988): *The Impact of Government Spending Levels on Medium-term Economic Growth in the OECD, 1960–1985*. Discussion Paper. Canberra: The Australian National University, Centre for Economic Policy Research.
- Culpitt, Ian, 1992, *Welfare and Citizenship. Beyond the Crisis of the Welfare State?* Sage, London.
- R. Dahrendorf, 1969. The nature and types of social inequality. In: Bêteille, A. ed. *Social Inequality*. Penguin, Harmondsworth, Middlesex.
- Ehrenreich, B., 1987, The New Right Attack on Social Welfare. In Block and al.
- D. Donnison, 1990. Szociálpolitika egalitáriánus megközelítésben. *Esély*, 1990/4.
- Ehrlich, Éva–Révész, Gábor 1993. Present and Feasible Future in Hungary. Prepared in the framework of „Eastern and Central Europe 2000” Project, First draft, September, 1993.
- Fekete Gyula (1993) Hozzászólás a Társadalmi Szemle társadalombiztosítási vitájához. *Társadalmi Szemle*, 11. sz.
- Ferge Zs. 1969. *Társadalmunk rétegződése*. KJK, Budapest
- Ferge Zs. 1986. *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*. Magvető, Budapest.
- Fox, Louise, 1994. What To Do about Pensions in Transition Economies? *Transition*, Vol. 5. Number 2–3.
- Freud, Sigmund 1986. *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. Gondolat, Budapest.
- Glennister, H. and J. Midgley (eds.) 1991, *The Radical Right and the Welfare State*. Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead.
- Harris, Ralph and Arthur Seldon, 1987, *Welfare without the State*. The Institute of Economic Affairs, London
- Hatzfeld, H. 1971, *Du paupérisme à la Sécurité Sociale*. Librairie Armand Colin, Paris.
- Hirschman, Albert O., (1991): *The Rhetoric of Reaction*. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Kis János (1994) Erkölcs, hit, tolerancia. *Kritika*
- Korpi, W. 1985. Economic Growth and the Welfare State: Leaky Bucket or Irrigation System? *European Sociological Review* 1 (2).
- Kuron, Jacek, 1994. Válaszúton. *Esély*, 2. sz.
- Mishra, Rames, 1991, *The Welfare State in Capitalist Society. Policies of Retrenchment and Maintenance in Europe, North America and Australia*. Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead.
- Midgley, James (1991) The radical right, politics and society. In Glennister and Midgley.
- Nagy Lajos Géza (1993) *Változások a szociálpolitikai kérdések megítélésében, 1982–1993*. Magyar Gallup Intézet adatai alapján, Budapest. Készült az ATA Alapítvány támogatásával.
- Niskanen, W. 1973. *Bureaucracy: Servant or Master?* Institute of Economic Affairs, London.
- OECD, 1993. *National Accounts*. OECD, Paris.
- OECD, 1994. *New orientations for social policy*. Social Policy Studies, no. 12. OECD, Paris.

- Pfaller, Alfred, Ian Gough and Göran Therborn, 1991. *Can the Welfare State Compete?* Macmillan.
- Pierson, Christopher (1992) *Beyond the Welfare State? The New Political Economy of the Welfare State*. Polity Press, Cambridge–Oxford.
- Rawls, John, 1971. *A Theory of Justice*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Tamburini, 1993. *Revue of the International Social Security Association*.
- Sági, Matild–Róbert, Péter: Dismantling the welfare state. (How the state discards its responsibilities.) Paper prepared for the European Research Conference on from European Societies to European Society: the national welfare states and European integration. St. Martin, Germany, 22–26 November, 1992.
- Sen, Amartya, 1992a. Az egyéni szabadság mint társadalmi elkötelezettség. *Esély*, 1. sz.
- Sen, Amartya (1992b) *Inequality reexamined*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Simon, János (1993), Post-paternalist Political Culture in Hungary: Relationship Between Citizens and Politics During and After the „Melancholic Revolution”. *Communist and Post-Communist Studies*. Vol. XXVI. no. 2. June 1993.

1. Tábla

Vélemények 12 társadalmi értékről
(Az adott értéket fontosnak tartók %-os aránya)

	1985	1989	1991
Mennyire fontos az életben, hogy (Szabadságra vonatkozó vélemények)			
Az ember szabadon elmondhassa a véleményét	79	83	88
Ne legyen kiszolgáltatva a hatalomnak	69	80	90
Mindenki beleszólhasson a közügyekbe	62	61	76
Az állam ne avatkozzon az emberek magánéletébe	50	66	84
Az emberek szabadon szervezkedjenek érdekeik védelmében	49	57	77
(Biztonságra vonatkoztatható vélemények)			
Az ember gond nélkül élhessen	93	93	94
Mindenkinek legyen munkája	90	90	93
Az ember tanulhasson, kulturálódhasson	85	86	91

Forrás: Simon, 1993.

A táblázat eredetileg a szabadság és egyenlőség értékek szembeállítását szolgálta. Az egyenlőségre vonatkozó néhány kérdést elhagytuk, s csak azokat a tételeket szerepeltetjük a táblázatban, amelyek a biztonságigény összefüggésében is értelmezhetők.

2. Tábla

Kinek kell viselnie a gyermeknevelés költségeit?

	1982	1984	1987	1993
Kizárólag a szülőknek	19	25	18	5
Elsősorban a szülőknek, de egy részt a társadalomnak is	50	47	47	34
A szülőknek és a társadalomnak nagyjából egyformán	24	23	27	48
Elsősorban társadalomnak, de egy részt a szülőknek is	3	2	2	6
Kizárólag a társadalomnak	1	1	1	1
Egyéb	1	1	1	1
Válaszhiány	2	1	4	5
Együtt	100	100	100	100

Forrás: Nagy, 1993.

3. Tábla

Szabadságok és biztonságok értékelése 7 fokú skálán

1992. ősz

(Városok, n=295)

Mennyire fontosak egyes szabadságok

	Átlag	Szórás	Rel. szórás
Életforma-választás	5.9	1.6651	28.1
Véleménynyilvánítás szabadsága	5.8	1.7647	30.5
Utazás szabadsága	5.8	1.8344	31.8
Orvosválasztás szabadsága	5.4	1.7956	33.3
Tulajdonszerzés szabadsága	5.4	1.9435	36.1
Sajtószabadság	5.4	1.9653	36.6
Vállalkozás szabadsága	5.4	2.0418	37.9
Politikai szabadság	5.0	2.2708	45.7
Vállásszabadság	4.3	2.2416	52.0
Egyéb csoportok alakításának szab.	4.3	2.2466	52.5
Pártalakítás szabadsága	3.6	2.2309	62.2

Mennyire fontosak egyes biztonságok

	Átlag	Szórás	Rel. szórás
Lakhatás biztonsága	6.8	.7083	10.4
Családi élet biztonsága	6.8	.7860	11.5
Gyerekek jövőjének biztonsága	6.8	.8697	12.8
Anyagi biztonság	6.7	.8402	12.5
Munkahely biztonsága	6.7	.9376	13.9
Egészségügyi ellátás biztonsága	6.7	.8960	13.4
Politika kiszámíthatósága	5.5	1.9954	36.4

Forrás: Jelentés, 1994.

A szabadság és biztonság fontossága esetében az átlagos fontosságok csökkenő sorrendjében – ami eltér a kérdőív sorrendjétől.

4. Tábla

A szabadságok és biztonságok értékelése:
a két szélsőséges vélemény aránya azon családokban,
amelyekben a háztartásfő inaktív, ill. aktív

Mennyire fontosak egyes szabadságok

	Inaktív	Aktív 1-est választók: Nem fontos	Együtt	Inaktív	Aktív 7-est választók: Nagyon fontos	Együtt
Életforma-választás	4.7	3.1	3.8	49.2	67.5	59.5
Véleménynyilvánítás	6.2	3.7	4.8	54.3	58.6	56.8
Utazás	12.2	3.1	7.2	45.0	64.6	56.0
Orvosválasztás	3.9	6.8	5.5	41.9	39.8	40.9
Tulajdonszerzés	9.3	6.9	7.9	38.8	47.5	43.8
Sajtószabadság	10.2	6.8	8.2	43.8	46.9	45.7
Vállalkozás szab.	18.6	4.9	11.0	38.8	56.2	48.6
Politikai szabadság	20.5	11.9	15.6	37.8	46.9	43.1
Vallásszabadság	16.0	21.6	19.0	39.7	21.6	29.9
Más csop. alakítás	26.2	16.5	20.7	27.0	22.8	24.9
Pártalakítás	35.9	24.4	29.4	17.2	16.9	17.3

Mennyire fontosak egyes biztonságok

	Inaktív	Aktív 1-est választók: Nem fontos	Együtt	Inaktív	Aktív 7-est választók: Nagyon fontos	Együtt
Lakhatás	0.8	0.0	0.3	87.9	94.4	91.5
Családi élet	3.0	0.0	1.4	85.6	95.3	91.5
Gyerekek jövője	2.6	0.0	1.1	84.5	94.3	90.1
Anyagi biztonság	1.5	0.0	0.7	81.8	88.9	85.8
Munkahely	x	1.6	x	x	89.2	x
Eü. ellátás	1.5	0.0	0.7	80.3	86.4	83.7
Politika	12.5	7.5	9.7	47.7	55.9	52.1

Forrás: Jelentés, 1994.

A sorrend a 4. tábla átlagos fontossági sorrendjét követi.

5. Tábla

A biztonságok fontossága és a biztonságérzet

	1. Mennyire fontos? Átlag	2. Mennyire érzi biztosnak Átlag	3. Rel. szó- rás	4. A biztonság- érzés a fontosság %-ában (2/1)
Lakhatás biztonsága	6.8	5.5	34.0	80.9
Családi élet biztonsága	6.8	6.1	24.0	89.7
Gyerekek jövőjének biztonsága	6.8	5.2	33.0	76.5
Anyagi biztonság	6.7	3.3	50.2	49.2
Munkahely biztonsága	6.7	3.8	56.4	56.7
Egészségügyi ellátás biztonsága	6.7	3.7	51.6	55.2
Politika kiszámíthatósága	5.5	3.2	58.5	58.2

Forrás: Jelentés, 1994.

A biztonságok meglétének megítélése a fontossági sorrendet követi.

Mennyire érzi biztosnak az alábbiakat

	Inaktív	Aktív	Együtt	Inaktív	Aktív	Együtt
		1-est választók: Teljesen bizonytalan			7-est választók: Teljesen biztos	
Lakhatás	4.5	7.4	6.1	57.6	46.9	51.7
Családi élet	4.6	1.2	2.7	60.3	59.3	59.9
Gyerekek jövője	1.6	3.8	2.8	41.1	30.0	34.8
Anyagi helyzete	18.9	16.8	17.7	8.3	3.1	5.8
Munkahely	x	18.6	x	x	16.6	x
Eü. ellátás	17.1	19.1	18.2	13.5	8.6	11.0
Politika	20.8	27.9	24.6	9.2	8.2	8.6

Forrás: Jelentés, 1994.

6. Tábla

MULTIPLE R SQUARED

Az R négyzet összehasonlítása különböző ANOVA változó-halmazokkal

AAA
Csak objektív
változók

BBB
Obejektív és
szubjektív
változók

Mennyire fontosak egyes szabadságok

(Kb. 20–30 hiányzó eset)		
L2FONHIC (Vallásszab.)	.096	.134
L2FONVEC (Vélemény)	.107	.175
L2FONORC (Orvosvál.)	.041	.090
L2FONSAC (Sajtószab.)	.088	.135
L2FONPAC (Pártalak.)	.082	.145
L2FONEGC (Egyéb csop.)	.178	.248
L2FONTUC (Tulajdon)	.128	.131
L2FONUTC (Utazás)	.159	.260
L2FONELC (Életformavál.)	.169	.200
L2FONVAC (Vállalkozás)	.179	.260
L2FONPOC (Pol.szab.)	.119	.121

Mennyire fontosak egyes biztonságok

(125–130 hiányzó eset)		
L2MENFC (Anyagi)	.089	.218
L2MEN CSC (Családi)	.104	.191
L2MENLAC (Lakás)	.081	.178
L2MENMUC (Munkahely)	.240	.289
L2MENEGC (Eg.ügyi ell.)	.109	.096
L2MENGYC (Gyerek jövője)	.187	.129
L2MENPOC (Pol. kiszámítható)	.063	.103

Mennyire vannak meg egyes biztonságok

(kb. 50 hiányzó eset)		
L2ERZFC (Anyagi)	.157	.213
L2ERZCSC (Családi)	.067	.104
L2ERZLAC (Lakás)	.108	.200
L2ERZMUC (Munkahely)	.134	.275
L2ERZEGC (Eg.ügyi ell.)	.165	.254
L2ERZGYC (Gyerek jövője)	.096	.157
L2ERZPOC (Pol. kiszámítható)	.051	.138

A változók a különböző számításoknál

AAA: Csak objektív változók:

L2EFOJ5 NTILES of L2EFOJ (1992. évi egy főre jutó jövedelem ötödök)

L2KHO3 Háztartásfő 60 és kevesebb, 60 fölött

H2UJMJEL összevont munkajellegcsoport

H2UJISK5 összevont iskolai végzettség, 5 csop (8

H2AKTINA aktív = 1 inaktív = 0
BBB: Néhány bizakodásra utaló, szubjektív változó is
L2EFOJ5 NTILES of L2EFOJ
L2KHO3 Háztartásfő 60 és kevesebb, 60 fölött
H2UJISK5 összevont iskolai végzettség, 4 csop. (8
L1JLETMT Jövedelmi létra változása, 91, 3 évvel ezelőtt és
L2JLET3M Jövedelmi létra változás ma és 3 év múlva közt
L2KIJ3MA kijönnek-e pénzből változása, tavaly-ma
SZEG12 Volt-e szegénység említés 91 és 92-ben
H2AKTINA aktív = 1 inaktív = 0
LETB12 Volt-e létbizonytalanság említés 91 és 92-ben

Fizessen elő az Esélyre!

Az Esély társadalom- és szociálpolitikai folyóirat.
Megjelenik évente hatszor.

Ára: 80,- Ft

Kapható minden nagyobb könyvesboltban
és a szerkesztőségben.

Megrendelhető:
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/B
Tel.: 266-9833/298

Bagó József

Kormányzati aktivitások a hátrányos helyzetű munkaerőpiaci rétegek támogatása érdekében

Úgy tűnik, hogy a foglalkoztatáspolitikai új típusú eszközévé válhatnak azok az egyes hátrányos munkaerőpiaci helyzetű rétegek támogatása érdekében kidolgozott intézkedési csomagok, amelyek 1993 óta működnek a Munkaügyi Minisztérium irányításával.

Az alábbi írásban a munkaügyi irányításban dolgozó szakember nézőpontjából tekintjük át a cselekvési programok 1993. évi főbb tapasztalatait, illetőleg az 1994. évben indítandó új programok fő irányait.

A cselekvési programok kidolgozása és megindítása

A munkanélküliség és a kezelését segítő eszközrendszer elemzése során korábban szembetalálkoztunk azzal a problémával, hogy a foglalkoztatáspolitikai eszközrendszer önmagában, célirányos rétegprogramok nélkül, nem képes elégséges megoldást adni a legsúlyosabb munkaerőpiaci helyzetben lévő társadalmi csoportok számára. A munkaügyi statisztikák, valamint a munkanélküliek ellátásának mindennapi tapasztalatai szerint a regisztrált munkanélküliek számának csökkenése ellenére a tartósan munka nélkül maradók, s köztük a megváltozott munkaképességűek, illetve a cigányok aránya folyamatosan nő (1. sz. melléklet), és súlyos elhelyezkedési és egzisztenciális gondokkal küzd a pályakezdő fiatalok jelentős része is (2. sz. melléklet). Amennyiben a jövőben sem sikerül e rétegek számára célzottan és eredményesen – a foglalkoztatáspolitikai eszközrendszerével is – segítséget adnunk, úgy e tömegek társadalmi helyzete rosszabbodik, a leszakadás, illetve a társadalom perifériájára kerülésük folyamata felgyorsul. Az így megnövekedett problémák politikai problémává alakulhatnak át, s ennek kezelése más eszközökkel is egyre kevésbé lesz lehetséges.

A fentiekkel kapcsolatban felvetődik, hogy hiányzik egy átfogó és az egyes rétegek problémáira már rövid távon választ adó társadalompolitikai koncepció, amelybe ezek a munkaerőpiaci programok szervesen beilleszthetők. Természetesen a társadalompolitikai koncepció csak akkor kínálhat va-

lódi megoldást, ha a gazdaság, a foglalkoztatás, az oktatás, a szociális és egészségügyi ellátás rendszerszerű működésének kialakításán alapul.

A foglalkoztatáspolitikai problémát felismerve 1993 tavaszán a Munkaügyi Minisztérium javaslatára, a foglalkoztatáspolitikai célkitűzések megvalósításáról szóló, az Országgyűlésnek benyújtott tájékoztatóhoz kapcsolódva a kormány – egyebek között – előírta, hogy a munkaügyi, a népjóléti, valamint a művelődési és közoktatási miniszterek, továbbá a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnökének felelősségével programokat kell kidolgozni a hátrányos helyzetű munkaerőpiaci rétegek támogatása érdekében, különös tekintettel a pályakezdők*, a tartósan (hat hónapon túl) munkanélküliek, a munkanélküli ellátásból kiesők, a cigány munkanélküliek és a megváltozott munkaképességűek elhelyezkedésének elősegítésére.

A rétegaprogramok kidolgozásának, illetve beindításának alapvető célja az volt, hogy megkülönböztetetten ráirányítsák a figyelmet a hátrányos helyzetű munkaerőpiaci rétegek foglalkoztatási gondjaira, és lehetőség szerint javítsák a munkaerőpiaci pozíciójukat.

A célzott rétegek réteggépző elve ugyanakkor nem azonos, emiatt a rétegek között számos átfedés van (a cigány munkanélküliek például szinte valamennyien beletartoznak a tartósan munkanélküliek rétegébe). Mindezek miatt az egyes intézkedési csomagok ugyan alapvetően a munkanélküliségi probléma különböző okai szerinti más-más metszetben fogalmazódtak meg, de azok konkrét hatásukat tekintve egymást erősítik, hiszen számos esetben végső soron egyazon személy munkaerőpiaci esélyének javítását célozzák.

A programok tartalmazták a jelenség megismerésével kapcsolatos feladatokat, így egyes kutatások, vizsgálatok beindítását, valamint a munkanélküli nyilvántartási rendszeren belül a cigány, illetve a megváltozott munkaképességű munkanélküliek regisztrációjának kidolgozását, felölelték a meglévő eszközök e rétegeket segítő célzottabb felhasználását célul kitűző munkákat, a rétegek képviselőinek, illetve szakértőinek a döntéshozatali rendszerbe történő bevonásának előkészítését, az egyes rétegek sajátosságai szerinti új eszközök, illetve eljárások kialakítását és működtetését, illetve a pénzeszközök célzott működtetését segítő intézkedéseket.

A programok indításával szemben – a pályakezdő fiatalok számára kidolgozott program kivételével – még a szűkebb szakmai körökben is határozott ellenállás volt érzékelhető, amely a kormányzat, a munkaadók és a munkavállalók képviselőiből álló Munkaerőpiaci Bizottság ülésén is megfogalmazódott. E vélemények abban foglalhatók össze, hogy a hátrányos helyzetű rétegek érdekében felhasznált eszközök – különösen rövid távon – nem érik el céljukat, a Foglalkoztatási Alap ez irányú felhasználása tehát egyáltalán „nem hatékony”.

Természetesen összetársadalmi szinten és hosszabb időtávlatot illetően az

* A foglalkoztatási törvény alapján pályakezdő az, aki „oklevelét felső- vagy középfokú oktatási intézmény nappali tagozatán, illetőleg a felsőfokú oktatási intézmény esti, levelező tagozatán, a dolgozók középfokú iskolájában másfél évnél nem régebben szerezte, továbbá, aki első szakképesítését az iskolarendszeren kívüli szakmai oktatásban másfél évnél nem régebben szerezte, és munkanélküli járadékra nem jogosult”.

egyéb – pénzügyileg nem mérhető – hatások, eredmények figyelembevételével már nem kérdőjelezhető meg a munkaerőpiaci esélyek javítása érdekében működtetett eszközök eredményessége, illetve hatékonysága.

A hátrányos helyzetű munkaerőpiaci rétegek – szintén a pályakezdő fiatalok kivételével – helyzete, valamint a probléma kezelése és a feszültségek enyhítése iránti érzéketlenség nemcsak a kidolgozás megkezdésekor mutatkozott meg, hanem jelenleg is tapasztalható.

Az érintett rétegek érdekképviselői szervezetei közül – kedvező kivételként – elsősorban a cigány etnikum egyes érdekképviselői szervezetei ismerték fel a rétegprogram kidolgozásának szükségességét.

Az előzőekben említett fenntartások ellenére a Munkaerőpiaci Bizottság végül is 500 millió Ft-os keretösszeget különített el a Foglalkoztatási Alap központi részéből a foglalkoztatási eszközök megyéknél történő 1993. évi, e rétegeket érintő célzott működtetésére. A rétegprogramokban megfogalmazódott célkitűzéseket a munkanélküliség hatékonyabb kezelésére létrehozott, az egyes minisztériumok képviselőiből álló Tárcaközi Bizottság is megtárgyalta, és azzal egyetértett.

A programok megvalósításának tapasztalatai

A pályakezdő fiatalok munkanélküliségének 1993. évi csökkentésére vonatkozó program pedig 1993 márciusában, a tartósan munkanélküliek, valamint a cigány- és a megváltozott munkaképességű munkanélküliek elhelyezkedésének elősegítésére irányuló program 1993 szeptemberében indult be. Hangsúlyozzuk, hogy a programpontokban meghatározott feladatok többsége előkészítő jellegű volt.

A programok révén az egyes rétegek helyzetének megismerése érdekében számos kutatás, illetve vizsgálat indult, ezek – lezárásukat követően – megalapozhatják a további intézkedéseket. Elkészültek a cigány, illetve a megváltozott munkaképességűek munkanélkülieken belüli nyilvántartási rendszerének kialakítását megalapozó szakértői anyagok.

A programok hatására a megyék figyelme fokozottabban ráirányult a pályakezdő munkanélküliek elhelyezkedésének segítésére, valamint a tartósan munkanélküliek munkaerőpiaci pozícióinak javítására, összefüggésben azzal is, hogy e rétegeket a foglalkoztatási törvényben szabályozott eszközök is közvetlenül segítik. A cigány és a megváltozott munkaképességű munkanélkülieknél csak néhány megyében találkoztunk újszerű, a rétegek speciális problémáira odafigyelő megközelítéssel.

Tekintettel arra, hogy a foglalkoztatási feszültségek enyhítése összetett, több társadalmi szereplő együttműködését igénylő feladat, a programok megyei végrehajtásához kiemelt hangsúlyt kapott az érintett rétegek érdekképviselői szervezeteivel, az önkormányzatokkal, illetve az önkormányzati szövetségekkel való kapcsolatfelvétel és kapcsolattartás fontossága. Ennek megfelelően a megyei munkaügyi központok az említett szervezetek részére tájékoztatót tartottak, konzultációkat szerveztek a támogatási lehetőségek szélesebb körű propagálása céljából, folyamatosan álláskereső tréningeket szer-

veztek, amelyek hatékonyan segítik a hátrányos munkaerőpiaci helyzetű rétegek elhelyezkedését.

A foglalkoztatási eszközök alkalmazásának területén az jellemző, hogy a megyék döntően a hagyományos eszközökkel, így a pályakezdő fiataloknál alapvetően a képzéssel, átképzéssel, a cigány származásúaknál a közhasznú munkavégzéssel, a tartósan munkanélkülieknél a foglalkoztatásbővítő bértámogatással, a megváltozott munkaképességűeknél pedig a munkahelyteremtéssel segítik a foglalkoztatást.

A foglalkoztatási eszközök célzott működtetésén belül (mind a résztvevők létszámát, mind pedig a nyújtott támogatást figyelembe véve) a pályakezdő fiatalok és a tartósan munkanélküliek támogatása van túlsúlyban. A cigány munkanélküliek és a megváltozott munkaképességűek támogatása – becsléseink szerint – az előbbi két érintett réteg létszám és támogatási adatainak 10%-át sem éri el. A pályakezdő munkanélküli fiataloknál döntő arányt (mintegy 80%) képviselt a képzések, átképzések támogatása, ezen túlmenően az e réteget foglalkoztató munkaadók bértámogatásához és közhasznú munkavégzéshez kaptak támogatást.

A tartósan munkanélküliek újraelhelyezkedésének, illetve újraelhelyezkedési esélyeinek javításához a munkaügyi központok a foglalkoztatási eszközök közül túlnyomó részben a képzést, a bértámogatást és a közhasznú munkavégzést működtették. A vállalkozóvá válás támogatásának mértéke elenyésző volt.

Az eszközök kombinációi, valamint a rétegek sajátosságaihoz igazodó új eszközök és eljárások kialakítása még szinte teljes mértékben hiányzik a gyakorlatból. Kedvező jel, hogy néhány kísérlet már e területen is elindult. A kísérletek megkezdése a képzések területén – a szükséges időigényes előkészítési, szervezési munkák elvégzése után – csak ebben az évben várható.

A döntéshozatali rendszerek átalakítását célozva elkészültek azok a szakértői listák, amelyek az egyes, főképpen a megyei foglalkoztatási döntések előkészítésébe bevonható, a rétegek sajátos érdekét képviselni tudó szakértők nevét tartalmazza.

A Foglalkoztatási Alap központi részéből a cselekvési programok végrehajtására elkülönített 500 millió Ft összegből 1993. december 31-ig pénzügyileg mindössze 188,8 millió Ft került felhasználásra, melynek alapvető oka elsősorban a programok beindításának késői időpontjában, és így a beindított programok pénzügyi teljesítésének (elsősorban a képzések, átképzések területén) 1994. évi realizálódásában található. A cselekvési programok keretében nyújtott támogatások – a késői indítás ellenére – már 1993. év végéig több mint 5 ezer fő hátrányos helyzetben lévő munkanélkülit érintettek.

Mindezekon kívül a megyei decentralizált keretkből e hátrányos helyzetű munkaerőpiaci rétegek célzott támogatására 2.980 millió Ft-ot használtak fel a megyék mintegy 62 ezer főt érintően. Természetesen ezek a számadatok még csak jelzésértékűek, hiszen néhány hónap „tapasztalata” nem alkalmas összehasonlítások, elemzések elvégzésére, következtetések levonására.

Az egyes konkrét akciók közül az alábbiakat tartjuk fontosnak bemutatni.

A tartósan (hat hónapon túl) munkanélküliek, illetve a munkanélküli ellátásból kiesők újraelhelyezkedését elősegítő program keretében:

- az Országos Munkaügyi Központ ún. „nyomonkövetéses vizsgálata” feltárta az ellátási rendszerből a járadék-, illetve segélyfolyósítási időszak letelte miatt kikerültek jelenlegi munkaerőpiaci helyzetét. A reprezentatív vizsgálat megállapításai tartalmazzák – többek között – a munkanélküliségi ellátásból kiesők számát, illetve ezen csoport strukturális jellemzőit. (A vizsgálat főbb megállapításait a 3. számú melléklet tartalmazza.) Ilyen és hasonló tényfeltáró vizsgálatok nélkülözhetetlenek a megalapozott foglalkoztatáspolitikai döntések előkészítéséhez.

- A regionális munkaerőfejlesztő és -képző központok bevonásával kidolgozásra kerül az ún. funkcionális analfabéta réteg részére a célirányos alapismeretet (olvasás, írás, matematikai alapműveletek) adó tanfolyamok beindításának tematikája.

- Ütemesen halad az álláskeresői technikákat, alapvető munkaerőpiaci és munkajogi ismereteket, valamint a munkaadókkal közvetlen kapcsolatfelvétel lehetőségét nyújtó álláskereső klubok hálózatának kiépítése a munkaerőpiaci szervezeten belül. Minden megyében működik klub, néhány megyében pedig már a második klubot szervezik.

- A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvénynek az országgyűlés elé terjesztett módosításában is fokozott figyelem irányult a munkanélküliség által különösen hosszú ideje sújtott csoportok helyzetének javítására. Így például a törvénymódosítás lehetővé teszi, hogy közhasznú foglalkoztatás esetén a törvény által eddig adható legfeljebb 70%-os támogatás mellett, a munkaügyi tanács meghatározhatja a foglalkoztatásból eredő közvetlen költség legfeljebb 90%-áig terjedő támogatás feltételeit.

- A tartósan munka nélkül lévők elhelyezkedési esélyeit növeli többek között a tartósan munkanélküliek foglalkoztatása esetén a munkába járással kapcsolatos utazási költség térítésről és költségátvállalásról szóló 1/1994. (I.11.) kormányrendelet is, mely 1994. február 1-jétől lépett hatályba. A munkaügyi központok jelzései alapján a munkaadók és a munkanélküliek kedvezően fogadták a rendeletből adódó lehetőséget.

A cigány munkanélküliség csökkentését célzó rétegprogramhoz kapcsolódóan:

- elkészült az olyan képzési, foglalkoztatási feladatokat ellátó cigány szakemberek listája, akik szakértőként a különböző – cigány etnikumhoz tartozók részére indítandó – helyi programok kialakításában, illetve elbírálásában vehetnek részt. A listát megkapták a megyei munkaügyi központok.

- A Munkaügyi Kutató Intézet tanulmányban foglalta össze az Európai Unió országaiban folyó – főleg a kisebbségeket érintő – programok tapasztalatait és ezek hazai adaptálásának lehetőségeit. Az összehasonlító tanulmányból megállapítható, hogy csak néhány technika (pl. sajátos vállalkozások ösztönzése, hagyományos szakmák felélesztése) vehető át, de átfogó programok csak a hazai sajátosságok elemzéséből kiindulva, a szakértők és az érintettek képviselőinek bevonásával készíthetők.

A megváltozott munkaképességűek elhelyezkedését elősegítő programon belül:

- vizsgálatot végeztünk a megváltozott munkaképességű munkanélküliek képzési lehetőségeinek bővítésére vonatkozóan a Népjóléti Minisztérium, valamint az érintett egyesületek és szövetségek bevonásával. A vizsgálat alapján levont következtetések rámutatnak arra, hogy a jelenlegi intézményhálózat nem teszi lehetővé e réteg differenciált képzési szükségleteinek kielégítését. (Tekintettel arra, hogy a képzések infrastrukturális feltételeinek fejlesztésére rendelkezésre álló anyagi erőforrások rendkívül szűkösek, a jövőben célszerű a regionális munkaerőfejlesztő és -képző központokban kialakítani a speciális képzés feltételrendszerét.)

- A Rehabilitációs Alap terhére történő – a munkaadók munkahelyteremtéséhez kapcsolódó – 1993. évi pályázatok kiírásánál az önerő kötelező mértéke 20% volt. E mérték a pályáztatások során általában előírt minimum 30%-os kötelező önerő részhez képest kedvezőbb feltételeket teremt a megváltozott munkaképességűek foglalkoztatását elősegítő munkahelyteremtésekhez.

- A Foglalkoztatási Alapból finanszírozott rehabilitációs célú, illetve a megváltozott munkaképességűek munkahelyteremtéséhez adott támogatások a megyei munkaügyi központok gyakorlata szerint többnyire vissza nem térítendő támogatásként kerülnek odaítélésre.

A pályakezdő munkanélküliek 1993. évi csökkentésére kidolgozott program megvalósításának tapasztalatai

Mint az előzőekben utaltunk rá, a pályakezdők munkaerőpiaci helyzetének javítását célzó program sok tekintetben kivétel volt. Mind a szakmai közvélemény, mind a munkaerőpiaci szereplők elfogadták a program kidolgozásának szükségességét. A program egyértelműen sikeres volt, mivel 1993-ban a pályakezdő munkanélküliek száma a szeptemberi csúcs után már folyamatosan csökkent.

A program elemei közül az alábbiakat emeljük ki:

- sikeres akciók voltak a pályakezdők számára szervezett állásbörzék. Eddig tíz ilyen rendezvényt szerveztek, ezeken összesen közel 6000 munkahelyet ajánlottak fel a munkaadók a pályakezdők részére.

- Növekedett az iskolarendszer megtartó ereje. Az érettségizettek közül közel 20 000 fiatal számára adott a lehetősége annak, hogy szakközépiskolai bázison szerveződő, szakmai képzésben részesüljön gimnáziumi tanulmányai befejezése után, vagy – amennyiben szakközépiskolai érettségije van – át-képzésben vegyen részt.

- Mintegy 2000 fő végzett szakmunkás tanul érettségivel záruló újabb nappali képzésben. Többségükben olyan szakmákban szereznek szakmunkás-bizonyítványt, amely szakmák esetében nincs szakközépiskolai képzés. Két év alatt a szakközépiskolai közismereti anyagot tanulják meg, részesül-

nek idegennyelvi képzésben, tanulnak vállalkozási ismereteket és számítógép-kezelést is.

– A speciális szakiskolai képzés kiszélesítése révén ebben a tanévben 21 000 főt meghaladó azon – tanköteles korú, vagy 16 éves korukig általános iskolai végzettséget nem szerzett, illetőleg a középfokú oktatásból valamilyen okból lemorzsolódott – fiatalok száma, akik a képzés során arra kapnak lehetőséget, hogy befejezzék általános iskolai tanulmányaikat, illetve szakmai képesítést szerezzenek. A képzés során a fiatalok – figyelemmel halmozottan hátrányos helyzetükre – szocializációs segítséget is kapnak.

– Az 1993. decemberi adatok szerint 17 000 fő csoportos, további 5500 pályakezdő munkanélküli egyéni munkaerőpiaci képzésen vett részt.

– A pályakezdő fiatalok elhelyezkedési esélyeinek növelését segítették a regionális munkaerőfejlesztő és -képző központok. Például az Észak-Magyarországi Regionális Munkaerőfejlesztő és Képző Központ 23 szakirányban indított képzést kifejezetten pályakezdők számára a régióban. Két egészen specifikus képzést is indítottak cigány fiatalok, illetőleg állami gondozott leányanyák számára.

– A szakképzetlenül munkaerőpiacra kerülő, általános iskolát végzett, hátrányos, illetve halmozottan hátrányos helyzetű fiatalok ágazati szakképzést nyújtó speciális szakiskolái számára 1993-ban 5 új program készült el.

– A hosszabb időtartamú, szakmai ismereteket is nyújtó képzési formák mellett eredményesnek bizonyultak a megyei munkaügyi központok által szervezett rövid tréningek, tanfolyamok, amelyek keretében pályaaorientációs munka folyt.

– A regisztrált pályakezdő munkanélküliek többsége, több mint 12 000 fiatal a munkaügyi szervezet segítségével munkát talált, ezen belül 3000 főt vontak be közhasznú munkavégzésbe.

Újszerű irányítási eszközként a program működését egy, a munkaerőpiaci szereplőket megszólító „Adj esélyt” public relations program egészítette ki, illetve segítette, amely – már címében is – megszólította a pályakezdőket, az iskolákat, a szülőket, a munkáltatókat, a különböző társadalmi csoportosulásokat, alapítványokat, a munkaerőpiaci szervezetet, a munkaerőpiaci képző, átképző hálózatot és a szaktárcákat.

A public relations program keretében:

– több tájékoztatót szerveztünk, amelyre a jelentős létszámot foglalkoztató munkáltatók, illetőleg a munkáltatói érdekképviselői szervezet, az ifjúsági szervezetek, a fiatalokat segítő karitatív szervezetek, alapítványok, illetve egyesületek képviselőit hívtuk meg.

– A megyei munkaügyi központok és kirendeltségeik munkatársai a végzős tanulókat még az iskolákban keresték meg, hogy tájékoztassák őket lehetőségeikről, illetőleg ezek híján azokról a tennivalókról, amelyek a regisztrálással és segélyezéssel kapcsolatban nélkülözhetetlenek. (A közérdekű információkat a végzősök írásban, szórólapok formájában is megkapták.) E munka eredményeként mintegy 143 000 tanuló – a végzősök 82%-a – kapott szakszerű tájékoztatást.

– A megyei munkaügyi központok a gyors információközlítés céljából önálló telefonvonalat tartottak fenn a pályakezdő munkanélküliek részére.

– A munkaerőpiaci szervezeten kívül, külön létrehozott ifjúsági munka-közvetítő iroda segítette a fiatalok részére felajánlott munkahelyek számának növekedését, az irodába több mint 1200 pályakezdő számára futott be állás-ajánlat.

– Az elektronikus és írott sajtó folyamatosan adott információt a pályakezdők helyzetéről és lehetőségeiről.

Az 1994. évben elindított, illetve indítandó új programok fő irányai

1. Cselekvési program a pályakezdő fiatalok munkanélküliségének 1994. évi csökkentésére

A pályakezdő munkanélküliek elhelyezkedését elősegítő – már kidolgozott – 1994. évi cselekvési programmal azokat a tevékenységeket erősítjük, amelyek eddig is eredményeket hoztak.

Az iskolarendszerből kilépők felkészítése érdekében alapvető munkaerőpiaci, munkaügyi ismereteket tartalmazó tananyagot kívánunk kidolgozni, amelyet a középiskolai tanárok használhatnak. Ösztönözzük, segítjük a települési önkormányzatok ez irányú munkáját. Fontos feladatunk a pályaválasztást segítő tanácsadói munka javítása, illetve a tudatosabb pályairányítás. Lépéseket teszünk annak érdekében, hogy a szakképzési szerkezet az eddiginél jobban feleljen meg a piaci értékítéletnek. A pályakezdők, ezen belül különösen a tartósan munkanélküliek foglalkoztatását elősegítő bértámogatás szélesebb körű alkalmazását országosan egységes pályázat keretében is ösztönözzük. Kísérletet teszünk a jól működő nyugat-európai rendszerek, módszerek adaptálására.

A program végrehajtása már megkezdődött, ennek keretében elkészültek a megyei cselekvési programok. Az elmúlt év kedvező tapasztalataira építve ismételten önálló public relations programot dolgoztunk ki a cselekvési program célkitűzései megvalósításának elősegítésére.

Az új programban még nagyobb jelentőséget tulajdonítunk a teljeskörű és aktuális tájékoztatásnak. Így például technikai, módszertani segítséget nyújtunk ahhoz, hogy a végzős osztályok osztályfőnökei is bekapcsolódhassanak az iskolarendszerből kilépők munkaerőpiaci felkészítésébe.

2. Cselekvési programok a tartósan munkanélküliek újraelhelyezkedésének elősegítésére

A munkanélküliek más hátrányos helyzetű rétegei munkaerőpiaci pozíciójának erősítése érdekében, a további tennivalók meghatározásához elsőként szükséges rögzítenünk, hogy a munkanélküliség, különösen pedig a tartós időtartamú munkanélküliség csak részben munkaerőpiaci kérdés, ezért az csak részben kezelhető a foglalkoztatáspolitikai eszközeivel. Ez azt jelenti, hogy a rétegprogramok kidolgozásának, illetve megvalósításának alapvető feltétele az, hogy a munkanélküliséget humánpolitikai, illetve társadalompolitikai kérdésként kezeljük. Ezzel összefüggésben ki kell emelni, hogy

például a cigányokat nemcsak a tartós munkanélküliség sújtja jóval nagyobb mértékben, mint a népesség többségét, hanem általában is hátrányos helyzetűek mind a gazdaság, mind az oktatás területén.

A munkaerőpiaci hátrányok okaként egyaránt kimutatható a képzetlenség, az alacsony munkakultúra, az elöregedés, a szakmai ismeretek és tapasztalatok elavulása vagy a korábban e rétegeknek is munkát adó termelési ágak leépítése, amely problémák természetesen nem kezelhetők csupán a foglalkoztatáspolitikai eszközeivel.

A problémák társadalmi szintű kezelésének jelenlegi hiánya ellenére a jövőben is kiemelt figyelmet fordítunk a hátrányos helyzetű munkaerőpiaci rétegek foglalkoztatási gondjainak enyhítésére. Ennek legcélszerűbb módja és formája, ha a jövőben is cselekvési program keretében határozzuk meg az elvégzendő feladatokat.

A tartósan munkanélküliek munkaerőpiaci helyzetének javítása érdekében az alacsony iskolázottságú munkanélküliek, a cigány munkanélküliek, valamint a megváltozott munkaképességűek támogatását célzó programot dolgoztunk ki.

A programokban építünk azokra a kutatásokra, vizsgálatokra, amelyek az 1993. évi cselekvési programok alapján indultak be, és már befejeződtek. Azonban újabb, az érintett rétegek munkaerőpiaci helyzetét feltáró kutatásokat is indítunk. Különösen fontosnak tartjuk a munkanélküli ellátásból, illetve a regisztrációból kiesettek nyomonkövetését.

A hátrányos helyzetű rétegek jövőbeni segítése szempontjából kulcskérdésnek tartjuk az egyes rétegek munkanélkülieken belüli nyilvántartásának megszervezését. Így további fejlesztések, bővítések szükségesek a statisztikai információs rendszerünkben, amelyek árnyaltabban jelenítik meg az érintett rétegek helyzetét, illetve kapcsolódásukat az egyes aktív és passzív eszközkhöz.

A jogszabályok továbbfejlesztése területén – így a foglalkoztatási törvény tervezett átfogó módosítása során – olyan, az egyes rétegekre szabott speciális kedvezmények beépítését tervezzük, amelyek ellensúlyozzák az érintettek munkaerőpiaci hátrányait, így az elhelyezkedési esélyeiket javítják. Továbbra is fontosnak tartjuk új módszerek kidolgozását, amelyeket elsősorban a tananyagfejlesztés, az aktív eszközök kombinációi, valamint a létrehozott, illetve támogatott foglalkoztatási, képzési alapítványok programjai területén látunk megvalósíthatónak. A döntéshozatali rendszerek átalakítása érdekében részben a rétegek szakértőinek az egyes támogatások odaítélésével kapcsolatos döntések előkészítésében való tényleges részvételének elősegítése, részben az érdekképviselőknek a foglalkoztatáspolitikai döntésekbe való bevonása a célunk.

A program célja természetesen az is, hogy az önkormányzatok, a munkaadók és a munkavállalók képviselőiből álló megyei munkaügyi tanácsok, illetve a munkaügyi központok a rendelkezésükre álló decentralizált pénzeszközökből (13 milliárd Ft) minél nagyobb mértékben támogassák a hátrányos helyzetű rétegeket. Ugyanakkor célzott pénzeszközökkel is segítjük az aktív foglalkoztatási eszközök rétegorientált működtetését. Ennek keretében a kormányzati oldal javaslatára a Munkaerőpiaci Bizottság 1994. évre 600

millió Ft-ot biztosít a tartósan munka nélkül lévők, továbbá 300 millió Ft-ot a pályakezdők célzott támogatására. Így – az 1993. évi maradványösszeggel együtt – összesen mintegy 1200 millió Ft-tal bővültek a megyei decentralizált alapok.

Kiemelten fontosnak tartjuk az érintettek információszerzésének hatékony segítségét, éppen ezért célzottan nyújtunk információkat mind a munkanélkülieknek, mind a programok megvalósításában közreműködőknek.

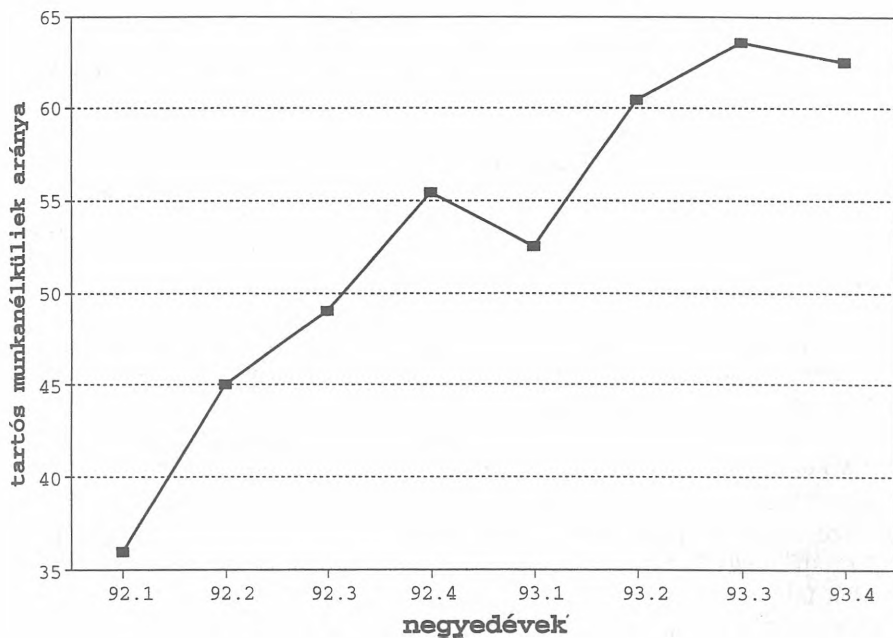
A programokat külön elkészített public relations programmal kívánjuk kiszélesíteni, amelyben érzékeltetjük azt, hogy az érintetteknek is felelősséget kell vállalniuk saját sorsuk alakításáért, de amely azt is tükrözi, hogy az elesettek megsegítésére a központi szervezeteknél is megvan a segítő szándék.

A programok egységes irányításával arra törekszünk, hogy a megyékben a rétegekre, illetve a személyekre szabott eszközök, módszerek alkalmazásával ténylegesen javuljon az érintettek munkaerőpiaci pozíciója. A programok központi szervezése lehetőséget nyújt arra is, hogy azt a kezdeményezést, amely az egyik megyében bevált, továbbadjuk másoknak, illetve esetleg a jogszabályokban is érvényt szerezzünk az új megoldások elterjesztésének.

Figyelembe véve azonban, hogy a hátrányos helyzetű munkaerőpiaci rétegek (újra)elhelyezkedésének valószínűsége annál kisebb, minél hosszabb a munkanélküliség időtartama, és (újra)elhelyezkedési esélyeik – éppen egyéni hátrányaik miatt – várhatóan a munkaerőkereslet növekedése esetén sem javulnak számottevően, ezért meggyőződésem, hogy a társadalmi feszültségek csökkentése érdekében további átfogó kormányzati intézkedések meghozatala is szükséges, például a térségi válságkezelésben, a szociálisan hátrányos helyzetű fiatalok és felnőttek oktatásában, a foglalkoztatási rehabilitáció területén.

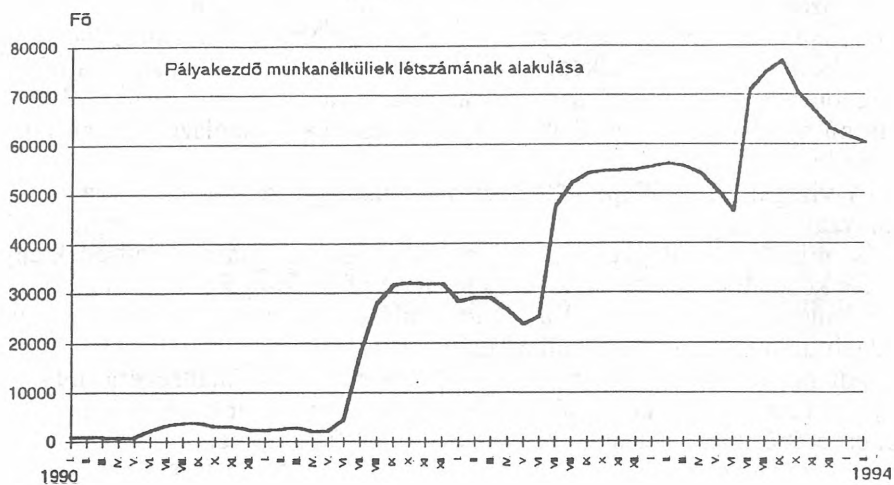
1. sz. melléklet

A 180 napnál hosszabb ideje munkanélküliek aránya
(KSH munkaerőfelvétel '92-'93)

2. sz. melléklet

A pályakezdő munkanélküliek létszámának alakulása
(1990. I–1994. II.)

A munkanélküli ellátásból kiesők nyomonkövetéses vizsgálatának főbb megállapításai

A felmérés különös jelentőségét az adta, hogy az ellátási rendszerből kikerülők száma 1992-ben közel 110 ezer fő volt (beleértve mintegy 20 ezer pályakezdőt is), az 1993-ban kikerültek száma már elérte a 320 ezer főt, így a két év alatt összesen 430 ezer embert érintett.

A regisztrált munkanélküliek statisztikai állományából 1992 során kikerültek kb. 30%-a 1993 közepére munkát talált, 33%-a valamilyen oknál fogva kilépett a munkaerőpiacról, s a megfigyelt sokaság 37%-a maradt munka nélkül.

Az elhelyezkedési esélyek főbb jellemzői:

- az iskolai végzettség növekedésével nőnek az elhelyezkedési esélyek (pl.: az általános iskolát végzeteknél átlagosan 20%, míg a szakmunkásoknál 33% az elhelyezkedettek aránya),

- az életkor növekedésével csökkennek az elhelyezkedési esélyek (pl.: a 21–25 éveseknél 39%, míg a 36–45 évesek között már csak 25%),

- az elhelyezkedési esélyeket növelő tényező az adott térség viszonylag kedvező munkaerőpiaci helyzete. Az átlagosnál alacsonyabb munkanélküiségi rátájú megyék mindegyikében magasabb azok aránya, akiknek sikerült munkát találni.

A munkalehetőségekhez továbbra sem jutók döntő többsége (majdnem 80%-a) jelezte, hogy elsősorban állásajánlatot vár a munkaügyi szervezettől, tehát szakmájában kíván elhelyezkedni. A válaszolók kb. 1/4-e jelezte szándékát, hogy átképezné magát. Az átképzésre való hajlandóság folyamatosan növekszik az iskolai végzettséggel. A csak általános iskolát végzetteknek mindössze 15%-a vállalna továbbképzést, míg a szakmunkásoknak már 30%-a, a közép- és felsőfokú végzettségűek között pedig ez az arány megközelíti a 40%-ot. Viszonylag magas azok aránya, akik egyéb támogatást (bedolgozás, részmunkaidős foglalkoztatás, vállalkozóvá válás segítése stb.) várnának. Nagyon alacsony (mindössze 6%) azok aránya, akik részt vennének közhasznú munkavégzésben, többségük az alacsonyabb iskolázottságúak közül kerül ki.

A vizsgálat megállapította, hogy a munkaügyi központok és az önkormányzatok között az együttműködés még nem megfelelő. A kapcsolatok erősítése mindkét fél alapvető érdeke, mivel a foglalkoztatási feszültségek enyhítése közös feladat. Különösen sok teendő és felelősség hárul ezért a megyei munkaügyi tanácsokra, ahol a háromoldalú érdekegyeztető szervezet egyik oldalát az önkormányzatok alkotják.

Általában elmondható, hogy az önkormányzatok érintettsége a munkaerőpiaci feszültségek kezelésében növekedett, ami a munkanélküliek ellátási rendszeréből kiesők számának növekedésével függ össze.

Gyekiczky Tamás

Adalékok a vállalati munkaerő- és szociálpolitikák új fejezetéhez*

1. Bevezetés

A közép-kelet-európai – és természetesen a magyarországi – gazdasági és társadalmi átalakulás tudományos feldolgozása nem nélkülözheti a gazdasági szervezetek mindennapjaink rendszeres elemzését. A vállalati szervezet átalakulása egyfelől része a makro társadalom változásának, ezért vizsgálata számos, a társadalom egészére érvényes általános megállapítással járhat. Másfelől azonban a gazdaság mikro rendszereinek analízise egyedi, más területeken ismeretlen innovációs mintákat tárhat fel. E minták számbavétele fontos adalék a változások mélységének, sajátosságának megértéséhez.

Tapasztalataink szerint a jelenlegi átalakulás a múlt és a jövő közös erőterében zajlik. Terepmunkánk során ugyanis nem találkoztunk olyan megnedzsmenttel, amely ne próbálta volna meg feldolgozni az elmúlt évek reformkísérleteinek tanúságait, de olyan vezetéssel sem, amely cége továbbfejlődésének útját ne a piacgazdaság körülményei között képzelné el. Írásunkban így a kontinuitás és diszkontinuitás legjobb példájára, az emberi erőforrások fejlesztési stratégiájának problémáira koncentrálnunk.

Tanulmányunk empirikus hátterét egy jelenleg is folyó kutatás (az első interjúkat 1993-ban a Nürnberg–Erlangeni Egyetem kutatóival közösen vettük fel) szolgáltatja.¹

2. A változások aszinkronitásának tézise

A közép-kelet-európai változások „egyidejűségének” elmélete Claus *Offe* nevéhez fűződik. *Offe* megállapította, hogy a Szovjetunióban és volt csatlós államaiban egyidejűleg vannak napirenden azok a történelmi–társadalmi problémák, melyeket a nyugati társadalmak hosszú történelmi folyamatban oldottak meg. (Ezek: a területi problémák, a demokrácia kérdései, a gazdaság

* A tanulmány angol nyelvű változata a „Processes of Industrial Relations” c. konferenciára (EMOT Nürnberg, 1994. március 3–6.) készült.

és a tulajdonrendszer konfliktusai, a termelési és elosztási rendszer politikai kezelésének problémái.)

Offe megállapításai az átalakulás történelmi idősíkjára vonatkoznak, s a társadalom nagy (makro)rendszereit tekintve igazak. Valóban, a politika, a gazdaság, a nemzetközi kapcsolatok rendszerében az „egyidejűség” feszültsége dominál.

A gazdaság mikroszerkezetének elemzésekor azonban az egyidejűség tézise értelmezhetetlen. Ennek oka, hogy a gazdasági szervezetek átalakulásakor bizonyos transzformációs mozgások időintervalluma több évtized – pl. a piaci magatartás elsajátításáé –, más folyamatok pedig hónapok alatt zajlanak le. (Pl. az átképzések nem tarthatnak évekig.) Azt állítjuk tehát, hogy a mikrorendszerek átalakulása különböző időintervallumok síkján történik, s e differenciálódás az átalakulás során jelentkező feladatok teljesítésének aszinkronitásához vezet.²

Minden nem megy egyszerre – tartja egy magyar szólás is. Jóllehet számtalan esetben számos döntéshozó egyszerre akar(t) a szervezet, a munkaerő-politika, a tulajdonlás, a piaci stratégia, a gyártmányfejlesztés, a munkafolyamat minden pontján változásokat előidézni (vagy kikényszeríteni), törekvésük kudarcba fulladt. Kísérleteik csődjét több tényező is előidézte, így például a vállalatok vezetésének e tervekkel szembeni ellenállása. A vállalatvezetés – azért hogy helyzetét, alkupozícióját megerősítse –, a tennivalók megfogalmazásakor gyakran a saját maga által összeállított „prioritás listából”, nem pedig a különböző tanácsadó szervek és államigazgatási hivatalok ajánlásából indult ki.

A – képletes – lista az átmenet szempontjából fontos vagy halaszthatatlanul végrehajtandó feladatokat, illetve a sürgős intézkedéseket tartalmazza. A lista sorrendje látszólag önkényes, sőt, néha egy-egy vállalati sikertől – esetleg sikertelenségtől – függ. Ez történt például akkor, amikor az új tulajdonos keresésének hiábavalóságát beismerve (de nem feladva) a menedzsment hozzálátott a vállalat szervezeti és döntési rendszerének modernizációjához. Hasonlókat tapasztaltunk egy másik cégnél, ahol a több évre szóló megrendelések iránti igényt tették az első helyre, megelőzve így a hitelek visszafizetésének (vagy a társadalombiztosítási járulék befizetésének) kötelezettségét.

A vállalatok számára a feladatok rangsorolásának elve egyértelmű volt: a „cég” mindenekelőtt.

A prioritások felállításából értelemszerűen következik, hogy amíg az elsődlegesnek tartott feladatok megoldásával nem végeznek, addig a többi tennivaló háttérbe szorul. A helyzet hasonló ahhoz, amikor a fagyasztó ládában megtalálható egy komplett háztartás ételválasztéka, ám felmelegíteni mindig csak a család aznapi igényeinek megfelelő ételt lehet. E stratégiát ezért – kissé áttételesen – hibernálási stratégiának nevezhetjük el.

A következmények egyértelműek:

Először: nem mindig az a fontos a vállalatoknak, ami a külső megfigyelőknek – a gazdaságpolitikai döntéshozónak vagy a gazdaság és politikai rendszer más szereplőjének – fontosnak tűnik. Például, ha nem lép fel tőke-

hiány (pl. a technológia modernizációjának költségei fedezhetők belső forrásból), a privatizáció nem nagy lelkesedéssel tölti el a vállalat vezetését.

Másodszor: az egyik probléma (konfliktus) megoldása nem lokalizálja a többi problémát. Amennyiben – mondjuk – az új marketingpolitika sikerre vezet a piacokon, e tény még nem jelenti a vállalati létszámgazdálkodás (vagy bérpolitika) racionalizációját. Ezért elhúzódó (lavinyszerű) átalakulásra számíthatunk, illetve bizonyos típusú problémák későbbi (megkészt) jelentkezésére.

Harmadszor: a menedzsment – pusztán a hibernálás tényét figyelembe véve – nem nyit körkörös frontot, hiszen az egyes konfliktusok megoldásához nyugalomra, stabilitásra (és időre) van szüksége. Ebből természetesen nem következik, hogy a prioritások érvényesítése miatt nem vállal fel belső konfliktusokat – elbocsát a gazdaságtalan üzemegységből, miközben dupla bérért majdnem ugyanannyi marketing szakembert alkalmaz –, ám e konfliktusok terjedelmét izolálja, a határsávokat körültekintő módon lezárja.

Negyedszer: a prioritások meghatározása sok tényező együttes eredménye. Az ipari ágazat gazdasági és piaci lehetőségei, a vállalat területi elhelyezkedése, a munkaerő összetétele stb. döntő fontossággal bírnak. A vállalat külső környezete – és az e térben megjelenő szereplők – jelentős, de nem kizárólagos befolyást gyakorolnak a célok megfogalmazására. Az elmúlt 2–3 év alatt a stratégia kialakításának játéktere szélesebb lett, a játék szereplői megszorodtak, az aktorok önállósága és felelőssége megnőtt.³

A prioritások élén a piacépítés programja éppúgy szerepelhet, mint az emberi erőforrásokkal való gazdálkodás reformja. A cég stabilitásának garanciáit azonban a menedzsment gyakran a bér- és szociálpolitika, az oktatási- és képzési stratégia kidolgozásában és következetes érvényesítésében látja. Nem igaz tehát, hogy a „tulajdonosváltást most és mindenáron” tennivalói lesöpörnek minden feladatot a palettáról.

E feladatlista – amely az érdekek sokoldalú egyeztetésének eredménye – szolgáltatja a változások forgatókönyvét. Előfordulhat azonban, hogy miután megoldódott egy fontosként definiált feladat, a vezetés visszatér a korábbi prioritásokhoz. Például a szervezeti döntések legitimitációjához nélkülözhetetlen hatalmi viszonyok rendezése után újra tulajdonost keres. Vagy a piaci helyzet stabilizálása után a korábbi bérpolitikáját folytatja.

Az átalakuló, megújuló vagy éppen porlepte feladatlisták közös elemei a következők: 1. piacproblémák, 2. tulajdon, 3. szervezeti rendszer, 4. információs rendszer, 5. emberi erőforrások.

Az átalakulás dinamikáját az e feladatcsoportok megoldására szolgáló stratégiák állapotából, érvényességéből, megvalósulásából vagy éppen sikeretelenségéből érthetjük meg. Nincs azonban sem párhuzamosság, sem egymásra épülés a stratégiai csomagok között. Azaz a tulajdonváltás után még sok időbe kerül az optimális szervezeti rendszer kialakítása, vagy a sikeres, cégre szabott oktatási-szociálpolitikai feladatok kidolgozása. A sikeres privatizáció után tehát „még nem kerül helyére” a cég, sőt, még piaci lehetőségei sem javulnak automatikusan.

3. Az emberi erőforrások stratégiái

A különböző stratégiai csomagok létrejöttének bemutatása után az emberi erőforrások fejlesztésének stratégiájával foglalkozunk.

Az egykori személyzetisek nemcsak nevüket változtatták meg, s lettek humánpolitikai előadók, hanem megváltozott cégük személyzetpolitikai gyakorlata is. E változásokban a munkaerőpiaci folyamatok szerepe kulcsfontosságú.

A vállalatok munkaerőpolitikáját 1990 után három karakterisztikus folyamat jellemezte: megszabadultak a szakképzetlen, alacsony iskolai végzettségű csoportoktól, pótlólagos erőforrásokat vontak be a szakmai munkaerőpiacokról, s megfiatalították a vezetők csoportját.

A vállalati munkaerőpiacokon a vezetés – ezzel párhuzamosan – különböző alkuk lehetőségét kínálta fel megmaradt (vagy kicserélt) munkavállalóinak:

3.1. A bérek növelésének lehetőségét. Erre a piaci és a termelési helyzet függvényében került sor. E stratégia választása esetén a bérek növekedése jelentős lehet. Egyik vállalatunknál például 2 év alatt 7500 Ft-ról 18 500 Ft-ra emelkedett a munkásnők (bruttó) átlagbére, ami az ágazat (ruhaiparról van szó) átlagánál jóval magasabb (kb. 130 DM-ről 310 DM-re).

A bérnövekedés ellentételezéseként nőtt a vezetés döntési szabadságfoka. Mivel esetünkben egy szövetkezet alakult át kft.-vé, az alku nemcsak a bérhatalom dimenziója mentén történt meg, hanem a szociális státusz változásának dimenzióiban is. A cég munkavállalói korábbi tulajdonosi pozícióikat elvesztve ugyanis bér munkássá váltak, ezért a státuszváltás legitimé tétele volt az alku igazi tárgya.⁴ A bérpolitika tehát a szervezet átalakulásának egészében fogant, sőt, a társadalmi pozíció megváltozásának elfogadását szolgálta.

A vállalati bérpolitikák szerkezete, állapota erősen függ az iparágazat hagyományaitól, a vállalat nagyságától, szervezeti rendszerének kiépítésétől, saját tradícióitól és a vállalaton belül – vagy az ágazatban – tevékenykedő szakszervezetek politikájától.

Előfordulhat, hogy az ágazati tradíciók – pl. a ruhaiparban – bizonyos munkákat „túlértékelték”:

„Bizonyos bérezési tradíciókat örököltünk. Ezek talán a hetvenes években Nyugat-Európából jöttek át, talán nálunk lettek olyanokká, amilyenekké lettek, ma már nem lehet eldönteni. Bizonyos munkák nagy pótlékot kaptak, bizonyos munkák meg semmit. Ezek működtek is, amíg nagy szériák voltak, amíg a pótlékok valóban a gyengébb lehetőségekkel rendelkező munkákat igyekeztek felhozni a megfelelő szintre. De ma már nem ez van, ma nagyon kell differenciálni munkák, posztok, emberek és szériák között.” (Egy ruhaiipari cég vezérigazgatója)

Az ágazat tradíciói által rögzített bérarányokat ma a világpiacon nem lehet az árakban elismertetni. A kirívóan egyenlőtlen bérek akadályozzák a minőségi ellenőrzés következetes érvényesítését is. Az sem biztos, hogy a kedvező

bértáblázatot annak idején a piaci sikerek szempontjából kulcsfontosságú munkakörökben alakították ki. Napjainkban egy csomagoló vagy vasaló munkája – a cég nyereségessége szempontjából – fontosabb, mint egy célgép (pl. gombozó) mellett álló munkásé, aki valaha – a technikai modernizáció korában – csak az általa működtetett korszerű technika miatt ugrott előre a fizetési listán.

A technológia ma sem téved, s a gép megbízhatóan magas és egyenletes minőségben termel. Indokolatlan viszont azt, aki e gépet működteti, olyasmért túlértékelni, ami nem az ő érdeme – hangzik a vezetés bérreform melletti érvelése.

„Van egy komoly tartalék ma még az emberekben. A kérdés csak az, meddig srófolod...Nagyon nem jó, ha egy norma kezd személyre szóló lenni. Lehet, hogy aki jól csinálja, 50 éve csinálja, és meg tudja csinálni fél perc alatt, de aki 2 éve csinálja, még mindig csak három perc alatt tudja...” (Egy ruhaipari cég főmérnöke)

A vállalat mérete (nagysága) többszörösen befolyásolja a vállalat által követett bérpolitikát. A nagyvállalat bérkategória rendszere stabilabb – ezért rugalmatlanabb –, mint a kisvállalatoké. A kis- és középüzemek (vizsgálatunkban a középüzem a max. 500 főt foglalkoztató vállalat volt) átlátható bérezési rendszere viszont néha túl nagy teret enged a vezetés és a munkások (ill. csoportjaik) rövid távú megállapodásának, indokolatlan feszültséget visz be így a termelés folyamatába. Ezzel párhuzamosan a különböző bérezési formák gazdag választékának kialakulása figyelhető meg a különböző üzemekben. Úgy tűnik, valóban beszélhetünk a bérpolitikák pluralizmusáról.

Az egyik legnagyobb gond azonban az, hogy a bérek és a piaci eredményesség összekapcsolását sok esetben a munkák szervezeti és területi széttagoltsága akadályozza, esetleg a szervezeti koordináció hiánya. A termelési folyamat különböző szintjein különböző érdekek működnek, s ezek hatása a bérek alakulására – vagy a teljesítmények egyértelművé tételére – nem elhanyagolható. Így például a szabásgép – nem automata GERBER, hanem kézi vágógép – mellett alkalmazott – egyébként világos – csoportnormát ki kellett egészíteni az egyéni teljesítményeket külön honoráló, bérkorrekciós mutatókkal, mivel a csoport tagjai a termelési folyamatban elfoglalt monopolhelyzetükkel visszaélve ezt kikényszerítették. De bonyolult és majdnem áttekinthetetlen bérrendszer alakult ki akkor is, amikor a vezetés csak a különböző (és differenciált) béralkukat megkötvén tudta a piaci sikerhez szükséges stabil hátteret biztosítani. Esetleg e béralkukon keresztül vette rá alkalmazottait a túlóra vállalására, a gyors, határidős munkák pontos teljesítésére.

A vállalat szervezeti felépítése számos olyan munkaposzt telepítését teheti szükségessé, amelyet csakis a teljesítménybérezéstől eltérő bérformákban lehet működtetni. Elsősorban az adminisztratív munkahelyekre, a kutatás és fejlesztésre, vagy egy bank esetében az ügyfélszolgálatra (vagy adminisztrációra) gondolunk. Ezekben az esetekben a vállalat (cég) teljesítménye és e munkatevékenységek között áttételessé válik a kapcsolat. Az áttételek meg-

szüntetésében, racionalizációjában, rövidre zárásában a vizsgált vállalatokban sem az alkalmazottak, sem a középvezetés nem észlelt 1990 óta semmiféle változást. Középvállalatok esetében sincs közvetlen kapcsolat például a vállalat export és import ügyeit intéző alkalmazott bérezése és a cég piaci eladásai között. Megfigyeléseink szerint a piaci értékesítés kilátásai a termelő üzemegységek és gyárrészlegek alkalmazottainak (munkásainak) fizetését érintik, de ezekben az esetekben is egy többszörösen összetett, adminisztratív érdekegyeztetési sorozat közbeiktatásával.

A kisebb vállalatoknál azonban – az előbb elmondottakkal ellentétben – sokszor élesen exponálódik a bérek növekedése és a piaci nyereség közötti összefüggés. A béremelés a sikeres piaci operációk „kézzelfogható” eredményeként jelenik meg, s a dolgozói többletteljesítmények látható csereértékeként működik. E cégeknél a menedzsment nemcsak szervezetszervezési vagy bérpolitikai, hanem piaci stratégiájának támogatását is biztosíthatja magának egy-egy látványos – akár hitelfelvétel segítségével végrehajtott – béremeléssel.

A megfigyelt cégek esetében jelentős bérnövekedésről számolhatunk be. Korábban idéztük egyik vizsgált vállalatunk béremelésének tényszámait, most egy másik cég üzemi lapjából a vezérigazgató nyilatkozatát szeretnénk idézni:

„Nem volt hiába a Társaság dolgozóinak rendkívüli munkája. Nyereségünk lehetővé teszi, hogy a Társaság egy hónap alapbérnek megfelelő bruttó összeggel jutalmazza a dolgozókat...Arra kérem vállalatunk munkatársait, hogy az év hátralevő részében is hasonló lendülettel, hozzáértéssel és lelkesedéssel dolgozzanak, mert ez nemcsak az idei év, hanem a következő év megfelelő megalapozása szempontjából is fontos.”

A bérpolitikák meghatározó eleme a szakszervezetek magatartása. A béremelés és a bérek karbantartása mindenütt a világon a szakszervezetekkel szembeni sikeres menedzsment politika legfontosabb eleme. Így van ez esetünkben is.

„A szakszervezetnek nem kell olyan jog, mint például a felvételbe való beleszólás joga. Ez a főnök dolga, ő tudja, mire kit vesz fel. Az azonban már nem az ő ügye, hogy ha van egy differenciált béremelés, akkor kinek mennyit ad. Vannak normális igazgatók, akik azt mondják a bizalmasnak: na jól van, jöjjön be, megbeszéljük a dolgokat. Megosztja így a felelősséget, de neki így kényelmesebb is. Nekünk meg mindenképpen jó.” (Szakszervezeti vezető egy nagybanknál)

A szakszervezetek mellett a munkavállalók is támogatják a bérek emelésére irányuló stratégiákat. Ez az oka annak, hogy azoknál a vállalatoknál, melyeknél nincs szakszervezet – ezek legtöbbször kisvállalatok –, a menedzsment a bérek emeléséért cserébe jogosan bízhat a teljesítmények emelkedésében. A szakszervezet azonban nemcsak támogatja a bérek emelésének politikáját, hanem maga is részt vállal, vagy részt kér belőle. Ennek tanúbizonysága a megkötött kollektív szerződések szövege, azok a szabályok, me-

lyekben a szakszervezet különféle eljárási és munkajogi garanciákat köt ki bér meghatározó szerepének biztosítására.⁵ Az egyik kollektív szerződésben például ezt olvashatjuk:

„A módosítási javaslat a munkáltatóhoz és/vagy a Kollektív Szerződést kötő szakszervezetek mindegyikéhez benyújtható. Az átvevő köteles a javaslatot a másik szerződő félhez megküldeni...Munkáltató minden év február 28-ig – a szükséges adatok rendelkezésre bocsátása mellett – évente köteles javasolni a szerződéskötésre jogosult érdekképviselői szervezeteknek a munka díjazásával, egyéb juttatásokkal kapcsolatos szabályok Kollektív Szerződésben történő rendezését...”

3.2. A második lehetőség a szociálpolitikai szolgáltatások szintjének megőrzése, illetve bővítése.

Természetesen a béremelést mint stratégiát előtérbe állító vezetés sem tekinthet el a cég által nyújtott szolgáltatásoktól, de a dolgozók ösztönzésében mégis a teljesítmény- vagy béralku eredményére támaszkodik. A szociálpolitikai szolgáltatások stratégiájának körébe ezért azok az esetek tartoznak, amikor a teljesítmény- vagy béralkut háttérbe szorítva a munkavállalók ösztönzése főleg a cég által felkínált juttatások és szolgáltatások révén történik.

E stratégia ott járható út, ahol pillanatnyilag (vagy tartósan) nincs magas profit. Esetleg olyan nagy létszámú a vállalat, hogy nem lehet 100–200%-os bérnövekedést produkálni (az adók, a befizetések vagy a szervezeti-technológiai munkamegosztás szerkezete miatt). A szociálpolitikai stratégia – tapasztalataink szerint – ott sikeres, ahol a cég már a változások kezdete (1990) előtt is jelentős szociális infrastruktúrával (üdülők, óvoda) rendelkezett. Magától értetődik, hogy az átalakulás ezt az infrastruktúrát változatlanul hagyta – esetleg a kemény és erős szakszervezet megvédte –, vagy jelentősen bővítette. Egyik vállalatunk például 1990 után új szolgáltatásként ingyenes nőgyógyászati rendelőt vezetett be (munkavállalóinak 80%-a nő), illetve a kollektív szerződésben új segélyként beiskolázási támogatást biztosított dolgozóinak. Nemcsak e vállalatnál, hanem más cégeknél is tapasztaltuk, hogy a megszűnt állami szociálpolitikai juttatások és támogatások vállalati szociálpolitikai szolgáltatásként működtek tovább.

A szociálpolitika a bérpolitika mellett az emberi erőforrások másik fontos területe. Itt majdnem teljes egyetértés uralkodik a szakszervezetek és a vállalatok vezetése között. A vállalati szociálpolitika azonban nemcsak kollektív alkuk szintere, hanem egyéni megállapodások, az egyéni teljesítmények és a személyre szabott juttatások közvetlen összemérésének terepe is.

A szociálpolitikai szolgáltatások és juttatások szinte mindig a kollektív szerződésben szabályozottak. Érdekesebb a helyzet akkor, ha nincs szakszervezet, mivel ekkor kollektív szerződésről sem beszélhetünk. A szakszervezet nélküliség a megfigyelt esetekben sohasem jelentette a szociálpolitika hiányát, ekkor a hagyományok, a több éve tartó gyakorlat vagy egyszerűen a szokás hatalma voltak az irányadók. Természetesen a kollektív szerződés hiánya súlyosan megterhelte a menedzsment és a munkavállalók kapcsolatát,

mivel minden egyes döntés – mint egyedi elhatározás – külön tárgyalások és alkudozások eredményeként születhetett csak meg.

A szociálpolitikai juttatások köre ma majdnem olyan széles, mint 1990-ben volt. Példaként szerepeljen itt az egyik nagyvállalat kollektív szerződésének részlete:

„A jóléti és kulturális keretben meghatározott összeg az alábbi célokra használható fel:

- segélyezés (szociális, tanszer, temetési stb.),
- étkezési hozzájárulás,
- lakásépítési, lakásvásárlási alaphoz való hozzájárulás,
- jóléti intézmények működtetése és fenntartása,
- üdültetés,
- óvoda,
- fogorvosi szolgáltatások támogatása,
- kultúra támogatása,
- tömegsport támogatása,
- autóbuszos kirándulások támogatása,
- egyéb jóléti és kulturális célok támogatása.”

A vállalati szociálpolitikai szolgáltatások fennmaradásának indoka és oka széles körű. Nemcsak a hagyományok továbbéléséről van szó, hanem egy racionális vezetői magatartásról is:

„Dolgozóinknak nagy a kötődése vállalatunkhoz. Nagyon sokan húsz-harminc éve itt dolgoznak, régi emberek, és a régi embereket nehezebben lehet elcsábítani. Itt egy fél életet már eltöltöttek, nagyon nagy ajánlatnak kell lenni, hogy ők ezt a családot elhagyják. Ezért vannak a béreken kívül juttatások, üdülési lehetőségek, s olyan lehetőségek, ahol magas szintű szolgáltatást nyújt a cég.” (Egy nagybank humánpolitikai igazgatója)

Itt tehát keveredik egymással a racionális munkaerőpolitika a hagyományos „gondoskodó” (paternalista) stratégiával.

Az elmondottak nem ellentétesek azzal a megfigyelésünkkel, hogy az utóbbi egy-két évben valójában nem került sor a szolgáltatások skálájának kibővítésére. Sőt, néhány vállalat – a szakszervezettel együttműködve – bizonyos elenyésző, lényegtelen juttatások megszüntetését határozta el. A további engedmények helyett így az eredmények „megőrzése”, a szolgáltatások „szintentartása” került előtérbe.

3.3. A harmadik lehetőség az oktatás és a képzés felfuttatása.

Általánosságban elmondható, hogy új stratégiai gondolkodással találkozunk e téren. Persze, azt is hozzá kell tennünk, hogy az oktatás és képzés sok esetben olyan tudások és ismeretek halmazára irányult, melyek vállalat-specifikusak, és amelyek a vállalattól kilépve majdnem használhatatlanok.⁶ Ennek ellenére ma nagyon sok esetben a munkaerő általános képzettségét növelő tanfolyamokat szerveznek. Lehetnek ezek nyelvtanfolyamok, menedzserképző kurzusok (egyik vállalatunknál szinte kivétel nélkül „áthajtották”

a felső- és középszintű vezetés tagjait a menedzserképzés tanfolyamain) vagy szakmai bizonyítványt adó egyéb tanfolyamok.

Az oktatás és a képzés tanfolyamainak kínálata a vállalati társadalmak rétegződését tükrözi. A vezetők esetében, valamint a szakértelmiségi beosztásokban univerzálisabb, a munkaerőpiaci mozgást nem hátráltató, sőt, azt elősegítő képzésről beszélhetünk. A fizikai munkavállalók esetében gyakoribb a „cégspecifikus” tanfolyam, a csak a vállalatnál hasznosítható, manuális vagy a technológiai fogásokat megismertető kurzus.

Az oktatás és képzés hatékonyságától – és ez nem túlzás – nem egy esetben cégeink jövője, sorsa függ. A legnagyobb kihívás a szolgáltatások területén jelentkezik. Például az egyik vizsgált banknál a modern számítógépes információrendszer bevezetése miatt az alkalmazottak 63%-át kell átkepezni. Mivel e projekt a korábbi rutint, adminisztrációs eljárást, szolgáltatási skálát gyökeresen megváltoztatja, nem lehet a személyzetet rosszul, félig-meddig vagy tessék-lássék módon kiképezni. Emiatt egy kisebb iskola tanári karának megfelelő oktatóra, kabinetek, oktatási segédanyagok tömegére van szükség. Az átképzés háttere – a jelentős nyugati segélyek mellett – a cég által már kiépített oktatási bázis. E nélkül a projektet eleve reménytelen elkezdeni.

Az oktatás és a képzés fontosságát ma nem kell külön magyarázni egyik vállalat vezetésének sem. Különösen nem azokban az iparágakban, ahol a cég szellemi tőkeállománya a piacképesség záloga (pl. a gyógyszeripar). Megfigyeléseink szerint azonban azokban az ágazatokban is felértékelődött az oktatás szerepe, ahol hagyományosan inkább a betanított munka dominált (ruhaipar).⁷ Nem túlzás tehát az a megállapítás, hogy meghatározott ágazatok és termelési ágak esetében a vállalatok oktatási és képzési stratégiái a világpiaci trendeket követik, így maguk is a világpiachoz való alkalmazkodás eszközeivé váltak.

„Amennyiben a képzés mint stratégiai ágazat nem alapozza meg a jövőt, akkor a dolgok öt év múlva is ugyanúgy maradnak, mint ma...Magyarországon várható, hogy amerikai, angol, német, francia bankok jelennek meg, erre van már ma is elég példa. A piaci konkurencia ki fogja élezni a versenyt, ami felértékeli majd a bankok szaktudását, az alkalmazott technika minőségét, a banki szolgáltatások színvonalát. Az oktatásnak erre fel kell készülnie, és erre kell felkészítenie.” (Oktatási főosztály vezetője egy nagybanknál)

Nagyon sok vállalat még az 1990-es fordulat előtt rákényszerült a saját oktatási bázis kialakítására, szakmunkástanuló utánpótlásának önálló megszervezésére. A kényszerű oktatásfejlesztésekre az állami szakmunkásképzés (és szakmai oktatás) rugalmatlansága és korszerűtlensége miatt került sor.

Az 1990 utáni években nem minden cég tud korábbi oktatási tapasztalataira támaszkodni. Néhány vállalat csődbe ment, néhány pedig szervezeti karcsúsítását, létszámának leépítését éppen az oktatás területén kezdte el. Természetesen a vállalati oktatáspolitikák összeomlása a hagyományos szocialista ipar (nehézipar) szakmaiban is bekövetkezett.

Azok a vállalatok azonban, amelyek nem számolták fel oktatási infrastruktúrájukat, vagy fokozatosan átvették a szakmunkástanulók képzését, s tu-

datos oktatási stratégiát alakítottak ki, mai munkaerőpolitikájukat oktatási és képzési rendszerükre építik rá.

Természetesen ez a tény nem jelent változatlanyságot, s nem jelenti a korábbiak egyszerű folytathatóságát. A (kényszerű vagy önkéntes) váltás okai sokfélék. Mindenképpen az oktatáspolitikai stratégia innovációját kényszeríti ki a cég gyökeres átalakulása. Ebben az esetben egyszerűen nincs értelme azt az oktatáspolitikát folytatni, amely egy más cégre volt szabva.

Ugyancsak a vállalati oktatási stratégia gyors átalakulását idézheti elő a cég megváltozott piaci helyzete. Amennyiben például piacvesztés miatt új munkaerőt kell beállítani, vagy olyan osztályokat kell létrehozni, melyek tevékenységétől a profit függ, új oktatási ágak, tanfolyamok, kurzusok teremődnek – szinte a semmiből. Ilyen volt az orvoslátogatók hálózatának létrehozása a gyógyszeriparban, a marketingosztályok felállítása vagy a külkereskedelmi és a nemzetközi jog ismeretét közvetítő tanfolyamok. E váltásra nyilvánvalóan nem került volna sor a piacgazdaság kialakításának megkezdése nélkül.

Összegzés

– Az itt leírt különböző lehetőségek (alternatívák) egymásba fonódnak. A közös stratégiai elemektől függetlenül e stratégiák egymástól eltérő prioritásokat takarnak, más és más alku- és érdekérvényesítési folyamatokat jelentenek.

– A különböző stratégiák hátterében a „változás aktorainak” (*change agent*) ki-, illetve lecserélése áll. Vizsgálatunk során legmeglepőbb tapasztalataink egyike az volt, hogy a vállalatok vezetése nagyrészt a hatvannyolcas generációhoz – az ún. „Nagy Generációhoz” – tartozó szakemberek kezében van. Végigkérdezve életutakat kiderült, hogy *szakmai gyökereik a gazdasági reformok műhelyeire nyúlnak vissza, s egy részük jelentős külföldi tapasztalatokkal rendelkezik*. Nyelvi készségük és világképük elemzése politika- és ideológiamentes gondolkodásra utal, a feladatok és tennivalók szakmai és technokrata megközelítéséről árulkodik.

– Nem igazak a szélsőséges dramaturgiai forgatókönyvek. Nincs összeomlás a gazdaságban, ám kiemelkedő prosperitás sincs. Nem uralkodnak átmentett kommunista kádercsemeték a vállalatokban, de a munkásokat sem zsákmányolják ki jobban. Úgy gondoljuk, a politika forgatókönyveit meg kell hagyni a politikusoknak, s minden tudományos elemzéstől távol kell tartani ezeket a szélsőséges argumentációkat.

– A gazdasági szervezetek átalakulása során új problémák, új konfliktusok keletkeztek. Számbavételük, leírásuk fontos és semmivel nem pótolható feladat. A politikai előítéletek mellett azonban jó néhány tudományos kérdés-felvetéstől, problémakezeléstől is meg kell szabadulnunk ahhoz, hogy még tisztábban lássuk az átalakulás sajátosságait.

Valószínű, hogy számtalan, a nyugat-európai társadalomtudományban keletkezett modellt is át kell adni a feledésnek. Például a transzformáció olyan értelmezését, amely a politikai hatalomváltás radikalizmusából kiindulva

ugyanazt a radikális diszkontinuitást akarja a gazdaság és a társadalom minden szintjének elemzésére ráerőltetni. E probléma természetesen átvezet a múlt értelmezéséhez, az elmúlt évtizedek társadalomtörténetének értelmezéséhez.

– A gazdaság szereplői teszik a dolgukat, mivel nem is nagyon csinálhatnának mást. A gazdaság átalakulása azonban azt jelenti – legalábbis Polányi⁸ szellemében –, hogy a gazdaság egyre nagyobb autonómiával rendelkezik, szervezetei – és ezek teljesítménye – egyre nagyobb szerepet játszanak a társadalom újratermelésében. Erre a fordulatra a magyar társadalom nem volt felkészülve. Az elkövetkező évek egyik legnagyobb konfliktusa valószínűleg e körül alakul majd ki, s e konfliktus behatárolja majd a vállalati menedzsment cselekvési lehetőségét is.

Jegyzetek

1. A projekt címe: „Transformation patterns in the transition to market economy. A sociological analysis at plant level in Poland, Hungary and Bulgaria”. A pénzügyi hátteret a Volkswagen Stiftung biztosította.

2. E ponton kritikánk élesebbé válik. Álláspontunk szerint ugyanis Offe cikkében inkább „belátásról”, előzetes ítélet érvényesítéséről van szó, nem pedig szisztematikus elemzésről. Mentségként a cikk megírásának időpontja szolgálhat. Nem lehet azonban felmenteni az elemzőt a kelet-európai társadalmak általános fejlődéstörténetének hibás végiggondolásának vádjá alól. Nagy a valószínűsége annak, hogy a fordulatot Offe valóban a kezdeteknek képzei el – a példa nyilván a hajdani NDK –, amikor előlről kell kezdeni mindent, így az egyidejűség az élet minden területén aktuális feladatok és teendők szorítókötése. Mondanunk sem kell, hogy a magyar társadalom története más, itt mind a kezdet, mind a folytatás eltér a volt szocialista országoktól.

3. Meg kell magyaráznunk a probléma fontosságát. A rendszerelméleti háttérrel rendelkező vállalkutatók szerint a vállalatvezetés egy komplex, rendszerszerűen strukturálódó feladat-együttes. E feladatrendszerben majdnem egyszerre tűzik ki és valószínűsítik meg a célok kombinációit. A prioritások a szervezeti rendszer külső rendszerkörnyezetének hatására alakulnak ki, ám ez sem a komplexitás, sem az egyidejűség elvén nem változtat. (Az olvasót szeretnénk itt Niklas Luhmann és követőinek munkáihoz fordítani.) A rendszerelmélet érvényességének vagy érvénytelenségének kérdéséről e helyen nem szeretnénk értekezni, de annyit mégis meg kell jegyeznünk, hogy az átalakuló magyar vállalatok vezetésének elemzése sajátos képet mutat. A komplexitás vezérlése helyett inkább az egyes (égető) (rész)feladatok megoldása folyik. Megfigyelésünk elméleti feldolgozására egy másik tanulmány keretében szeretnénk visszatérni.

4. Bár jól hangzik a státuszvesztés fogalmának kiemelése, azonban esetünkben nehezen alkalmazható. A cégen belül senki nem tekintette lecsúszásnak a történeteket, s erre mindenkinek megvolt a maga oka. A munkások szövetkezeti tagként keveset kerestek, ugyanakkor osztottak a szövetkezet elképesztően magas veszteségeiben. Tudták, hogy nem értenek az üzlethez, ezért szavazatukkal csak az Elnök üzleti balfogásait legitimálják. (Mint utóbb kiderült, jól sejtették.) A vezetők – főleg a középvezetők – ugyan jelentős részesedéssel rendelkeztek a csődbe ment szövetkezet vagyonából, de a váltás után felszabadultak „tag-társi” kötelmeik alól, s valódi vezetőként – immár a tulajdonos legitim hatalmával a hátuk mögött – tudnak dolgozni. A cég példája jó illusztráció az előre kitervelt forgatókönyvek használhatatlanságára, hiszen a tulajdon elvesztése nemcsak egy skizofrén helyzettől szabadította meg a szereplőket, hanem megélhetésüket is biztosította. Valójában ipari viszonyokat konstruált egy furcsa, öszvér, kevert és zavaros szervezeti rendszer helyébe. Mégegyszer mondjuk: a

tulajdon nem minden. Hozzáteesszük, a kapitalizmusban sem mindenki (kis)tulajdonos. Attól félünk, a többség bér munkás (vagy bérért dolgozó alkalmazott).

5. Bérindex alakulása a feldolgozószektorban 1985–1992 között:

1985: 100%; 1986: 99%; 1987: 97%; 1988: 95%; 1989: 92%; 1990: 87%; 1991: 72%; 1992: 61%. (Forrás: ILO Munkaügyi statisztika)

6. E megállapítás nem új. A vállalati képzések és átképzések olyan sajátosságáról van szó, melyet a különböző munka- és iparszociológiai tanulmányok kellő alapossggal bemutatnak. Közülük szeretnénk Sengenberger, Mendiús és Drexel munkáit kiemelni.

7. A váltás egyik oka a ruhaipar esetében a világpiacon létrejött új helyzet. Ma a kisszériás, egyedi, nem-konfekciós ruhák iránt van kereslet, ami a tömeggyártás visszaszorulását jelenti. A piaci hatásokkal párhuzamosan átrendeződött a ruhakészítők szaktudás szerkezete is, előtérbe kerültek az egyedi vagy kisebb mennyiségű széria gyártását szolgáló képességek. Újra felértékelődött az anyag- és technológiaismeret, a kézművesszerű elemekből álló gyártási folyamat manuális és szakmai tudásigénye.

8. „A mi korunk előtt a piacok sohasem voltak egyebek, mint a gazdasági élet tartozékai. A gazdasági rendszer általában feloldódott a társadalmi rendszerben, és akármilyen viselkedési elv uralkodott is a gazdaságban megállapítható, hogy a piaci séma jelenléte mindig összeegyeztethető volt ezzel.” (Polányi, 1976. 80. old.)

A piacgazdaságban ... „Sem az árat, sem a kínálatot, sem a keresletet nem szabad rögzíteni vagy szabályozni; csak olyan politikák és intézkedések megengedettek, amelyek elősegítik a piaci önszabályozás biztosítását oly módon, hogy az általuk létrehozott feltételek hatására a piac lesz az egyetlen szervező erő a gazdasági szférában.” (uo. 82. old.)

„Az önszabályozó piac nem kevesebbet feltételez, mint a társadalom kettészakadását gazdasági és politikai szférára. Valójában ez a dichotómia pusztán az önszabályozó piac létezésének újrafogalmazása a társadalomnak mint egésznek a szempontjából.” (uo. 85. o.)

Irodalom

- Werner Sengenberger: Arbeitsmarktstruktur. Ansätze zu einem Modell des segmentierten Arbeitsmarktes. Frankfurt am Main, Campus Verlag, 1975.
- Ingrid Drexel: Die Kriese der Anlernung im Arbeitsprozeß. Soziale Welt, 1980/3.
- Mendiús, Sengenberger, Lutz, Altmann, Böhle, Asendorf-Krings, Drexel, Nuber: Betrieb–Arbeitsmarkt–Qualifikation. Campus Verlag, Frankfurt am Main, 1976.
- Claus Offe: Das Dilemma der Gleichzeitigkeit Demokratisierung und Marktwirtschaft in Osteuropa. Merkur, 1991. April.
- Polányi Károly: Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet. Gondolat, Budapest, 1976.

Egy tanulságos segítőrendszer az Ökumenikus Szeretetszolgálatnál*

I.

Bánfalvy Csaba: *Mikor jött létre az ökumenikus Szeretetszolgálat?*

Donkó Erzsébet: 1989-ben, a romániai forradalom kapcsán néhány ember önszántából találkozott egymással, és megalapította a szervezetet.

Jelenleg elsősorban külföldi intézmények, egyházak, alapítványok támogatásával működik. Most például sok pénzt kaptunk az étel házhozszállításához Németország egyik tartományától, illetve az egyházak is gyűjtenek a Szeretetszolgálat céljaira. A külföldi segélyezésben összekötő szerepet játszunk Nyugat-Európa és a rászoruló országok lakosai között, éspedig úgy, hogy bizonyos segélyszállítmányainkat külföldi államokból finanszírozzák. Magyarországon vásároljuk meg az árukat, és ezt visszük ki. A mi tevékenységünk annyiban több egy szállító cégénél, hogy ott helyben, a helyszínen pontosan megszervezzük a szállítmány útját, hogy eljusson a rászoruló családokig.

A Magyar Ökumenikus Szeretetszolgálatnak Budapesten a XIII. kerületben, a Turbina utca 2–4. szám alatt van az egyik központja. A Szeretetszolgálat három fő területen dolgozik: a hazai szociális munkában, egy külföldi segélyezési részlegen, és ezen kívül a menekültügy területén tevékenykedünk.

B.Cs.: *Mennyire önálló az egyes részlegek tevékenysége, és hogyan szerveződik nemzetközi és országos szinten az egész szolgálat?*

D.: Szociális munkát három központban végzünk Magyarországon a Szeretetszolgálat berkeiben: Debrecenben, Miskolcon és Budapesten. Mind a három központ szoros együttműködésben, de önállóan végzi tevékenységét, tehát a központok, az igazgatók és a különböző részterületek vezetői közösen határozzák meg a főbb irányvonalakat, azt, hogy merre, hogyan szeretne a Szeretetszolgálat haladni. A konkrét lépésekről mindig az adott terület vezetője dönt.

B.Cs.: *Van-e a szolgálatnak valamilyen vallási jellege? Tehát elvárás-e a kliensek szolgálatánál az, hogy ők egyházhoz tartozzanak, vagy hogy val-*

Ez az interjú a Magyar Ökumenikus Szeretetszolgálat budapesti kirendeltségén Donkó Erzsébettel és Révfalvi Dorottyaival 1994 májusában készített beszélgetésen alapul.

lások legyenek? S azonkívül, hogy a protestáns egyházak finanszírozzák és szervezik, van-e ennek egyéb vallási vonatkozása?

D.: Egyáltalán nincs vallási vonatkozása. Ez abból is látszik, hogy például az etikai szabályzat azonos a családsegítőkével, amelynek egyik kitétele az, hogy a hozzáfordulók fajra, nemre, vallási hovatartozásra való tekintet nélkül juthatnak a segítséghez. Ez nálunk alapelv, így hát meg sem kérdezzük a kliensektől, hogy vallásosak-e. Amennyiben azonban valaki ilyen jellegű problémával vagy igénnyel lép föl, akkor mi „kiközvetítjük” őt egy gyülekezethez, lelkészhez, illetve vallási közösséghez.

B.Cs.: Mennyire koordinált az önök munkája a kormányzati szociális munka, a kormányzati szociális szolgáltatások tevékenységével? Hogyan illeszkednek a kormányzati szociális szolgáltatásokhoz?

D.: Természetesen a kerület életének szerves részei vagyunk. A konzultáció a többi karitatív szervezettel és az önkormányzattal folyamatos.

II.

D.: Ez a központ 1992. december 17-én nyitotta meg a kapuit. Kicsit másként dolgozunk a jelen pillanatban, mint ahogy akkor terveztük, illetve tervezték a központot létrehozók.

Abban az időben elsősorban a szociális segítségnyújtás volt a legfőbb munkánk: étkeztetés, ruhasegélyezés stb., s a tanácsadó részleg háttérbe szorult.

Tavaly nyáron már nyilvánvalóvá vált, hogy egyrészt pénzügyi okok miatt nem fogjuk tudni ezt tovább vinni, másrészt pedig úgy tapasztaltuk, hogy a segítségnyújtásnak ez inkább a csődje, mint eredményes formája. Pontosan azért, mert az a réteg jött hozzánk, amely ha mindent megkap az életben maradáshoz, akkor soha semmit nem fog tenni azért, hogy önállóan képes legyen lábra állni. Láttuk, hogy ha egy segítőrendszer elsősorban anyagilag kiszolgálja a nehéz helyzetbe kerülőket, ahelyett, hogy a bennük rejlő képességeket próbálná mozgósítani, akkor inkább árt, mint használ. Itt például hatalmas tömegek jelentek meg az ingyenes segélyért, ugyanakkor a gondozás mégsem érte el a célját. Mert ha például valaki bejött egy koncertre, annyira örült ennek, hogy el sem mondta a gondját. Úgy gondoltuk, ez így nem célravezető. Ezért átalakítottuk a profilunkat, a gyakorlati tapasztalatok alapján változtattunk az eredeti koncepción.

Ma a változások nyomán kétféle szolgáltatás van. Persze, megmaradt a szociális irányultság is, de ez behatárolt, az állandó klienseknek nyújtott segítségre szorítkozik. Magyarul: van egy szociális konyhánk, ahol negyven ember – betegek, öregek, rokkantak, tehát akik már rehabilitálhatatlanok – étkezhet minden nap, húsz forintért. Ez nem ingyenskonyha, hanem szociális konyha. A másik terület az étel házhozszállítási programja – ez most indult, főként azok számára, akik a törvénykezés, a törvényi szabályozás miatt nem férnek bele az önkormányzati keretbe, ugyanakkor (elsősorban prevenciósszempontból) fontos, hogy meleg ételt kapjanak. Ők főleg a nagycsaládok. Körülbelül száz főnek visszük most mindennap a meleg ételt házhoz. A szo-

ciális szolgáltatásainkhoz tartozik még a ruhaszegélyezés is, ami szintén megmaradt. Vannak ruhaakcióink, melyek során ötven forintos áron tudunk külföldi, jó minőségű ruhát adni bárkinek. Nagyon fontos, hogy ez nem ingyenes akció, azok is bejönnek, akik ingyen szegélyelnének kérni, viszont sürgősen rászorulnak. Bárki vásárolhat, nem vizsgálunk semmiféle rászorultságot. Ráadásul, aki úgy ítéli meg, hogy azt az ötven forintot sem tudja kifizetni, az szólhat valamelyik családgondozónak, és ebben az esetben természetesen ingyen vihet ruhát. Ez soha nem szokott gondot okozni, nem élnek vissza vele, valóban csak azok jönnek, akik nem tudják kifizetni a minimális térítést sem.

A másik területet a gondozó, a hosszú távon segítséget nyújtó részleg jelenti: a munkaközvetítő és a szociális munkások csoportja. Sajnos, ez még gyerekcipőben jár, mert kevés szociális munkásunk van, illetve most nyújtottunk be pályázatot egy jogi tanácsadás létrehozása érdekében – júniustól lesz jogászkunk is. A teljes élethelyzetek megoldásához akarunk segítséget nyújtani a hozzánk forduló klienseknek. Itt egyebek közt azokról van szó, akik eredetileg munkáért jönnek be, de közben kiderül, hogy sokféle gonddal küszködnek, jogi vagy egyéb nehézségekkel. Jelen pillanatban úgy tudunk nekik jogi segítséget nyújtani, hogy kiközvetítjük őket a jogsegélyt nyújtó helyekre, vagy mi magunk is elmegyünk velük, és „kijárjuk” a lehetséges megoldásokat. De nemcsak a munkaközvetítőből kerülhetnek ki a tanácsadás kliensei, hanem az utcáról is bárki bejöhet, aki esetleg nem munkát keres, hanem az egyéb, szociális problémáit vagy lelki gondjait szeretné valahogy megoldani.

Van, aki először szociális tanácsadásra jött, gondjai voltak, szeretett volna valakivel elbeszélgetni, és eközben hívtuk fel a figyelmét arra, hogy itt munkát is kereshet.

B.Cs.: *Hányan dolgoznak most a szolgálatnál?*

D.: Jelen pillanatban tizenegyen vagyunk a technikai személyzettel, illetve a polgári szolgálatos katonákkal együtt. Ehhez a tevékenységhez természetesen kevés ez a létszám. Amit csinálunk, azt igyekszünk jól csinálni, csak így kevesebb klienst tudunk vállalni, mint kéne. Jelenleg bővítés előtt állunk, még két szociális munkást szeretnénk alkalmazni.

B.Cs.: *Hogyan méri a munkájuk sikerességét?*

D.: A munkaközvetítésnél ez nagyon egyszerű, mert az a siker, ha valaki megtalálja a neki megfelelő munkát. A tanácsadásnál ez már sokkal nehezebb, hiszen a gondozás eredményessége két-három év múlva mérhető le igazán, hiszen akiknek komoly problémáik voltak, azok körülbelül akkorra tanulnak meg önállóan létezni, élni.

B.Cs.: *Függ-e az önök költségvetése attól, hogy hány kliensük van, vagy hogy milyen sikeresen dolgoztak?*

D.: Állandó pénzünk nincsen, a pénzt a folyamatos pályázatokkal szerezzük meg, de a pályázatokban nyilván azt tudjuk leírni, hogy milyen eredményeket értünk el. Azt hiszem, a sikeresség leginkább attól függ, hogy mi magunk mit tekintünk sikernek, tehát nekünk fontos, hogy jól dolgozzunk, és hogy amit csinálunk, annak eredménye legyen.

III.

B.Cs.: *Hogyan vetődött fel, hogy munkanélküliekkel is foglalkozzanak?*

D.: A szociális munka célja mindig az, hogy az egyén, akit segítünk, önállóan legyen képes rendezni a társadalomban a saját életét. Ahhoz, hogy ezt ma Magyarországon valaki meg tudja csinálni, nyilván alapvető szükséglete, hogy legyen munkája. Meg kell találnia azt a helyet, ahol dolgozhat, megkeresheti a napi betevő falatra valót, illetve a családja eltartásához szükséges pénzt. Ezért merült fel, hogy a többi mellett egy munkaközvetítő részlegünk is legyen, hiszen tapasztaltuk, hogy az állami munkaközvetítők igazából nem töltik be a munkaközvetítő összes funkcióját. Kicsit bürokratizálódott az a rendszer. Odamennek a kliensek, elsősorban csak a pecsétekért, hogy megkapják a munkanélküli segélyt, és nagyon gyakran előfordul, hogy mire sorra kerülnek, kedvüket veszítik, ott is hagyják sokszor, ha a pecsétjük már megvan. Egy idő után már nem is keresik a munkát, miközben tudtuk és tapasztaltuk, hogy vannak állás kínálatok. Tehát azon kezdtük törni a fejünket, hogy meg kellene találni a két rendszer találkozási pontját: találkozzon, aki munkát keres, és aki munkát kínál.

1993. szeptember másodikán nyílt meg az önálló munkaközvetítő szolgáltatásunk, azóta van egy héten háromszor félfogadási idő: hétfőn-kedden délelőtt 9–11-ig és csütörtökön délután 1–3-ig.

A Fővárosi Munkaügyi Központtal szoros kapcsolatban állunk. Tőlük kapjuk meg kéthetente az aktuális szabad állásajánlatok listáját, és főleg ebből tudunk címeket adni a jelentkezőknek.

B.Cs.: *Ha jól tudom, az első kliensek a munkaközvetítésben a szociális ékeztetés résztvevői voltak. Honnan jött az ötlet, hogy nekik is állás kéne?*

D.: A legtöbb esetben ők maguk jelezték, hogy szeretnének álláshoz jutni. Az időtájt inkább alkalmi munkákat kerestek nálunk. Ez abból adódott, hogy elsősorban hajléktalanok jöttek a konyhára, akiknek az állandó munka már csak azért sem volt jó, mert amíg az első fizetést megkapják, addig az egy hónapig is élniük kell valamiből.

Számukra gyakran sakk-matt a helyzet, nem tudnak előbbre jutni, mert egyszerűen nincs miből megélniük egy hónapig. Paradox módon őket az is gátolja a keresésben, hogy a szociális konyhák, népkonyhák délben vannak nyitva. Amikor idejártak, nem mentek el dolgozni, mert féltek, hogy elveszítik azt az egyetlen helyet, ahol legalább kapnak naponta meleg ételt. Tehát közben azon is gondolkodtunk, hogy inkább esténként legyenek ezek a konyhák nyitva, mert akkor a hajléktalanok tudnának napközben dolgozni.

B.Cs.: *Mi jellemzi általában a XIII. kerületnek ezt a részét szociális szempontból? Kik laknak itt, kiféle emberek ők?*

D.: A XIII. kerületnek ezen a részén a legalsó társadalmi rétegek laknak, nagyon sok cigány lakos van, alacsony iskolázottságú emberek élnek itt. A lakások komfort nélküliek, nagyon rossz állapotúak. Nagycsaládosok élnek itt, sok esetben több generáció egy kis lakásban, illetve inkább rokonok, akik összeállnak, és egy lakásban laknak. Vidékről feljönnek a rokonok, és együtt élnek a már Pestre betelepültekkel.

A nagy gyárok a rendszerváltás óta nagyon sok esetben megszűntek. Ez

legtöbbször azt is jelenti, hogy az embereknek leginkább olyan helyeken kell elhelyezkedniük (kis cégeknél, káféteknél stb.), amelyek nem nyújtanak biztos kenyeret. Gyakran előfordul, hogy az állásajánlatokban megjelenik valami, s mire odamennek, már a cég is megszűnt.

B.Cs.: *Milyen a helybéli vállalatokkal való kapcsolatuk?*

D.: A vállalatokat és intézményeket informáltuk a félfogadási időről és arról, hogy milyen szolgáltatásunk létezik. Ezenkívül vannak szórólapjaink, amiket elküldtünk a kerület különböző intézményeihez, illetve elvittük személyesen. Azonkívül van a XIII. kerületben egy Hírmondó nevű újság, amiben szintén megjelent a hirdetésünk.

B.Cs.: *Mi motiválja a vállalatokat arra, hogy maguknak szóljanak?*

D.: Bizonyára az, hogy ez ingyenes szolgáltatás, mind a munkáltatónak, mind a munkát keresőknek. Nem ügynöki tevékenység – attól sokan félnek. Amikor elmentünk egy-egy céghez, azonnal mondták, hogy ügynöki tevékenység nem érdekli őket.

B.Cs.: *Sokan elolvassák a hirdetést, vagy meghallják egymástól, hogy létezik a szolgálat, és idejönnek a félfogadási időben. Ezután mi történik?*

D.: Ha valaki személyesen bejön az irodába, akkor megkérdezzük, hogy mire van szüksége. Elmondja, hogy dolgozni szeretne, s hogy körülbelül milyen szakmában, van-e valamilyen külön igénye, tehát hogy négyórás munka lenne jó a gyerekek miatt, vagy esetleg rokkant nyugdíjas. Megkapja az állások gépelt listáját, elmagyarázzuk, hogy hogyan kell elolvasni a rovatok jelentését. Kap egy jelentkezési lapot, és az általa kiválasztott címeket erre a lapra írja ki. Ezután személyesen kell elmennie a címekre, és minden esetben visszajelzést kérünk. A szolgáltatás teljesen ingyenes, s minden esetben felhívjuk a jelentkezők figyelmét, hogy ha nem sikerült, jöhet újra címekért, akár tízszer is, addig, amíg el nem helyezkedett.

B.Cs.: *Mi jellemezte a kliensek körét a szolgáltatás megindulásakor, és ahhoz képest mi változott?*

D.: Az első időben főként fiatal férfiak jelentkeztek. Tavaly szeptember és október körül a jelentkezők között olyanok voltak, akik nyolc általánost vagy még annyit sem végeztek, és elsősorban segédmunkát szerettek volna kapni.

Azután körülbelül október táján történt, hogy a kerületben bezárták a női hajléktalan szállót, így azután elég sok női kliensünk érkezett, ők szintén segédmunkát szerettek volna. A kora téli hónapokban egyre több volt a férfi, akik szintén segédmunkát szerettek volna, ezzel egyidejűleg nőtt a felsőfokú végzettségűek száma is, hiszen megkezdődtek a leépítések. Számos cégtől küldtek el olyan embereket, akik mérnökök, tanárok és hasonlóak.

Révfalvi Dorottya: A klienskör tehát az évszaktól is függ. Ősszel és télen többen jelentkeznek olyanok, akik alkalmi munkát szeretnének, illetve azért szeretnének elhelyezkedni, hogy legyen télre egy munkásszálló vagy valami olyan hely, ahol lakhatnak.

B.Cs.: *Hány embernek sikerül elhelyezkedni az önök segítségével?*

D.: Az 1993. március és 1994. április időszaki összesítésben 698 új jelentkező volt, és abból 400 körüli az elhelyezkedett, tehát a sikeresek száma.

B.Cs.: *Előfordul-e, hogy nem állást ajánlanak a kliensnek, hanem valami mást, például átképzést?*

D.: Igen, és nagyon sokan érdeklődnek is ilyesmi után. Gyakori, hogy a munkanélkülieknek fogalmuk nincs arról, hogy segélyjogosultak-e vagy nem, hogy hová kell fordulniuk, hol kell magukat regisztráltatni. Sokan jönnek olyanok, akik azt kérdezik, hogy mikor jár a munkanélküli segély, mikor jár le, mikor kell elhelyezkedni. Mivel a munkaügyi központoknak is van jogi tanácsadójuk, elmondjuk, hogy hová fordulhatnak, hol adnak az ő problémájukra megfelelő felvilágosítást. Az is előfordul, hogy a kliensek úgy tudják, van lehetőség a munkaügyi központokban átképzésen való részvételre, de ezt az ügyintézők valami miatt nem hajlandók tudomásukra hozni. Ilyenkor megerősítjük őket abban, hogy valóban van ilyen, s hogy ne hagyja magát lerázni. Igyekszünk felkészíteni arra, hogy miként juthat a számára fontos információk birtokába. De az is előfordult, hogy még a szociális munkásnak is nagy gondot okozott az információk megszerzése az átképzéssel kapcsolatban. Ha a kliensünk végképp nem boldogul, akkor megkérjük, hogy jöjjön vissza, elkísérjük őt, és addig járunk a dolgok után, amíg sikert nem érünk el.

R.: A jogi tanácsadás igénye is elsősorban azért merült fel, mert sok helyen úgy szűnnek meg az állások, hogy tisztázatlan a jogi helyzet. Ahhoz, hogy az ember a szálakat kibogozza, rengeteg energia szükséges. Ha majd itt helyben lesz egy jogász, akkor mindez sokkal egyszerűbbé válik. A nagyvállalatok ingyenes jogsegély szolgálatai megszűntek, az emberek többsége azonban nem tud egy ügyvédet megfizetni.

B.Cs.: *Beszámolójukban írják, hogy vannak olyan munkanélküliek a kliensek között, akiknek az elhelyezkedését saját személyiségük vagy egyéb adottságuk nehezíti. Mik a korlátozó tényezők az ő esetükben?*

D.: Az ember személyiségéből adódó akadály lehet például az, ha valaki félénk, s már az is nagy megpróbáltatást jelent a számára, hogy ide, a Szeretetszolgálat irodájába be kell jönnie. Azonkívül vannak olyanok, akiknek a nyolc általános iskolai végzettségük sincs meg, esetleg még az írás, olvasás is nehézkesen megy nekik, vagy egyáltalán nem tudnak olvasni. Igen jelentős réteget képez a klienseink között a cigányság, számukra szintén nagyon nehéz az elhelyezkedés.

B.Cs.: *Előfordul-e, hogy valaki nyilvánvalóan nem akar komolyan, tartósan elhelyezkedni?*

D.: Ezt általában nem szokták eltitkolni. Bejön az illető, és azt mondja, hogy ő olyan alkalmi munkát szeretne, ami egy-két napig, illetve egy-két hétig tart.

Sok esetben azt mondják, hogy vidékre szeretnének majd továbbmenni, ott szeretnének elhelyezkedni, de amíg a papírok nem jönnek meg, addig is valami pénzre van szükségük, és egy-két hétig szeretnének alkalmi munkahelyen dolgozni.

Vannak olyan emberek, akik kifejezetten nem akarnak a szoros munkarendet követelő, tartós foglalkoztatásba beállni. Ők arra rendezkedtek be, hogy egy hónapban dolgoznak egy hetet, amivel megkeresnek annyit, hogy ne haljanak éhen. De egyébként nem fontos nekik, hogy fix állásuk legyen.

R.: Igen, vannak ilyen kliensek. Ugyanakkor a munkaközvetítőkhöz elsősorban inkább azok jönnek be, akik nagyon-nagyon szeretnének elhelyezkedni. Tehát ott ez azért kevésbé jellemző. Inkább az fordul elő, hogy valaki a saját lelkiismerete megnyugtatósára jön el a munkaközvetítőbe, hogy elmondhassa: ő mindent megtett, és mégsem sikerült. Tehát valójában nem akar elhelyezkedni, de a látszatát a családjának előtt is fenn akarja tartani.

B.Cs.: *És vajon miért nem akar elhelyezkedni?*

D.: Korábbi tapasztalataim szerint nagyon sok esetben annyi kudarc és annyi rossz élmény érte ezeket az embereket egy-egy ilyen helyzetben, hogy egyszerűen már menekülnek ezek elől. De ha megtaláljuk azt a formát, amelyben ő jól érzi magát, a munkát, amit el is tud végezni, s ami nem követel tőle a számára elérhetetlen dolgokat, akkor általában mindenki képes az állandó, folyamatos, rendszeres munkára. Sajnos azonban nem mindig sikerül nekik megfelelő helyeket találni, és akkor inkább kicsúsznának a feladat alól, inkább a könnyebb ellenállás irányába mennének.

R.: A cigányokkal kapcsolatban gyakori vélemény, hogy ők, ugye, nem is akarnak dolgozni. Mi azt tapasztaljuk, hogy ez nem így van. Rájuk jellemző a leginkább, hogy ha megtalálják azt a helyet, ahol őket elfogadják, ahol olyan munkát végezhetnek, ami az ő mentalitásukkal, az értékrendjükkel összefér, a természetükhöz hasonló, akkor szívesen dolgoznak, de nagyon-nagyon nagy, hatalmas nehézségekkel kell megküzdeniük. Egyrészt az előítéletekkel. Nagyon sok esetben hiába közvetítjük ki őket egy-egy munkahelyre. Ha meglátják, hogy cigány, vagy telefonon meghallják, akkor az az első, hogy „köszönjük, nem kérjük”. Sőt, van olyan is, hogy előre kérik: cigányt ne küldjenek. Ez a dolog egyik oldala. A másik az iskolai végzettségük hiánya, az életben való eligazodásuk nehézsége: sok esetben azért nem tudnak elhelyezkedni, mert el sem találják oda, arra a helyre, ahol a munkahelyük lenne. Ebben is igyekszünk segíteni őket – magyarázattal, térképvezérléssel stb. De ha ezeket a segítségeket nem kapják meg, akkor nem tudnak elhelyezkedni, és akkor úgy fest, mintha nem is akarnának dolgozni. Természetesen közöttük is vannak sokan, akik valóban csak leginkább alkalmi munkából akarnak megélni, az ilyenek azonban általában nem jönnek el az irodába sem.

B.Cs.: *Milyen arányban fordul elő, hogy személyes, tartós kontaktus alakul ki a kliensekkel?*

D.: Az állandó klienseinkkel mindenképpen tartós a kapcsolat. Visszajönnek, és elmondják, hogy az előző címen mit tapasztaltak, melyik címet szeretnék még megnézni. Esetleg valaki elmondja a korábbi tapasztalatait, hogy melyik munkahely telt már be, húzzuk ki mi is a listából, ne adjuk oda másnak. Ez segíti a mi munkánkat is. Előfordult az is, hogy a kliens visszajött, és elmondta, hogy az adott címen még két másik embert is fel tudnak venni.

B.Cs.: *Körülbelül mennyi időt tudnak foglalkozni egy emberrel?*

D.: Ez teljesen változó. Ha valaki jobban igényli a gondozást, akkor akár egy órát is tudunk vele foglalkozni folyamatosan úgy, hogy közben a többi kliensnek is válaszolunk egy-egy kérdésére, vagy útba tudjuk őket igazítani.

B.Cs.: *Hogyan lehetne összefoglalni, hogy mennyiben tér el ez a fajta*

munkaügyi szolgáltatás a munkaügyi központokba telepített munkaerő szolgáltatásokról?

D.: Talán abban, hogy a kerületi munkaügyi központban csak a kerületi címeket tartalmazzák az ottani listák, itt viszont egész Budapestre található címeket, illetve Pest körzetében Dunakeszi, Budakeszi is benne van. Azonkívül idejönnek, jól érzik magukat, jó a hangulat, és tudják, hogy nem kell félni, fizetni sem kell, s nincsen olyan kötöttség, hogy csak három címet kaphat. Bármikor jön, szívesen várjuk, bármennyi címet adunk neki.

B.Cs.: *Előfordult-e, hogy egy szolgáltatással próbálkoztak, de aztán abba hagyták, mert rájöttek, hogy nem megy?*

R.: Igen. A nyitott konyha volt ilyen. Ez egy idő után kezelhetetlenné vált, mert olyan nagy tömeg zúdult ránk, hogy ez az összes többi tevékenységünket lehetetlenné tette. Magyarán szólva az történt, hogy egyszer csak nem jött be senki a munkaközvetítőbe, mert itt nap mint nap rosszul öltözött, kevésbé ápoltságú emberek tömege állt a ház körül, és az ezeknél egy kicsit magasabb társadalmi rétegbe tartozók egyszerűen messzire elkerülték az épületet.

B.Cs.: *Mi az, amiről úgy gondolják, hogy fontos, mások számára is átvehető tapasztalat?*

D.: Azt hiszem, ez az, hogy ha valaki szociális munkával akar foglalkozni, akkor ne keverje a szociális segítségnyújtást és a gondozást egymással, mert az egyik a másikat lehetetlenné teszi. Pontosabban: a gondozási folyamat lehetetleníti el a szociális segítségnyújtást, hiszen eleve függő helyzetet hoz létre a klienssel. Én azt tartanám fontos üzenetnek, hogy legyen komplex a klienssel való foglalkozás, s ne egyvágányú, beszűkült, egyszeri beavatkozás. Próbáljunk meg valamiféle integrált, az egész személyiségre vonatkozó segítségnyújtást adni. Hiszen itt nem pusztán problémákkal, hanem emberekkel kell foglalkozni, akiknek a különböző körülményei összefüggenek egymással.

Az interjút készítette: Bánfalvy Csaba

Diósi Pál

Tessék mondani,
lehet itt tíz percre szörföt bérelni?*

(folytatás)

– *Volt egy elejtett szavad az emberismeretről.*

– Jó leckém volt belőle az ajkai gyárban. Már ment a kölcsönző, amikor elkezdtem számítógépes termelés-tervezéssel foglalkozni. Éppen bedolgoztam magam, amikor a főmérnökségünk átvett egy üzemrészt. Évi hatezer tonna ötvözetet kellett gyártani egy lezüllött, bonyolult kapcsolatrendszerű üzemben. Ez gyár volt a gyárban. Odahelyeztek, üzemeljem be, adjak profilt neki. Azt láttam a leggazdaságosabbnak, ha növeljük a másodlagos alapanyagok arányát. Igen ám, de kitől vehettem ócskafémet? A MÉH Vállalat hatalmas költségekkel dolgozó országos hálózatrendszere sokszor tehetetlen volt, és emiatt majdnem annyiért adta az ócskafémet, mint a szovjetek az alumíniumtömböt.

A bolt abban volt, hogy rengeteg barnabőrű magyar foglalkozott fémhuladék gyűjtéssel. Egynek mindig volt papírja, valami iskolája is, és a rokonságból másik hatvan-hetven neki dolgozott. Egy-egy család nagyobb területet birtokolt. Mi az egész Dunántúlról vásároltunk, néha az Alföldről is. A szekunder fém ára húsztól százötven forintig terjedt, attól függően, hogy milyen ötvözőanyag van benne.

Tudták, hogy nagy az árkülönbség, és én szemre megmondom, mivel ötvözték. Bejöttek az árujukkal, mondtam, mesterkém, ez ilyen ötvözet, húsz forintot adok kilójáért. De két-három teherautónyi árunál kis árkülönbség is százazrekre rúg. Megérte volna nekik százezer jutt is, hogy a duplájáért vegyem meg. Az ármegállapítás olyan szubjektív volt, hogy akár negyvenet is adhattam volna érte. De keményen leráztam mindent. Csaltam, loptam, amit csak megengedett az üzlet, mert bizonyítani akartam az önelszámolásban. Nem fogadtam el az ajánlataikat, lehetett az ital, cigaretta, készpénz. Nem becsület kérdése volt, egyszerűen a bátorság hiányzott. Nem mertem kockáztatni.

– *Ismerted a felajánlott ócskafém forrásait?*

– Két kapcsolatom volt. A cigány az áruval, és a rendőrség, ahonnan

tudtam, mi jelenik meg a közeljövőben. Mit loptak el, hány méter, hány eres kábel jön hulladékként. Csak riasztanom kellett őket, uraim, itt a kocsi, elvihetik a lopott árut. De megmondták, hogy ott fogják zárolni, őrizzem az üzem területén. Hát mit csinálhattam? Becsuktam a szemem, üres kemencét nyitattam, és belerakattam. Két órán belül megoldadt. Érdekem volt, természetem kellett.

De hoztak ide bedugaszolt, vízzel, homokkal telt csöveket, amelyek kétszer annyit nyomtak, mint a fémtartalmuk. Vettünk mi négyszáz kiló cigányt is negyven forintjával, mert jól elbújtak a kocsin. És zsebből megvehettek volna, mert táskányi pénzzel jártak, megszokták, hogy azzal mindent elintéznek. Sofőr vezette az autójukat, jövedelemben a kandidátus szakmérnök főnökömet és bármelyikünket lepipálták. Volt, hogy kifelé menet letekerte az ablakot és kiszólt: kollega, köszönöm az együttműködést, hagytam egy kis ajándékot. Visszamegyek, az asztalomon tíz karton cigaretta, két nemes itallal. Fél havi fizetésem. Fussak utána, röhögtessem ki magamat? Hát nem. Ottmaradt.

De ajánlottak kocsit is egy aláírásért. Akkor éreztem, nem akarom tovább vállalni ezt a felelősséget, hiszen félmilliót is fizettek egy aláírásomért, sejtettem, hogy bármikor kikezdehetnek. Szóltam, de nem változtattak az átvételi renden. Akkor kértem a felmentésemet. Hazug hivatkozással, fáradtság, mindenféle idegi túlterhelés miatt. Én, aki büszke voltam a munkabírásomra!

Átadtam a helyem egy kollegának, akivel egy hónapig együtt csináltuk. Két héttel utána egymillió kétszázezres balhéval megbukott. Zsebbe került a pénz, amiről tudom, hogy mindent, szerelmet, boldogságot és – már megtanultam – az egészséget is meg lehet venni. A kollegát is megvették. Igaz, hogy négy-öt tételben, de megvették. Engem nem, mert a félelmem nagyobb volt, mint a becsületem. Sokáig nyomoztak az ügyben, engem is sokszor behívtak. Tanúként, de hat rácsot zártak be mögöttem. Még a kórházból is tárgyalásra akartak idézni, de a főorvosom nem engedett. Olyan rossz állapotban voltam, hogy képtelen lettem volna elmenni. Első fokon négy évet kapott az utódom, plusz az okozott kár megtérítését.

Akkor láttam, miként szereznek egy nap alatt kétszázezer forintot, amikor elhoznak egy otthagyt kábelt. Szemétként. Csak őrizetlen kábelt szabad felvenni. Amíg kábel, egymilliót ér, hulladékként kétszázezret. Csak Ajka legyen, ahol megveszik. Eközben kellett kikerülnöm, hogy a törvényt ne sértsem. A jogot tényleg nem sértettem. Isten előtt nem vagyok tiszta, de az külön ügy. Ebben a lavírozásban szereztem óriási rutint az emberekkel való viselkedésben.

– *És közben egy keveset a saját vállalkozásodban is. Mennyire igazolta az elképzeléseidet az első szezon?*

– Általában nem panaszkodhattunk, de elmaradtam a kalkulációmtól. Úgy számoltam, hogy hetven napos a nyár, és napi tíz órás munkaidőből olyan 60–70 százalékos terhelése lesz az eszközeimnek.

– *Úgy gondoltad, hogy egy-egy vízibicikli napi hat-hét órát lesz kint a vízben?*

– Ez még az óvatosságból bekalkulált 50 százalék bizonytalansági tényezővel sem jött be. Műszaki emberként még azt is beterveztem. De rá kellett

jönnöm, hogy sokkal több a rossz nap egy szezonban, és a nyár eleve csak ötven napos. De mindenen túl, az istennek se akartak annyi eszközt kivenni, mint szerettem volna. Egy dolgot jól mértem fel: a kemping nagy eszköz-igényét (szörf, csónak, vízibicikli). Öt év alatt korszerűsítettem, cserélgettem, de a darabszám maradt. A teljes strandskála viszont tévedés volt. A számlálatlanul vett gumimatracokat öt perc után visszahozták, hogy kilyukadt. Ami nem lyukadt ki, azt a következő tavaszra kiszívta a nap. A kerékpárok, a nyugágyak tönkrementek a kíméletlen használattól. Maradt egy-két fémvázás pilleágy, de pár év alatt leselejteződött kétszáz-kétszázötvenezer forintnyi holmim. Nem is volt érdemes pótolni, mert előbb hazavágták, mint ahogy megtermelték volna az árukat.

Jól sejtettem, hogy rossz időben inkább bicikliznek, mint szörföznek. De ahogy a kerékpárjaimat tekerték, lazán ráléptek, rádobták magukat az ágyakra, abba csak belepusztulhatnak a tárgyak. Arra nem elég erősek, hogy ilyen durva bánásmódot kibírijanak. Amúgy nem durva közönség, csak akkor, ha nem a saját holmijuk, amit használnak. Láttam, hogy amit magukkal hoztak, arra vigyáztak.

– *Fel tudod idézni, mekkora jövedelmet reméltél az első szezontól?*

– A költségeim levonása után százötvenezer nettóval számoltam, de száz-ezer körül jött ki. Szerencsére a kölcsönt nem kellett azonnal törleszteni. A géemkában a dupláját kerestem a fizetésem mellé. Reméltem, hogy legalább a közelébe juthatok az első szezonnal. Ráadásul úgy, hogy a megszokott életszínvonalunk jobb körülmények között is tartható marad. Az év nagyobbik részében nem kell semmit csinálnom, nem kell elmennem hazulról, kisebb lesz a terhelésem. Amikor pedig csinálom, akkor a családdal, lazán, szinte nyaralva dolgozhatok.

Jó, ez a része bejött. A két fiú imádja a vizet, Vera szintén. Szeretnek pirulni, forgolódni a napon, csinos fiúk, lányok vannak a kempingben. A nejem, szegény, tyúkanyót játszik a csibéi mellett. Elvan a parton, napozgat, kompromisszumot kellett kötnie.

A várt szintet csak a harmadik évre értük el. Addig sok változás volt a szabályokban, sokat tanultunk is. Az induló évben kihoztam négyszáz forint adót, amit keményen befizettem. Persze, jött a levél, ez disznóság, és megbecsülik. Jó, becsülik meg, uraim. Némi vita után közölték: kétezer, amit duzzogva, de befizettem. A TB-kötelezettségem másodállásúként 250 forint volt. Mostanában ez az előző évi jövedelem után már óriási pénz, 350 havonta. A fiam után havi 1200, mert neki nincs máshol biztosítása. Az idei nyarat még mindig ötezerből úsztuk meg.

Adót pedig mindig a nyereség szerint. Tavalyról van némi adóelőlegem, amit átmenesztettem erre az évre, mert tavaly végül is veszteségesnek jött ki a cég. Ezért idén kevesebbet kell majd fizetnem, ha nem jön egy revízió vagy valamilyen gikszer.

– *Van esély arra, hogy egy revízió során a forgalmadba is belelássanak?*

– Te, ez egy zárt kemping. Ha idegen jön be a portán, kérik a papírjait. Ha új vendég, akkor fizessen a recepción. Ha revizor, akkor mire elmagyarázza, mi járatban van, már minden boltos tudja, hogy itt a revizor. Nézz ki,

kétszáz méter a bejárat. Mire onnan ideér, már itt a hétvége. Tehát így nem láthatnak bele.

Van köztük dörzsöltebb, aki egy vendéget bíz meg a számlakéréssel. A blokk mindig az asztalon van, ha magyar hangot hallok, azonnal nyúlok érte. Az állandó kuncsaftjaimat ismerem, a külföldi eleve nem kér okmányt.

Azt látom, ha nem vagyunk kapzsis, csak észnél vagyunk a könyvelésnél, akkor a minimális szinten tartott, dokumentált forgalmat jól ellensúlyozzuk a költségekkel. Elég magasan tarthatóak, hiszen a helyért idén negyvenezer forintot fizetek. Az áramköltségem is öt-nyolcezer lesz, útiköltségként is elszámolhatok néhány tízezret. Az adómat csak akkor becsülhetik, ha valami linkségen kapnak. Addig hitelesnek kell elfogadniuk a bevallásomat. És ezzel közel adómentesre hozhatom ki magamat.

És tudnod kell, hogy húsz-harminc emberrel dolgozó, nyaranta hat-tíz milliót zsebrevágó vállalkozók is rendre veszteségesre hozzák ki magukat itt a tónál. Hát ne akarjak adófizetési versenyt rendezni velük az ótvaros vízi-biciklikkel. Ez ugyan nem ment fel engem, de ha az adóhatóságnak van esze, akkor ezekre hajtson, és ne rám pazarolja az energiáját. Márpedig biztosra vehetem, hogy van esze.

Ráadásul, ha előírás szerint adóznék, nem fizetődne ki a vállalkozásunk. Mert boltban már nem érdemes vásárolnom. Tegnap beugrottam Pesten egy szörfös üzletbe néhány alkatrészért, és megnéztem egy hajót. Most száz-ezerbe kerül az, amit közel három éve harmincért vettem. Már azt is megbántam, mert hasznavehetetlenre ment, és nyaranta jó, ha jetven-nyolcvan órát futott. Számolhatsz, én arra jutottam, hogy akkor is drágán vettem. A mai árán nem szabad pótolnom, és korántsem biztos, hogy lesz olyan kuncsaftom, akitől itt vehetek egy másikat. Mert jócskán hígult a közönség.

– *Mi változott a vendégkörben?*

– Kezdetben gáláns, nyugatiak lakta kemping volt ez. Kivéve az NDK-sok által bérelt részt. A nyugatiak közt sok a visszatérő kuncsaft, akik nem tudtak apró ajándék nélkül megérkezni. Egy öngyújtó, gyakran egy üveg konyak a régi kapcsolat felmelegítésére. Amikor bontottak, hozták az egy szezonra vásárolt dolgaikat, a horgászbótot, a grillsütőt. Fogadjátok el, nekünk otthon felesleges. Hát ez alaposan megváltozott. Egyrészt már úgy beszélnek, hogy „most szabadok vagytok, eljött a nagy lehetőségek kora, nem szorultok rá ilyesmire”. Másrészt az utóbbi két évben a megállapodott polgárok helyett megjelentek a munkanélküliek, a nyugdíjasok. Főleg osztrákok, németek. Ugyanolyan rendszámú autóval, de közel sem olyan lehetőségekkel, mint a normális elődjek.

Tudnék most is mutatni egyet, de takarásban van a nagy lakókocsi mögött. Öt éve minden nyarát itt töltő lengyel család, Ausztriából. Nyolc éve élnek ott, a srác most fejezi be a középiskolát. Évente fejlesztettek, új kocsi, sátor, szörf a fiúnak. Az apja épp munkanélküli, egész nyáron itt vannak. Kéthetente eltűnik egy-két napra, felveszi otthon a segélyét, és jön seftelni. Nem kuncsaftom, mert így is sóher. Látom, amint hozza a kis kávéját, meg más motyókat, amiből némi hasznot produkálva így is olcsóbban él, mint otthon. Sokan lettek mostanában. Tegnap egy munkanélküli bányásszal beszéltem, az olcsóság miatt tölti itt a nyarat.

A keletnémetek külön világot jelentettek. Ott a kék sátor irányában volt a hátsó, úgynevezett NDK rész. Utazási iroda bérelte, és turnusokban jött 3–400 ember. Inkább fiatalok. Minimális pénzzel jöttek-mentek ezek a jugendesek. Hozták a Trabantjaikkal a kis kulipintyóikat, a borszesz főzőiket. Már a szagukról megismertem őket, meg a saruikról. Fel sem kellett nézni a szerencsétlenre. Vagy arról, hogy tessék mondani, lehet itt tíz percre szörföt bérelni. Nos, ezek voltak az NDK-sok. Ők csak a piára nem sajnálták a pénzt, másban a fogukhoz verték azt a kis garasukat. Nem voltak jó kuncsaftok, sőt, időnként keményen kellett őket kezelni. Jött egy új csoport, fél órára összeadták a bérleti díjat, majd el akartak vele tűnni. Akkor a pofontól sem riadtam vissza. Híre ment, és kuss volt három hétig. Amióta nyugatnémetek lettek (legalábbis a pénzük az lett), egy kissé változtak. Most sem nagy fogyasztók, de már nem fél órára kérik a szörföt, kiviszik egész órára. És valami öntudat-féléjük is lehet, megszűntek a pitya dolgok. Már nem kukáznak a visszaváltható üvegért, nem lopják el a boltos üvegeit ládástól. Nem kapkodják fel a székeket, hogy kint sefteljenek, mondván: olcsó kemplingséket tessék. Már nem is jönnek csoportban. Megszűnt, egyénileg szervezik az útjaikat. Kevesebben is vannak, mert mindenfelé mehetnek, ahová futja nekik.

Idén egy csoport van, a dánoké, harminc-negyven sátorral. Egy biciklim van az ügyintézőjüknél, kivette napi háromszázért egész nyárra. Kétezerért vettem, amíg egészséges voltam, használtam is, tavaly csak porosodott. Most hetven napra bérbe adtam, szépen hozza az árát. Jó bolt, ráadásul egymásnak adják a híreket a csoportban a kölcsönzőről. Folytonosságot lehet kialakítani a szokásokban, kitanítják egymást a veszélyekre, jobban vigyáznak, mint a szőlő kuncsaftok. Az általános romlás mellett ez az egyetlen pozitív változás az idén. Mert a kiugróan jól fizető kuncsaftok megritkultak.

– *Tudsz a változásokhoz úgy alkalmazkodni, hogy a forgalmaid ne csökkenjen?*

– Ez is szakma, ennek is vannak apró rafinériái. Igyekszem hosszabb időre megállapodni, akár némi árendeményekkel is. Ha elviszi egy hétre, abban van legalább egy rossz nap. De inkább kettő, amikor nem tudja használni a szörföt, a csónakot. De nála van, kifizette. Olyan időre, amikor egy-két napig egyetlen fillér forgalmat sem tudunk csinálni a többi cuccainkkal.

Aki rendszeresen akar horgászni, és viszi hozzá a csónakot napi egy órára, annak felajánlom, hogy jobban jár, ha nem napközben pecázik. Menjen ötezerért minden este nyolctól éjfélig, és akkor egy csónak állandóan az övé lesz. És megvette minden estére, az övé akkor is, ha van benne két hét eső. Közben reggelente odaadom másnak, azzal, hogy hajnalban inkább harapnak a halak.

Az évek megtanítják az embert. Közhely a korábbi rendszert szidni, de annyi igaz, hogy nem alakította ki az emberek vállalkozói szemléletét. Ahogy mi csináltuk, azzal megszereztük ezt. Igyekszem átadni Attilának is, aki szerencsére fogékony az üzleti fogásokra. Mert mit lát mellettem? Apró stikliket, amelyeket nem lehet csalásnak nevezni, de a fennmaradáshoz elengedhetetlenek.

Jön a kuncsaft, kivenne egy vízibiciklit, de kint van mind a három. Nem

akarom átküldeni a szomszédba, mondom, jöjjön vissza fél óra múlva, mert kettőkor lejár az egyiknek az ideje. Addigra vagy kicsalok valakit a vízből valami trükkkel, vagy sem. Ha nem, és a koma kettőre visszajön, már tíz-tizenöt méterről látom, amint ballag ide a sátorhoz. Ráveszem a fiamat arra a csibészségre, hogy ugorjon az órához, állítsa szépen vissza. A fickónak meg mondom: Uram, még nem járt le, hova tetszik jönni? Szegénykém visszaállítja az óráját, és elmegy még egy kicsit várakozni. De akkor már nem érdemes átmennie a konkurenciához, úgyis mindjárt itt lesz a várva-várt vízibiciklije.

Úgy beletanultak, hogy tavaly nélkülem is tudták vinni. Megcsinálták az utolsó profiltisztítást, kissejtezték a matrac-, horgászbót-, kempingszék-féle tévedések maradványait. És olyan bevételt csináltak, hogy az csúcsév lett. Csak halkan merem mondani, hány százezer forintos eredményünk lett.

– *Hogyan derült ki a számodra, hogy megbetegedtetél?*

– Külföldi úton voltunk a kollegáimmal, de a fáradtság miatt az útijelentést is ők írták meg helyettem. Azt hittem, újra a gyomrom jelentkezik, mert idegi alapon többször volt már fájdalmam. Kezelt is az üzemorvosunk nyombélfekély gyanúval. Adott tablettákat, szedegettem, elmúlt. Már egy hónapja tartott a fáradtság, amikor mondtam, írj fel megint abból a tablettából, mert biztosan újra a gyomrocskám rendetlenkedik. Együtt szoktunk ebédelni, és mindig mondta, sápadt vagy, minek dohányzol annyit. Kösz, mondom, majd elmegyek hozzád.

Egy hónap után odamentem a tabletták miatt. Rutinból vért vetetett, és kiderült, hogy a süllyedésem a tízszerese a normálisnak. Újabb vizsgálat a helyi vértranszfúziós állomáson. Még aznap délután kiderült, hogy mi a bajom. Csoda, hogy élni tudtam, olyan vérszegény vagyok, mondták. Hazaszöktem, de másnap már kórházba vittek. Amikor elmondták, kapásból tudtam, hogy igen nagy baj lehet, mert tanultam élettant, amikor a TF edzői szakára jártam. Tudtam, mi a vértetsüllyedés, bár kórosan kerültem a súlyos betegségek tüneteinek felismerését. Félttem, rettegettem attól, ahol leírják, hogy mi ez, vagy miként működik az AIDS. De most ragaszkodtam hozzá, hogy megmondják, hiszen pechemre volt a felismeréshez elégséges ismeretem: más nem lehet, csak leukémia. Délután diagnosztizálták, este már tudtam, mert őszinte volt a főorvos. A nejemnek is akkor mondták el. De olyan szépen körülírták, hogy a szóra én kérdeztem rá, mert kibarkochbáztam.

– *Vissza tudsz emlékezni arra, hogyan reagáltál, amikor ez a szó egyértelművé tette a betegséged mibenlétét?*

– Engem ez lekaszált, kimosta alólam a lábamat. Borzasztóan elkeseredtem. Az akkori tudásomban annyi volt, hogy ez nem gyógyítható, és egy-két hónap alatt elviszi az embereket. Nem tudtam mást csinálni, csak sírtam, pityeregtem. Én, aki gyerekkoromban sem sírhattam, mert nagy darab voltam. Hozzám mindig csak védelemért fordultak. Előbb, mert ekkora voltam, később meg a beosztásom miatt. És akkor minden megfordult. Magatehetetlen lettem, nem tudtam menni. Az emberek csak simogattak. Olyanok kerestek meg, akiket megbántottam, és segítséget, meg együttérzést kaptam tőlük. Ez az érzelemhullám is kikészített.

Szombathelyre vittek, ahol csodálatos orvosok vannak a leukémiával fog-

lalkozó regionális központban. Ez egy országosan egységes hálózat, mert nem lehet szétforgácsolni azt a kevés pénzt, amit az ország erre a betegségre költ. Az ottani osztálynak vezető helye van benne, amiért dúl a harc, mint mindenért az egészségügyben. Meggyőződésem, hogy ők a legeredményesebbek. Akik ott dolgoznak, azoknak nem a huszonkettes ágy vagyok, hanem Lajos, a beteg. Lajos, akinek tudják a bónáit, ismerik, hogy melyik gyógyszerre hogyan reagál. Ha egy kritikusabb kezelés van, akkor napokig bent maradnak. Jöhet húsvét, jöhet karácsony éjszaka, egyik sem olyan fontos, mint Lajos, a beteg. Ezzel hitet adtak, elhittem, hogy meg lehet gyógyulni.

Kifogtam egy orvosnőt, aki nekem tetsző, férfias tulajdonságokkal rendelkezik. Határozott, eredménycentrikus ember ez az adjunktusnő, hajlamos a szélsőségekre, mint magam is. Elmondta, hogy előírásai vannak a betegségem kezelésének. A maximális szám a tizenegy infúzió. Ezt még senki sem kapta meg. Aki megkapja, az hétszentség, hogy meggyógyul. Volt, aki háromtól is rendbejött. Két éjszakán át sírtam, és beszélgettünk. Még folytak a könnyeim, amikor mondtam, én leszek az első, aki megkapja a maximális infúziószámot, és rájöttem: meg fogok gyógyulni.

Attól kezdve speciális tornákat végeztem. Ha egy napra fel tudtam kelni, már csináltam, holott sokszor napokig az ágyat nyomtam. Életemben akkor használtam először ágytálat, azt sem tudtam, mit csináljak vele, mit hova dugjak. Minden bajom, a betegség, a szégyenem együtt volt. Ha felkeltem, sokszor csak sziluetteket láttam. Kihullt a hajam, látási zavaraim voltak a kezeléstől. De amint lehetett, tornáztam.

Kitaláltam máj- és vesetornákat, mert a máj és az emésztőrendszer tönkremegy a kezeléstől. Nem hitték, de elmondtam a doktornőnek, hogy átmosom a májamat, átgyúrom, mint egy szivacsot, hogy kitisztuljon, ne legyenek pangó részei. Később őt is megtanítottam ezekre a tornákra. Az egésztesti fiatalkori jóga emlékekre alapoztam, amit könyvtárakban kotorva sajátítottunk el egy haverommal. Megtanultam hatni a testrészeimre – most ezt szépen relaxációnak mondják –, de rájöttem, hogy a vércukor szintemet is szabályozni tudom. Azt hiszem, ennek is hatása volt abban, hogy semmi rossz melléktünetem nem lett, és zsinórban megkaphattam a kezeléseket. Náluk – húsz éve! – még senki nem kapta meg a tizenegyet. Mondta is a doktornő, hogy én meg fogok gyógyulni. Amit a saját sikeremnek is fogok fel.

Először ott találkoztam az elmúlással a mellettem lévő ágyakon. Nagyon féltem, és nagyon megrázott. Kórházundorom volt, leszöktem az udvarra aludni. Felvettem a fürdőköpenyt, kifeküdtem a bokrok közt a fűre, fejem alá tettem a papucsot, és néztem a csillagokat. Hajnalban beszöktem. A nővérek már tudták, észrevették az orvosaim. Rendesek voltak, alhattam a főorvos úr szobájában. Majd egy csodálatos orvosnő, hívó ember, elintézte, hogy a frissen alakuló szombathelyi szerzetesrendnél bejáróként kint aludhattam a szerzetesekkel.

A legközvetlenebb kollégáim még ma is szinte nap mint nap érdeklődnek. Akikkel egy tervezőcsoportban voltam, úgy tettek, mintha nemcsak az előkészítésben vettem volna részt. Végigcsinálták a nevemben, még mindig kapok pénzt a jogvédő hivataltól, holott ezt nélkülem készítették el. Biztosan

ez is hozzájárult, hogy több mint egy év után ne feleljek meg az ilyen betegekkel kapcsolatos elvárásoknak.

Mert a papírok szerint most feküdnöm kellene, csupa lila meg zöld fazonban pompázva. De megjavultam, a hajam kezd kinőni, sőt híztam, meg lebarnultam. Azóta is kaptam injekciót, nem gyengülök tőle, hanem jobban leszek. A kollégáim, a szerencse, a természet, az Isten, mindenki mellém állt. Nem vagyok hívő ember, de talpraálltam. Most donorra gyűjtenek a kollégáim, mert az igazi gyógyulást az hozná.

– *A családod hogyan fogadta ezt a helyzetet?*

– A nejem csodálatos asszony, ő jobban tisztában volt ezzel a bajjal. Amikor fel tudtam kelni, és láttam valamit, azonnal arról kezdett beszélni, hogy hallott a csontvelő átültetésről. Hiába mondták, hogy Magyarországon ilyen idős embernél még nem csinálták sikeresen, addig járt utána, míg létrehozott egy alapítványt. Pénzt gyűjtenek rá. Ha megtalálják a megfelelő donort, akkor megindulna az akcióprogramjuk, hogy a nyolcmillió forintból hiányzó összeget előteremtsék.

– *Mennyi van meg most ebből?*

– Az alapítvány révén körülbelül kétmillió. Jött már százezer forintos adomány is, meg öt-hat éve megszakadt ismeretségektől öt-tízezres összegek, amelyek egy család gazdálkodásában ma is számítanak. Volt egy ötvenforintos, borítékban összehajtva, mellette ákombákkal másolt két ima, meg egy levél valami nénikétől. Arról, hogy megtanulta ezeket az imákat, a fiát is megtanította, és ettől a gyerek meggyógyult. Hiszi, hogy nekem is segítenek, pénzből meg csak ennyi futja. De átszámoltam, hogy ha napi tizenötezer érkezne, akkor is hány nap kell az egymillióhoz. Itt pedig nyolcra van szó. Ennyi nincs a világon sem. A barátaim és a nejem szentül hiszik, hogy összejön. Sajnos ebből csak csontvelő-átültetéssel lehet meggyógyulni. Anélkül ebben a térségben, a korombeli férfiaknál 92–93 százalékos a visszaesés esélye. Most kezeléseket kapok, amíg nem sikerül donort találni, vagy egy legújabb eljárással a saját csontvelőmet kapnám vissza.

Azért kerestem a nővéremet is, hogy ha alkalmasnak találnák, vállalja el. Mondtam, szegyenlem, de bajban vagyok. Jó, megbeszéli az élettársával, addig sétáljak az utcán. Szóval olyan taktikával fogadott, amilyet megértem. Eljött Pestre a vizsgálatokra, de nem alkalmas. Addig sem lehet leállni a gyógyítással, de a megoldást a megfelelő donor hozhatja meg.

– *Pontosan ismered a kezelésed menetrendjét?*

– Hogyne, másképp nem is tudnám szervezni az itteni munkában szükséges helyettesítést. Valakinek a családból olyankor legalább két napra rá kell érnie. Mert másnap bizony elég gyenge lehetek. De fontosabbnak tartom, hogy az időbeosztáson túl azt a környezetet ismerem, ami a kórházban fogad. A professzort kell említenem, aki Pécssett egyetemi tanár, rengeteg szakirodalom szerzője, motorja a Szombathelyen szerveződő donor laboratóriumnak és a leukémiával foglalkozó alapítványnak. Fantasztikus kisugárzó ereje van, mert nem egy professzor, hanem egy jószágos bácsi. Ilyet még nem láttam. Képzeld, az orvosok rabszolgák körülötte, a betegek rabszolgái.

Ott a lepusztult kórház, a mocskos mellékhelyiségekkel, ahol hiába mosnak fel naponta negyvenkétszer, mert a csövek már rég szétrohadtak. És

ebben úgy dolgoznak, hogy nincs számmal jelölt beteg – ezt újra kell mondanom –, hanem Józsi, Lajos és Pisti van. De nem a józsihámozós stílusban, mert az is hazugság lenne, hanem tudják: a Józsi milyen ételt szeret melegen, mit hidegen, melyik gyógyszerre hogyan reagál. Ilyen emberekre számíthatok. Átsegítettek azon is, hogy tudtam, kéne valamit adnom, de tíz-húsz ezressel nem fizethetném ki, amit kaptam. Nem is tudom, mivel fogom viszonozni. Ráadásul tudom, hogy az orvosaim pénzt adtak az alapítványomra. Ég a pofám. Bújjak előlük? Lassan a lelki problémáim nagyobbak lettek a testi bajomnál.

– *Ekkor lépett a terápiádba a pszichológiai kezelés?*

– Előbb. Amikor éreztem, hogy talpra tudok állni. Már csináltam az átmozgató tornát. Autóval kellett járni, mert az immunrendszerem nullára lett leszorítva, nem mehettem emberek közé a fertőzésveszély miatt. A Mazdát el kellett adni. Akkor lett a Trabant, amikor már vezethettem, az mégsem olyan disszonáns ebben a helyzetben, mint a Mazda. Addig a sógoroméék éjjel-nappal dolgoztak, hogy jár hassanak értem. Ezek még tovább bonyolították az érzelmi gondjaimat.

Mondtam az orvosnőnek, nem a testi, hanem a lelki problémáim fognak kikészíteni. Annyi ismeretem volt, hogy az ember egészsége pszichikai és fizikumbeli egészségből áll. Ha valamelyik megbomlik, akkor csak látszatra egészséges. Ha a kezeléseim jól haladnak, akkor eleget kell tenni a pszichének is. Akkor hoztak össze az Országos Onkológiai Intézet pszichológus főorvosával. Pesten kézbe vettem az asszony, megtanított rengeteg gyakorlatra. Már vagy egy éve foglalkozik velem. Tőle tanultam a fájdalomcsillapítás módszereit, és az önbizalmam is javult. Újra helyrerakta a lelkemet.

– *Itt a kempingben mi változott meg a betegséged miatt?*

– Tavaly a fiúk csinálták a kölcsönzött. Rengeteg segítséget kaptak a kollégáktól. A lángossütő, a zöldséges, az éttermes meg a recepciósök rá-ránéztek az üzletre. Kellett is, hogy feltűnjenek az idősebb férfi kollégák, hiszen a fiúknak más a látásmódjuk, védtelenebbek, mint egy rutinos pacák. És hígult a vendégkör, akinek pedig elfogyott a pénze, mindig hajlamos valami linkségre. A hatóság is barátságosan kezelte őket, ami azzal is összefügg, hogy már mi vagyunk itt a legrégebben. Változott a boltos, minden étteremben mások a bérlők, még a kempingvezető is változott vagy két-három éve. Úgy látszik, nekünk sikeres a cégünk.

Szerencsére még a betegség előtt lecseréltem a vízibicikli parkot. A fémhengereket úszó műanyag testek váltották fel, a lapátkerék-hajtást átalakítottuk. Hátravettem egy kardánnal a forgást vízcsavarokra. Tisztább, könnyedebb és gyorsabb is. Tetszik a közönségnek. Most nagyobbakat kellene építeni. Napozósakat, amire egy egész család ráférne. De igazából a gyerekekre gondolnék. Mert látom, ahogy a söröző felnőttek odaszólnak a gyerekeknek, egyél egy hamburgert. – De apu, már ettem. – Jó, egyél még egyet. – Nem kell, én vízibiciklizni akarok. – Nem lehet, kicsi vagy, belefulladsz. Hát ezeknek kellene valami apró tekerentyűt kitalálnom, vagy egy víziugrálót. Ha ki is találom, akkor is a fiam fogja megcsinálni.

Mert bármilyen kitűnően is vagyok, hetente van egy-két rossz napom, amikor problémát okoz, hogy a testemmel kell bánnom. Úgy érzem, rám

hosszú távon nem lehet számítani, ezért Attila átvinné kölcsönzőt. Hadd próbálja ki magát, mert bármilyen profi a szakmájában – elektronikai műszerész és szerszámkészítő, túl a gépészeti szakközépiskolán –, hatezer nettót keres. És örülhet, ha az állását el nem veszíti. Egyelőre tartják, tekintettel a régi kapcsolataimra. Most elmegy katonának, és leszerelés után megkapja a kölcsönzőt. Ha családja lesz, ebből azt is tisztességesen el lehet tartani. És biztosabban, mint amit egy magyar ipari munkásnak – a mai viszonyok között – a munkahelyén el lehet képzelni.

– *Mihez kezdesz, ha átadod a boltot?*

– Megvan a tervem olyasmire, amit az állapotom megenged. Még a kórházban kerestem ennek a betegségnek az okát. Valószínűleg a nagy stressz is hozzájárult, de kézenfekvőbb, hogy sok helyen voltam kitéve sugárzásnak. Az öntődében a salakok feldúsulnak radioaktív szennyeződéssel, vagy amikor nagy elektromos erőkkel foglalkoztam a fémek vizsgálatánál. Ekkor jutott eszembe, hogy időnként feldobnak egy-egy kacsát: radioaktív eső esett, menekülnek az emberek Miskolcon és így tovább. Mi van, ha csinálok egy betéti társaságot, ami alig kerül pénzbe? Lízingelek egy-két műszert, és dolgozni kezdek. Környezetvédelmi társaságként mérek egy kis sugárzást, egy kis füstgázt, amivel itt senki nem foglalkozik. Lenne konjunktúrája, ráadásul nincs nagy anyagforgalma, ami dokumentálná a valószínű bevételemet. Kéves a fizikai munka, inkább elméleti hozzáértést követel, szinte szórakozással tudnék pénzt keresni.

A másik egy ellentétes elképzelés, lásd, mekkora skálán mozogok. Vettem egy kis házat egy emberséges környezetben, Somlóvásárhelyen. Tulajdonképpen egy mocskos bódé, most szedegetem szét, kivakarjuk. Ott szeretnék egy kertet csinálni. Kitűnő fekvésű, de burjánzó gaz, lépni nem lehet a tuskóktól. Két év alatt tudnék csodakertet csinálni. Addigra végez a lányom, aki virágkertészetet tanul. A klíma csodálatos, én komfortossá teszem a házat, csinálok melegházat, virágokat termesztünk, bonsai kultúrákat csinálunk, és értékesítjük. A statisztikák szerint ebben a faluban a leghosszabb az életkor Magyarországon. Meg akarom élni a száz évet, és ráadásul adok egy indulási lehetőséget a lányom kezébe is.

Nekem meg mire kell a pénz? Hogy a gyerekeim befejezhessék az iskolát. Verát mondtam, a Zoli gimnazista. Az egy ősz, most osztályelső. Minden évben van egy sorozat ötöse és valamiből kettes. Ezzel együtt tehetségesebb, nem véletlen, hogy a lány dísznövény kertészetre ment. Mindegyik zenélt vagy öt-hat évig, játszottak a városi iskolai zenekarban is. Zoli később a sakkra váltott, megyei ifjúsági bajnok. Birkózhatna, mert nagy darab, de nem, mindig inkább gondolkodó volt. Hát akkor sakkozzon. Ezzel is elégedetlen, nyelvtanuláson és a számológépen spekulál. Mondtam neki, én szívesen veszem, csak értelmes dolog legyen. Ami kell rá, azt előteremtem.

Ezen túl pedig, bizony isten nem nagyok az igényeim. Egy kellemes kis étel, televízió, hírlapok, egyszerű kis autó a mostani Trabant helyett, és kész. Erre, bármilyen szerény nyugdíjam lesz, mindig futja majd. És ötletszerűen valószínűleg többféle kisvállalkozást is csinállok.

– *Van-e valami, amiről nem kérdeztelek, de amiről szívesen beszélne?*

– Egyet említenék, ha eddig nem derült volna ki. Alapvetően a biztonságra

töreksem. Igyekeztem több lábon állni, és akkor léptem át a másikra, ha már nagyon stabilnak látszott. Ilyen lassú víz partot mosogat tempóval. Amikor jól kerestem volna külföldön, maradtam a kisebb, de a családom számára biztosabb jövedelem mellett. Biztosan félttem is a vadonatúj helyzettől.

Lett volna kedvem egy igazi nagy vállalkozáshoz, de azt a betegségem megakadályozta. Akkor túllélhettem volna magamon. Itt nincs rendes ipar a hulladékfeldolgozásra. Kitaláltam, hogy nekem kell felvásárolnom a fémhulladékot, előkészítenem kemencekészre, és eladnom a vállalatoknak. Ismertem a piacot: a szállítókát és a vásárlót is. Beszéltem a nagy szállítókkal. Éppen túlkínálatuk volt. Mi van komám, ha ezentúl az ajkai gyár helyett a Fábíán-féle kft.-nek kell anyagot kínálnod? Ha hozzám jössz velem, megveszem, tisztességes kenyered lesz továbbra is. De az induláshoz gépekre, markolóra, teherautóra kellene – kapaszkodj Pali! – húszmillió forint. Össze tudod szedni? Egy része jó lesz anyagban is.

– *Hogyan reagáltak a tippre?*

– Ezek praktikus emberek. Felismerték, hogy én vagyok a helyzet kulcsa, mert ha kimegyek a gyárból, a kutya meg nem veszi az árujukat. Hozom a munkaterületet, a pénzükön megvesszük a MÉH kihasználatlan markolóit, présgépeit, pakettálóit, a kapcsolataim révén beindulhat az üzlet. Évi százszázötvenmillió forgalomnál pár hónap alatt kitermeljük az induló kölcsönt, amit anyagban már összehordtak a kedves cigányaim. Energia volt a munkaterület közelében, néhány főosztályvezető szintű kolléga jött volna második-harmadik embernek a cégemhez. És akkor jöttek az állandó rosszulletek, a folytonos láz. Egy életben egyszer van ilyen lehetőség. Mint a világ bajnoki döntőn, ha odaállhatsz tizenegyest rúgni. Akkor, és soha máskor. Azt hiszem, ezzel kerek a beszélgetésünk. Lemondtam róla, mert le kellett mondanom. Nekem elég, ha jó fizikumban élem le a következő ötven évemet.

Közel a teljes gyógyuláshoz

– *Csaknem másfél éve úgy búcsúztál, hogy neked elég, ha jó fizikumban éled le a következő ötven évemet. Idén nyáron már dicsekedtél, miként alakul a somlói házad. Hol tartasz most?*

– Hadd dicsekedjek a lehetőségek felmérésére való képességeimmel. Soha ilyen közel nem állt még magyar leukémiás a teljes gyógyuláshoz. Tavaly még a kocsi jelentette a világot, arra számítva, hogy rosszullét esetén biztosan juthassak orvoshoz. Menni kellett felülvizsgálatra, kezelésre. Most el merem adni, mert nincs rá szükségem. Műszaki vizsgás is lenne, nem érdemes rá költeni. Üzemben tartani amúgy is gond lenne a feleségem fizetéséből és a nyugdíjamból.

Donort nem találtak a számomra a nemzetközi hálózatban, de terjed Európában egy amerikai módszer. Levennék a saját csontvelőmet, mert olyan jól vagyok. A csontvelőt hibernálva tárolják a felhasználásig. Azt kapnám vissza a kritikus állapotban, vagy ha a betegségem visszatérne, és egy kicsit is romlik az állapotom. Visszaültetés után nincs kilökődési veszély, nem kell gyógyszert szedni, ami a donoros átültetésnél mind-mind veszélyforrás. Min-

den pillanatban várom a behívó levelet. Valószínűleg Linzben lesz a műtét a vének tanácsának becézett bizottság döntése alapján. Szó szerint élet és halál urai.

– *Elutasító döntés is születhet?*

– Ebben igen, mert donor nélkül nem megoldás, hogy az alapítványom révén én állom a költségeket. Úgy hozomra is megcsinálnák, így csak a bizottságon keresztül. Ez farkastörvény, mert üzlet is. Mondhatják: vigyem a csontvelőmet oda, ahova akarom. De most legalább alkalmas a későbbi felhasználásra. Addig is betartok minden orvosi utasítást, járok pszichoterápiára, mert nem akarok kockáztatni. És csinálom a házatam. Részben anyagi okok, részben a saját munka öröme miatt. Fantasztikus élmény, amikor az általam lebecsült kőműves, kőfaragó, fanyűvő munkáját magam végzem. Megtanultam, nem teher, hanem élvezet. Most például szobányi emésztőt zsáluftam, betonoztam. Előtte leástam, kilapátoltam a tízköbméteres gödört. Kézi módszerekkel, mindenféle huncutsággal csináltam egy kis emelőszerkezetet. Működik, és mindenkinek tetszik.

– *Milyennek szánod a házat?*

– Ócska kis parasztház, tizenkétszer hat méteres. A középső bejárattól jobbra szoba, balra kamra volt egykor, középen a konyha. Bemenni nem lehetett, több gerenda leomlott, a falak kívül-belül repedtek. Fillérekkért adták telekárban, a házat nem számolták. A kert tele tuskóval, se kerítés, se semmi, csak mocsok. El akartam dózeroltatni, a helyére fabódét gondoltam pihenő házikónak, és köré a kertet. De szóltak, hogy ezt meg lehet, sőt meg kell csinálni. Az induláshoz jöttek a barátaim, segítettek a vakolatleverésben, a téglák kicserélésében. Amikor rákerült a tető, mondják, szólj, ha kell segítség. És nem szóltam. Üvegek, tervezek, árok.

A fűtés a gyenge pontja, minden más teljes komfort. Figyelembe vettem, hogy a szomszéd faluban van gáz. Kettéválasztottam a konyhát, a fele fürdőszoba lesz. Cserépkályhát csináltattam a szobai válaszfalba, így a konyhát és a szobát is az fűti. A kályha fölül a meleg levegőt majd átszívom ventilátorral, és befúvom a fürdőszobába. Ha bejön a gáz, egyszerűen bedugom a gázégőt a cserépkályhába. Karácsonyra összkomfortos lesz. Kerítés még nincs, de a tetőn részt vettem az ácsmunkában. Jó előképzés volt a famunkákhoz.

– *Mit kezdesz az elhanyagolt telekkel?*

– Sok tuskót kiszedtem, olyan negyedrésze még hátravan. Jövőre hoznék már gyümölcsfákat. Kérdéses, hogy a lányomnak lesz-e kedve ezzel foglalkozni. Nem szereti annyira, mint mi gondoltuk. A gyakorlaton a trógermunkát végezték, mint mindenütt a tanulók. Nem kertészkedtek, hanem takaríts, hozd el, vidd oda, csak a szépségét nem látta. Elhelyezni nem tudom, itt nincsenek üres állások, inkább elküldik az embereket. Utánanéznünk valamilyen iskolának. Valószínűleg Veszprémben vagy Zircen indul egy gazdaasszony képző, ami érettségit is ad. Pár év eltelve, és addigra kissé rendezettebb lehet az itthoni világ.

– *Hol van az itthon?*

– Az országban is, meg körülöttünk is. A családunk bevételei csökkentek. Ami pénz jön, azt beforgatom a somlói házba, azt be kell fejezni. Kell a

fűtés, a kerítés. A nyugdíjam tizenháromezer körüli, legfeljebb tíz kiló festékre meg tíz kiló szegre elég.

– És amit a kölcsönzökből ki tudtál venni idén?

– Kevesebb lett a remélnél, és mind belement a somlói házba. Azzal nem szabad leállni, ha másra nem, eladásra megépítem. Nem szívesen válnék meg tőle. Úgy terveztük, kimegyünk oda lakni, és ezt a lakást két kisebbre cserélnénk. Az egyiket Attila kapná, amikor saját lábára tud állni. Mert pillanatnyilag annyi az esélye, hogy átveszi a kölcsönzőt. Amikor leszerelt, kötelezően visszavettük, de utána szép, közös megegyezéssel felbontották a szerződését. December körül lejár a munkanélküli pénze, ami olyan bruttó hétezer, és utána a csökkentett összeget kapja.

Keresett volna állást, de itt semmi komoly nincs. Több ezret elköltött hirdetett közvetítőkre, akik otthon végezhető, jól jövedelmező munkát ígértek. Mindenki ügynököt keres, mosóport akar eladatni a gyerekekkel, de csak arra figyel, hogy kiszedje belőlük a pénzt az állítólagos tippekért. Már látszik, hogy az egyetlen biztos a kölcsönző. Ha átveszi, én is több időt szánhatok a somlói befejezésre.

November elején lement a tóra, ránézett a dolgainkra. Ott tároljuk az eszközeinket egy villa kertjében. Karácsony után már átnézi, mit kell javítani, és előkészíti a tavaszra szükséges cuccokat. Ez már inkább fiatal embert kívánó munka. Tele van életkedvvel, dolgozni akar. Már tudja, mi a munkanélküliség, és mit ér egy vállalkozás. A Balatonon mindenki megél, aki dolgozni akar. Ha nincs is elég vendég, akkor is kihozza egy ilyen kölcsönző a rezsijét. Egy kisebb kincs van a kezünkben, értékben és lehetőségekben. Amikor kipakoltunk, láttam, hogy csak a szörfök megérnek kétmilliót. A kiépített kapcsolataim pedig egyszerűen felbecsülhetetlenek.

Pár éve feltűnt egy nyugdíjas sebész főorvos egy vitorlással. Beszélgetünk, kiderült, hogy unatkozik. Kérdeztem, mi lenne, ha néhány embert elvinne egy kis vitorlázásra. Megörült, jaj de jó! Próbaképp kiragasztottam a fákra reklámpapírokat. Jöttek is érdeklődni, mikor, mennyiért mehetnek sétatvitorlázásra, hányan férnek el. Ezt is szervezheti a kölcsönzökből, és sokan elférnének, mert ennek az orvosnak van négy-öt kollégája, akik szívesen keresnének a nyugdíjuk mellé.

Azt kell kiszimatolnom, hogy merre fordul a világ a kempingben. Elképzelhető, hogy beleesik a Balatontourist átalakulásába, esetleg a privatizációjába. A részvénytársaságot már '91-ben szerették volna, de akkor nem sikerült. Ha összejön, tulajdonos lehet az önkormányzat is, és velük kell megegyezni a szerződés feltételeiben. Addig szinten kell tartani. Szakértők, nagyvállalkozók mondják, el kell hinned, hogy akkor szabad pénzt beleölni, amikor már látszik az uralkodó szélirány. Bár gondolom, hogy bukni addig sem tud vele a srác.

– Az idei szezon mennyire támasztja ezt alá?

– Hát nem buktunk, de kevés volt a vendég. Azt hittük, hogy a '91-es körülbelül kétszázezres nyereséget ötven százalékkal túlléphetjük. De hiába pofoztam ki a leromlott szörföket, kutyaül kevés volt a vendég. Nem is mertünk igazi számításokat csinálni a szezon egészéről. Annak ellenére sem, hogy idén is emeltem az árait. Jó, ha annyi haszon maradt, mint tavaly.

De hangsúlyozom, hogy Attila számára egy lerobbant városban, ahol tízezer munkanélküli van, ez is fantasztikus lehetőség.

Az is biztosnak látszik, hogy nem lesz teljesen egyedül. Zoli most harmadikos, majdnem egész nyáron velem volt. Szörfoktatást csinált, és a gondnok úr megígérte, hogy '93-ra alkalmazza mentősnek, ha jövőre is ő lesz a vezető. Kiváló fejű srác, bár szélsőséges, mint én voltam fiatalon. Hetente három-négyszer jár badizni, és közben sakkozik a száz kilójával. Biztosan egyetemre megy. A közgazdaság, a matematika, esetleg a fizika jöhet számításba. Van még másfél éve, de az érdeklődése már látszik, a kilátásaival nincs baj.

– *Voltak fantáziáid a kölcsönző utáni időszakra. A környezetvédelmi mérésben bíztál leginkább.*

– Ki is dolgoztam a bevezetési tervét, a reklám tervét, jártam Pesten a műszerek után érdeklődni. A Geiger-Müller számláló nevetséges húszezerbe került szeptemberben. Hordozható műszerecske, egyszerű, de többet tud, mint amit az ára elmond. Van százezres változat is, csakhogy az sem tud többet. Végül választhattam. Vagy húsz mázsa cement a házhoz tizenötezerért, vagy a műszer. A cement mellett döntöttem. Viszont ott a sógorom fia, aki negyedikesen kilépett a soproni középiskolából, mert eldöntötte, hogy nem érdekli az erdészet. Áadtam nekik a teljes dokumentációt, mintha valaki a gyereket adná haszonbérletbe. Valószínűleg el is indítják a vállalkozást. Nekem jövő nyárig ott a házépítés, nem hiszem, hogy közben képes lennék elindítani. Hát akkor csinálják ők.

Én majd valami mást, ami nem olyan hosszú távú, mint a Balaton. Kis összeget igénylő, rizikó nélküli munkát. Például szőnyegszövést, kertészkedést. Még a kútásást is megcsinálnám, persze módjával. Olyan életet képzelek, hogy a kertben a szükségletek zömét megtermeljük, a többire valamilyen munkából jön a bevételem. Közhelynek számít, de pillanatnyilag arra vágyom, hogy szeretetben, békében örüljek egy szem diónak.

Lévai Katalin

A „mágikus” segítő

Ágnes feltűnően szép cigányasszony. Ruhája csinos, frizurája mindig rendezett, arcán friss a smink. Amikor kedves mosollyal először belépett a szobába, azt gondoltam, hogy bizonyára egy kellemes „esetnek” nézek elébe. Ez az illúzióm azonban hamar szertefoszlott.

A harmincnégy éves nő az első találkozás során ütések nyomait mutatta meg a testén, amelyek állítása szerint volt élettársától származtak. Elmondta, hogy a férfi ki akarja őt űzni közös lakásukból, amelynek mindketten bérelői. A férfi ugyan már több mint egy éve nem lakik a lakásban, de éjjelente rendszeresen rátöri az ajtót, és agyba-főbe veri. Ha rendőrt hív, nem jut semmire, mert azok már a kapuból visszafordulnak, ha meglátják, hogy cigányról van szó. Hiába fut utánuk, kérleli őket, nem segítenek. A szomszédok is tehetetlenek a brutális férfival szemben, nem is akarnak beavatkozni. Elejük van a mindennapos razziából, zajból, verekedésből. Így aztán senki segítségére nem számíthat, családjá vidéken él, olyan barátja pedig nincs, aki befogadná.

Agnes egy szuszra, erősen felindultan mondta el a történetet, s eközben egyre feszültebbé vált. A végén szinte kiabált. Szó nélkül hallgattam végig, s ő ennek ellenére újra meg újra megszakította az elbeszélést, hogy értésemre adja: tudja jól, nem az ő pártján állok. Éreztem, hogy minden erejével arra koncentrált: meggyőzzön arról, hogy igazat beszél. Bizalmatlanságát mindvégig jól érezkeltem.

Miután végighallgattam, arra kértem, hogy fogalmazza meg, mit vár tőlem, miben kéri a segítségemet. „Hát segítsenek, és adjanak nekem egy lakást! Ha mindenki kaphat, még az is, aki azonnal eladja, talán én is kaphatok. Érek annyit, mint azok, higgye el. Csak rólam mindenki azt hiszi, hogy jól élek, mert rendes a ruhám, meg szép a frizurám. Pedig nem fodrász csinálja, magam csavarom be, elhiheti.”

Ekkor kezdtünk el valóban beszélgetni. Kiderült, hogy néhány hónapja nem dolgozik, semmilyen jövedelme nincs. Korábban élettársa prosperáló vállalkozásában vett részt, útjavításokat végeztek, de amióta a férfi „összeszúrta a levet egy román lánnyal”, nincs megélhetése.

Takarítást, konyhai munkát szívesen vállalna, de számtalan kudarc éri

elhelyezkedési kísérletei során. „Ahogy meglátják, hogy roma vagyok, mindjárt betelt az állás.”

Szeretné megszüntetni vállalkozói engedélyét, de nem teheti, mert nagy összegű adóhátraléka van, amit előbb vissza kellene fizetnie. Ez azonban messze meghaladja anyagi lehetőségeinek végső határát. A vállalkozói engedély felfüggesztésére sincs mód, ezt a lehetőséget egy 1994-es rendelet megszüntette.

Amióta elvált, élete drámai módon megváltozott: nincs fedél a feje fölött, egyik ismerőstől a másikhoz vándorol, és ha enni akar, apránként el kell adogatnia értékesebb tárgyait. Folyamatos félelemben él, a férfi mindenütt megtalálja, és rátamad. Ismerőseivel, akik ideig-óráig befogadják, egyre gyakrabban kerül összetűzésbe, hamarosan mindenhol mennie kell. Most keresett meg engem, mert elfogytak a segítőtársak. Eközben azt is elmondja, hogy – különböző kapcsolatokból – két lánya született. Az egyik két éves kora óta béna, vidéken egy intézetben ápolják, a másik szintén vidéken él apai nagyszüleinél. Gyerekeit ritkán látogatja, így az az elképzelése, hogy önálló lakásba költözése esetén lányait Pestre hozza, távoli vágyálomnak tűnt csupán. Az a tény, hogy egyedülálló, erősen rontja lakáshoz jutási esélyeit.

Igyekeztem szétválasztani a szálakat. A legsúlyosabb gond nyilvánvalóan az volt, hogy nincs hol laknia. Gyakorlatilag hosszú ideje – hogy mióta, azt pontosan nem lehetett megtudni tőle – hajléktalan. A lakásába nem mehet vissza, mert ezt volt élettársa nem engedi. Az, hogy ismerősöknél lakhat, csak rövid távon jelent megoldást. Az egyenlőtlen helyzet, amely a nagylelkű befogadó és a kiszolgáltatott hajléktalan között szükségszerűen kialakul, idővel elviselhetetlenné válik. A befogadó családok többnyire maguk is rossz körülmények között, zsúfolt lakásban élnek, gyakori családi viszályok közepette, így nem örülnek az újabb betolakodónak. Ágnes, aki üldözöttnék érzi magát, bizonyára feszült, ideges, nehezen alkalmazkodó. Semmi meglepő nincs tehát abban, hogy rendszeresen viták robbannak ki közte és az őt segítő családok között.

Ágnes helyzetét súlyosbította, hogy elhelyezkedési kísérletei sorra kudarcot vallottak. Rosszul fizető állásokba nem volt hajlandó elhelyezkedni, jól fizető munkát pedig nem kínáltak. Szakképzettsége nincs, hat elemit végzett, ráadásul cigány. Külseje, talpraesett fellépése, gyors észjárása azonban előnyt jelenthetne állásszerzési próbálkozásai során. Nem kellett meggyőződnöm arról, hogy rendszeres jövedelemre van szüksége, annak ellenére, hogy tartalékaiból valószínűleg még hónapokig megélhet. Látszott rajta, hogy a munkavállalást komolyan gondolja, lehetett bízni abban, hogy sikerül gyorsan elhelyezkednie. Olyan embernek tűnt, aki kézben tartja a sorsát, tud dönteni, nehéz helyzetekben állja a sarat. Céltudatosság és energia sugárzott minden mozdulatából. Ugyanakkor – amint ez a velem való beszélgetésből is azonnal kiderült – cigány mivolta miatt mélységes bizalmatlanságot hurcol magával, amivel megnehezíti mind az ő, mind pedig a másik fél helyzetét. Indulatait nehezen tartja kézben, rossz tárgyalási stratégiát alkalmaz: nincs türelme végighallgatni a másikat, és azokra az érvekre, amelyek nem felelnek meg az elvárásainak, azonnal rendkívül agresszíven reagál. Magabiztos fellépése mögött óriási bizonytalanság lappang, és egyfajta csodavárás él benne az intéz-

ménnyel szemben. Kiderült, hogy már sok helyen próbálkozott, a Családsegítő az utolsó szalmaszál, amelybe belekapaszkodhat. Érezhető volt, hogy ehhez az utolsónak vélt esélyhez végsőként elszántan ragaszkodik, ugyanakkor az intézményt mégis inkább ellenségnek, mint partnernek tekinti. Mindezek az első időben lényegesen megnehezítették az együttműködést, ugyanis elhallgatott, illetve ködösített néhány olyan tényt, amely a későbbiek során fontosnak bizonyult. Azt mondta, bérlőtársként lakik a lakásban. Ha ez így lett volna, nem igényelhetünk szociális lakást. A kérelmet éppen azért nyújthattuk be, mert hajléktalan volt.

Apránként derült ki az is, hogy közte és az élettársa között még távolról sem zárultak le a korábbi játszmák. A férfi rendszeresen zsarolta, támogatta őt. Anélkül, hogy bizonyítani tudnám, szinte biztosra veszem, hogy Ágnes akkor tudott elhelyezkedni, amikor végleg megszűnt az élettársával folytatott bizonytalan kapcsolat, és elfogadta az egyedülálló nő státuszát, saját erejéből akart boldogulni.

Ebben az időszakban szinte mindennapos vendéggé vált a Családsegítőben. Értékesebb darabjait a páncélszekrényben helyezte el, hozta-vitte ruháit, ékszereit. Lassan minden munkatársat megismert. Érzelmi ereje, tartaléka közben egyre fogyott, gyakran veszekedett, sírt, kiabált. Közben elhelyezkedett. Három műszakban dolgozott egy vendéglő konyháján. Kiszámoltuk, hogy a keresetéből megengedhet magának egy olyan olcsó albérletet, amely közel van a munkahelyéhez. Folyamatosan kerestem neki kiadó szobát, eredménytelenül. Amikor meghallották, hogy gyakran éjszaka hazajáró cigány bérlőről lenne szó, senki nem akart szállást adni. Így továbbra is ismerősiuknél lakott.

Ágnes minden fogadónapon megjelent, és egyre harciasabban követelte, hogy azonnal szerezzek neki lakást. Nem tudtam meggyőzni arról, hogy a lakás kiutalásra várnia kell. „Micsoda családsegítő az, amelyik nem segít! Akkor legalább az albérletemet fizessék ki!” Többször kért segílyt, annak ellenére, hogy tudta: az ESÉLY Családsegítő megszűntette a korábban szokásos krízissegélyek kiutalását. Valahányszor megkeresett vagy telefonált, felháborodott volt. Fárasztó, kínos beszélgetéseket folytattunk. Mielőtt kiabálni kezdett, kedves, megnyerő mosoly jelent meg az arcán. Egy idő után félni kezdtem a mosolyától. Ágnes születése óta az agresszió világában élt, olyan családban, amelyben mindennaposak voltak a verekedések. Ötödiknek született, négy fiú után. „Lehet, hogy azért lettem én a legverekedősebb, mert sose hagytam magam” – mondta. Megszokta, hogy az egyetlen fegyver az erőszak. Így most is az agresszióját használta ellenem és az intézmény ellen.

Egy napon borzalmas jelenetet rendezett. Azzal vádolt, hogy miattam lett földönfutó, azzal fenyegetett, hogy megver, ha nem kap lakást, azt kiabálta, megöl, ha nem segíték. Magánkívül volt, önmagát verte, sikoltozott. Összeesdült az egész ház. Amikor arra kértem, hagyja el a szobát, a sokadik felszólítás után kiment, és a megdöbbsent ügyfelek előtt dühöngött tovább. Ez kritikus pont volt kapcsolatunk történetében: egy ilyen helyzetben torz módon lepleződik le az intézmény eszköztelensége, tehetetlensége. A Családsegítő – nem először néhány éves történetében – az olyan ügyfelei előtt is tehetetlennek látszik, akiknek tud segíteni.

Úgy gondoltam, érdemes a helyzetet esetmegbeszélő csoporton ismertetni. A csoportban megpróbáltuk elemezni, miként fordulhatott ez elő, és hogy nekünk mit kell változtatnunk a módszereinken. Ágnes állandóan agresszív fellépése, nem együttműködő viselkedése nagyon megnehezítette annak tisztázását, hogy meddig terjed a segítség határa, és mi az, amit az intézmény tőle vár el. Vagyis nem jött létre világos szerződés kettőnk között. Az együttműködés normái mindig a családsegítő és az ügyfél kapcsolatának folyamatában alakulnak ki, de csak abban az esetben működnek jól, ha mögöttük pontosan meghatározott intézményi normák állnak, amelyek valamennyi ügyfél számára ismertek. Rendszeresen visszatérő ügyfeleink, Ágneshez hasonlóan, általában több szociális munkással is kapcsolatba kerülnek akkor is, ha természetesen az ügynek egy esetfelelőse van.

Ha az ügyfelek azt érzékelik, hogy nincs egységes normarendszer, mindenki máshol húzza meg a láthatatlan határt, a józan ész és a természetes önvédelem parancsa szerint minden esetben a legvégsőig mennek el. Az ütközési pont mindaddig más, amíg az intézmény nem fogalmazza meg egyértelműen, mi az, amit nyújt, és mi az, amit elvár. Egy családsegítő lehetetlen feladatot vállal akkor, amikor minden igény kielégítésére törekszik, illetve igyekszik az erre irányuló elvárásnak eleget tenni. Ezzel igazolja a mindenhatóságáról kialakított elképzeléseket. Ezt a hamis képet zúzzák azután porrá a botrányt kavarázó ügyfelek. Ha az intézmény a vele szemben támasztott alaptalan elvárást a kezdettől fogva elutasítja, és a csodatevő image helyett a definíció szerint neki szánt családhelyettesítő funkciót vállalja csupán, akkor egy nyilvános botrány is egészen más a jelentése. Azt közvetíti az ügyfelek számára, hogy bár az ilyen jelenetek nem örömdetesek, nem kívánatosak, időnként elkerülhetetlenek – „ilyenmi a legjobb családban is előfordul néha” –, azonban következményekkel járnak. Az intézménynek jogában áll megvédenie önmagát, elutasíthatja a súlyosan normaszegő ügyfeleket. Ha létezik ilyen konszenzus a munkatársak között, akkor az érintett szociális munkás helyzete is könnyebb. Vállalhatja az ügyfelek előtt azt, ami történik, anélkül, hogy mindenekelőtt a saját kudarcának kellene tekintenie.

Mindezek együttes végiggondolása egészen más megvilágításba helyezte Ágnessel való kapcsolatomat. Úgy éreztem, hatalmas nyomás alól szabadulok fel. Ettől kezdve nem arra fordítottam az energiáim döntő részét, hogy eleget tegyek teljesíthetetlen elvárásainak, és ha ez nem sikerült, büntudatot éreztem, hanem arra koncentráltam, hogy jelenlegi nehéz helyzetében biztassam, a segítségére legyek. Arra is rájöttem, hogy ádáz csatározásaink közepe teljesen elfeledkeztem róla: vannak sikereink.

Ez a felismerés adta az ötletet, hogy munkahelyén megkeressem. Nagy örömmel fogadott, és büszkén mutatott be a kollégáinak. A főnöke a lehető legjobbakat mondta el róla.

Valószínűleg ez volt az a pillanat, amikor mindketten úgy éreztük, szövetségesek vagyunk. Tiszta lapot nyithattunk. Ágnes korábbi viselkedése gyökeresen megváltozott. Váratlanul megértőnek bizonyult a Családsegítővel szemben, és sokat beszélt arról, milyen nehéz dolga is van egy szociális munkásnak. Most már csak arra kellett ügyelni, hogy ettől el ne bízuk magunkat: tudnunk kellett, hogy robbanékony természete és az a tény, hogy

kora gyermekkorától kezdve élete meghatározó része volt az erőszak, arra indíthatja őt, hogy egy érzelmileg válságos pillanatban visszatérjen „jól bevált” fegyveréhez. Igyekeztem fokozatosan elfogadtatni vele azt a gondolatot, hogy az életét elsősorban ő kormányozza, nem is rosszul, és ne mástól várjon csodát. „Tudom, hogy maguknak is nehéz”, mondta ilyenkor nem sok meggyőződéssel, majd hamarosan visszatért korábbi állandó kérdéséhez: „Milyen családsegítő ez?” Ilyenkor egyszerűen azt válaszoltam: „Ez egy ilyen családsegítő”.

Idővel leszoktam arról, hogy minden kérdésére válaszoljak. Ezen már tudtunk nevetni is. Máskor egyetértettem vele, és együtt sajnálkoztunk azon, milyen kevésre is képes egy ilyen intézmény. Hangulatváltozásait teljes nyugalommal fogadtam, a viselkedésem megbízhatóan egyforma volt. Ez mindkettőnket megnyugtatót. Segítettem abban, hogy a Családsegítő közelében épült átmeneti szálláson kapjon egy önálló szobát – korábban itt nem volt hely –, ahol hosszabb ideig maradhat, és ahová végre a holmait is elvihette. Abban is bízhattunk, hogy viszonylag rövid várakozási idő után megkapja a szociális lakást, ami bizonyára nagyon kicsi lesz, vizes és sötét. Az ESELY Családsegítő a krízis segélyek kifizetése helyett igyekszik célirányosabban felhasználni a rendelkezésére álló szűkös pénzösszeget. Éve 400 eFt-ot a frissen kiutalt szociális lakások felújítására fordít. Ha Ágnes megkapja a lakást, benyújthat egy pályázatot, és kedvező stáb döntés esetén max. 10 000 Ft-ot kap, amelyet a lakás felújítására fordíthat. Arról is beszélgettünk, hogyan fogja berendezni a lakását. „Ebben biztosan nem lesz franciaágy, pedig nekem volt olyan. Képzeld csak, 1980-ban, egy cigány, akinek franciaágya van!”

Egy régi tetoválást késsel levakart a karjáról, aminek csúnya nyoma maradt. De örült, hogy megszabadult tőle.

Yossi Korazim Körösi

Amit a szociális munkásoknak a közösségi szociális munkáról meg kell tanulniuk a neokonzervativizmus korszakában*

Bevezető megjegyzések

Sokféle okból választottam ezt a témát. A 80-as évek fordulóján doktori tanulmányokat folytattam New Yorkban, így szemtanúja voltam annak a korszaknak, amikor a hajléktalanok száma ugrásszerűen megnövekedett az Egyesült Államokban. Az utcákon, az aluljárókban, a középületek előtereiben az ő jelenlétük volt a reagenizmus legláthatóbb következménye.

Izraelbe való visszatérésemig, majd abban az időben, amikor a Héber Egyetemen tanítottam, a szociális munkások szerepét vizsgáltam a makro-szintű gyakorlatban (A makro-szintű gyakorlat a közösségi szociális munka egyik, nálunk nem széles körben ismert szinonímája. A szakmában megkülönböztethetünk mikro-, mezzo- és makro-szintű gyakorlatot. A három kifejezés lényegében a szociális munka három munkaformáját, az egyéni esetkezelést, a csoportmunkát és a közösségi munkát jelenti. A fordító.) Egy olyan érában dolgoztam, melyben csökkennek a közösségi erőforrások, és előretört a neokonzervatív ideológia.¹ Később kurzust is vezettem erről a témáról.

A 80-as évek második felében és a 90-es évek elején vezető beosztásban részt vettem két közösségi szociális munka programban Izraelben, és igyekeztem befolyásolni a szociálpolitikát. A témában összegyűjtött tapasztalataim és tudásom alapján úgy éreztem, mindenképpen el kell jönnöm erre a szemináriumra, hogy figyelmeztessem a közép- és kelet-európai résztvevőket, *ne alkalmazzák túlzottan és elhamarkodottan a neokonzervatív ideológiát.*

A bevezetővel összhangban mai előadásomat négy fő részre tagoltam. Azzal fogom kezdeni, hogy ismertetem kutatási eredményeimet, melyek az ideológiai változás hatásait mutatják be a nyugati államokban, elsősorban az Egyesült Királyságban és az Amerikai Egyesült Államokban. Ezután szólni

fogok arról, hogy a szociális munkások ilyen körülmények között miképp tudnak hatékonyabb és eredményesebb közösségi gyakorlatot folytatni, amely lehetővé teszi a humánusabb szociálpolitika kialakulását és szociális reformok bevezetését. A harmadik részben a makro-szintű gyakorlat két példáját fogom bemutatni, melyek ma is hatékonyan működnek Izraelben. Végül összefoglalom az előadásban említett szociálpolitikai és közösségi szociális munka ismereteket, illetve a közép- és kelet-európai kollégák számára levonható következtetésekről szövegek.

Szociálpolitikai lecke, melyet a neokonzervatív érában tanulhattunk meg

A jóléti állam általános kritikája²

A jóléti államot ért széles körű kritikai megjegyzéseket több pontban foglalhatjuk össze. A legelterjedtebb megállapítások a következők:

1. A nyugati kormányok pénzügyi összeomlását eredményezte, mivel túl sok jogot biztosított az állampolgároknak, és ez kiterjedt közösségi kötelezettségeket vont maga után.

2. Nem volt képes a társadalmi különbségek mérséklésére, sőt, valójában a szolgáltatások egyre távolabb kerültek a hátrányos helyzetű csoportoktól, és egyre közelebb a középosztályhoz.

3. A növekvő bürokratizmus és a szolgáltatások hibás vezetése elidegenítette a fő célcsoportokat.

4. Az életükbe való túlzott állami beavatkozás növelte az állampolgárok függését, és nem ösztönözte őket a kockázatvállaló viselkedésre.

5. A szociális szolgálatok elsősorban „tűzoltást” végeztek, ami megakadályozta a gyengéknek előnyös „valódi” társadalmi reformokat.

A kritika következményei

A kritika jelentős ideológiai változást hozott, melyet az 1980-as években az újonnan megválasztott neokonzervatív kormányok hajtottak végre. A társadalmi következmények pár év alatt nyilvánvalóvá és láthatóvá váltak.

1. Ideológiai változások

A jóléti állam folyamatos kritikája a „neokonzervatív” vagy „új jobboldali” ideológiák és elképzelések – melyeket szociál-darwinizmusnak³ is neveznek – növekvő politikai támogatottságát vonta maga után. Ezen ideológiák főbb jellegzetességei a következők:

a. felülvizsgálják az univerzális szolgáltatások mértékét, és a központi kormánzatnak az állampolgárok jólétéért viselt felelősségét az önkormányzati és szelektívebb szintekre hárítják.

b. Támogatják az alapvető szociális szolgáltatások – úgymint az egészségügy, oktatás és személyes szociális szolgáltatások – privatizációját.

c. Visszatérnek a szabad piaci versenybe és a laissez-fair gazdaságba vetett hithez.

d. Támogatják az önkéntes és önszervező csoportokat.

e. Támogatják a jótékonyt és a filantrópiát.

f. Legitimálják az „önérdek elsődlegességének” ideológiáját, és támogatják az individualizmust.

Miközben ezen elképzelések jó része mítosz maradt, aközben másokat sikeresen megvalósítottak. Szeretnék ezekre néhány példát hozni.

2. A változó ideológiák a gyakorlatban

a. Erőteljesen megnyírbálták a nem törvényben előírt szociális szolgáltatásokat, ami a szolgáltatások minőségi és mennyiségi problémáinak sokasodásához vezetett. A legradikálisabb megszorításokat elsősorban az önkormányzati személyes szociális szolgáltatások területén regisztrálták, miközben a jogosultság univerzális kritériumainak köszönhetően a társadalombiztosítási járadékok kiáramlása növekedett.⁴

b. Változott a törvényhozási tevékenység. A kormányok megszüntettek vagy korlátoztak a korábbi szociális törvényekben biztosított szolgáltatásokhoz való hozzájutási jogosultságokat. Példa erre a jogsegély az USA-ban és a gyermekgondozási segély Izraelben.⁵

c. Támadták az önkormányzati szolgáltatásokat, és új, helyi szervezeti formákat kerestek.⁶

d. Az állami-, az önkéntes- és magánszektor felelősségei közötti határok elmosódottá váltak.⁷

3. Társadalmi következmények

Ez az elmélet – melyet elsősorban Tittmus képvisel – elvontabb és nehezebben számszerűsíthető, mint a „gazdasági költségek” koncepciója.⁸ Könnyebb a szolgáltatások „gazdasági költségeinek” kemény jelzőszámait kiszámolni, mint ezek megszüntetésének „társadalmi költségeit”, azaz hosszú távú társadalmi következményeit. Más szavakkal: miképp számítsuk ki a gazdasági nyereség vagy profit „társadalmi költségét”? A következő kérdések adhatnak egyfajta vezérfonalat:

a. Ki nyer, és ki veszít a dolgon?

b. Milyen nagyságú a népesség vagy (al)csoport?

c. Közvetlen és nem közvetlen költségek (például a munkanélküli és a családja).

d. A veszteség(ek) reverzibilis(ek) vagy irreverzibilis(ek)?

e. Ha reverzibilisek, mennyire idő- és forrásigényes a helyreállítás?

Példák

Bár a társadalmi következmények példái sok területen megtalálhatók, témámat a munkanélküliség, a gyermekhalandóság, alultápláltság és éhezés, a hajléktalanság és az adópolitika területéről vett esetekkel szeretném illusztrálni.

3.1. Munkanélküliség: a John Hopkins Egyetem vizsgálata⁹ 1982-ben és egy másik, melyet a Utah Egyetem végzett¹⁰, kimutatta, hogy a munkanélküliség 1%-os növekedése a börtönnépesség 4%-os növekedését eredményezi; a férfiak körében a mentális betegségek okozta első kórházba utalások 4,3%-os, a nők körében 2,3%-os növekedését vonja maga után; 4,1%-kal növeli az öngyilkosságok számát; 5,6%-kal az infarktusban elhalálozottakét; 3,1%-kal az agyvérzésben elhunytakét; 6,7%-kal növeli a gyilkosságok számát; 3,4%-kal az erőszakos bűncselekményekét; 2,4%-kal a vagyon elleni bűncselekményekét.

A John Hopkins Egyetem vizsgálata arról is tudósít, hogy Philadelphiában a munkanélküliség 1981 és 1982 közötti 6,9%-ról 9,2%-ra való növekedése a hatóságok tudomására jutott gyermekbántalmazások számát 100%-kal növelte.

2. *Gyermekehalandóság, alultápláltság és éhezés*: az 1980-as évek közepén a Scientific American két társadalomtudományi vezércikket közölt, melyek kimutatták a Reagan-kormány finansziális megszorításainak hatását a gyermekehalandósági mutatókra és az éhezés, illetve alultápláltság terjedésére.¹¹

A *gyermekehalandósággal* kapcsolatban arról tudósítottak, hogy az önkormányzatok terhesgondozási szolgáltatásaira juttatott összegek drasztikus csökkentése lelassította a gyermekehalandósági ráta csökkenését ahhoz mértén, amit a korábbi adminisztráció idején figyelhettek meg. Különösen igaz ez a súlyos munkanélküliség és szegénység által sújtott vagy túlnyomórészt kisebbségi csoportok által lakott körzetekben.

A szociális költségek megkurtításának gazdasági költségeit tekintve megjegyzendő, hogy míg egy terhes anya preventív gondozásának költsége 350 \$, addig egyetlen, az anya alultápláltsága miatt koraszülött gyermek kórházi kezelése és intenzív ellátása kb. 13 660 \$-ba (a preventív kezelés csaknem negyvenszeresébe) kerül. Az egészségügyi közgazdászok ezenkívül kimutatták, hogy az alsóbb osztályokba tartozó terhes asszonyok számára létrehozott, átfogó preventív szolgáltatás és az állami egészségügyi szolgálat megerősítése a Reagan-kormányzat számára 360 millió dollárt takarítana meg, melyet ez esetben nem kellene az orvosi ellátás és kórházi kezelés költségeire kiadni.

Az USA-ban tapasztalható *éhezéssel* kapcsolatban a cikkek leírják, hogy míg a jelenség a 70-es években szinte teljesen eltűnt, a Reagan-kormányzat idején ismét járványszerű méretben jelent meg. Ez a trend összefügg a szegényebb néprétegek számára korábban gazdasági és szociális védőhálóként létrehozott alapvető szociális szolgáltatások erőteljes visszafejlesztésével. Az ezen szolgáltatásokra szánt költségvetési összegek csökkentése 20 millió amerikaiat szolgáltatott ki az éhezés és alultápláltság különböző formáinak, ebből 12 millió gyermek, a többiek terhes nők, termékeny korú nők és idősek.

Ugyanezt a korszakot vizsgálva az érdekelt amerikai orvosokból a Harvard Egyetemen alakult bizottság az éhezéssel kapcsolatban megállapítja, hogy az USA állampolgárainak tömegei kényszerültek igénybe venni az ingyenes meleg ételt biztosító szolgálatok segítségét. Ezek többsége nemrég még részt vett a termelésben. Őket a „nemzeti gazdasági konjunktúra” hagyta cserben, mely a tömeges elbocsátások oka volt, és lehetővé tette az USA

egyes rétegei közötti társadalmi szakadék soha nem látott mértékűvé növekedését.

3.3. Lakásügy: a Hajléktalanok Országos Szövetségének (National Coalition of the Homeless) jelentése szerint csak 1987-ben 25 %-kal növekedett az utcán élő amerikai állampolgárok száma, és 350-500 ezerre becslik azoknak a számát, akik éjszakánként az utcán alszanak.¹² Az utóbbi időben tapasztalható növekedés három csoportot érint elsősorban: 1. az értelmi fogyatékosokat; 2. kisebbségeket; 3. egyedülálló anyákat és nőket általában. Másrészről a leglényegesebb csoport, melynek körében csökkent a hajléktalanok száma, az időseké.¹³

A jelenségre adott két leggyakoribb magyarázat a következőket állítja: 1. a bérlakások számának csökkenése (beleértve ebbe az egy szobából álló lakásokat az Egyesült Államokban és a tanácsi bérlakásokat az Egyesült Királyságban) a lakásbérleti díjak emelkedésével együtt a szélsőséges városi szegénységet hajléktalansággá változtatta; 2. jelentősen csökkent a képzetlen munkaerőt foglalkoztató munkahelyek száma.

Nagy-Britanniában a 80-as évek közepén London volt a hajléktalan gyerekek fővárosa. 50 ezer körül volt azoknak a gyerekeknek a száma, akik csavarogtak, átmeneti szállókon, pályaudvarok várótermeiben, a luxus lakóházak és más középületek fűtött előtereiben húzták meg magukat. Miközben az erőszak, a kábítószer-élvezet, a szexuális visszaélés és a gyerekek munkaként való kizsákmányolása növekedett, az önkéntes szervezetek szolgáltatásai, ellenőrző és felkutató tevékenysége nem tudott lépést tartani számuk növekedésével.¹⁴

3.4. Adópolitika: A Reagan-kormányzat idején példátlan mértékben nőtt az egyenlőtlenség a szegények és a gazdagok között. Az elmúlt negyven évet alapul véve ekkor jött létre a legnagyobb különbség az alsó és felső decilis jövedelme között: miközben az alsó decilis éves átlagjövedelme 10%-kal csökkent, a legmagasabb decilisbe tartozóké 27%-kal nőtt, és 74%-kal növekedett a legfelső százalékba tartozók jövedelme.¹⁵

Összefoglalva: a munkanélküliek, szegények, hajléktalanok és éhezők fizikai, gazdasági és lelki szenvedését mind az Egyesült Államokban, mind pedig az Egyesült Királyságban súlyosbította a kormány kegyetlen és keményszívű felelősségelhárítása. Miközben az éhezők és a szegények átmeneti segítségre vártak, hogy helyre tudják állítani személyes egyensúlyukat, kétségbeesetten kellett felfedezniük, hogy *megváltoztak a játékszabályok*. A kormány, melyben valaha bíztak, és melynek egykor adóikat fizették, sokukat segítségre jogosulatlannak minősítette.

Szinte groteszk, hogy mindezek a szociális kellemetlenségek akkor álltak elő, amikor az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság közigazdászai a gazdaság helyreállításának és növekedésének új korszakát üdvözltek. Beszámolóik aláhúzzák a *neokonzervatív szemlélet paradoxonát*: a népesség hatalmas tömegeinek deprivációját és elhanyagolását a gazdasági növekedés időszakában. A gazdaság helyrebillenése ez esetben tehát azt jelenti, hogy a gazdagok még gazdagabbá válnak, miközben a gyengébbeket és a gyengülő szektorokat elhanyagolják, így azok száma és nagysága rohamosan növekszik.

A 80-as évek végén a közvéleménykutatások mind az USA-ban, mind pedig az Egyesült Királyságban azt mutatták, hogy jelentős mértékben megváltozott a közvélemény álláspontja a kormány feladataival kapcsolatban. Nyilvánvalóan elkezdődött a készülődés a Reagan és Thatcher utáni korszakra. Az országos kutatások bizonyították, hogy az állampolgárok egyre inkább készek magasabb adót fizetni a tisztességesebb egészségügyi ellátásért, lakásügyi normákért, oktatásért, jóléti szolgáltatásokért és a jövő generációnak juttatott társadalombiztosítás elfogadható szintjéért. A szociáldarwinizmus elveit fokozatosan felváltották az új törvényhozási kísérletek, melyekkel igyekeztek a fiatal hajléktalanokat szakképzéshez juttatni, illetve kisvállalkozási programokba bevonni.¹⁶

Következmények a makro-szintű gyakorlat és a képzés szempontjából

A társadalmi ideológia változásának és a gazdasági megszorítások erősödésének korszakában a szociális munkásoknak felül kell vizsgálniuk szakmai látomásaikat és küldetéstudatukat. Ebbe beletartozhat tevékenységi területük és elkötelezettségük, szerepeik és gyakorlatuk módjának felülvizsgálata. Ebben a szellemben sok szociális munka-kutató figyelmeztette mostanában szakmai közösségünket, hogy ne osszák meg a szociális munkát a pszichoterápiás módszerek túlzott használatával, és ne fogadják el kritikátlanul a szakma privatizációját.¹⁷ Ily módon minden egyes kutató a maga módján arra szólított fel, hogy egységesítsük a szakmát annak tradicionális céljai körül, fejlesszük tovább az állampolgárok csoportjairól és a veszélyeztetett közösségekről való társadalmi gondoskodás szakmai módszereit. Szeretnék magam is csatlakozni ehhez a gondolkodási irányzathoz azzal, hogy hat társadalomváltoztatási és makro-szintű gyakorlati módszer feltámasztását és megújítását javaslom, melyekből öt mélyen gyökerezik a nyugati szociális munka történetében. Sajnos ezeket az elmúlt tíz évben a szakma periferiájára szorították – főképp a klinikai egyéni esetkezelési gyakorlat iránt elkötelezett szakmai elit részéről. Az állami erőforrások csökkentése következtében előállt szocio-ökonómiai krízis megköveteli, hogy az öt társadalmi reform-módszert ismét elővegyük, és egy hatodik, egyesítő módszerrel egészítsük ki.¹⁸

1. Partneri kapcsolat kialakítása: ennek a módszernek a hangsúlyozásával az a célunk, hogy a legyőzött, a társadalom peremén élő vagy oda szorított emberek elszigeteltségét és elidegenedtségét csökkentsük, és segítsük őket a centrumhoz való közeledésben. Csak az intenzív személyes kapcsolat, valamint a marginális csoport és a szociális munkás közötti eredeti, nem gyámkodó partnerség teheti lehetővé ennek a célnak az elérését. Majd' száz évvel ezelőtt az intervenciónak ezt a módszerét alkalmazták az angol és amerikai settlementek úttörő munkásai. Manapság ez a módszer éled újjá a „negyedik világ” családjai között.²⁰

2. Érdekképviselet: a kifejezés és a módszer maga is az ügyvédi gyakorlatból ered. Célkitűzése a hátrányos helyzetű egyének és csoportok segítése annak érdekében, hogy érvényesíteni tudják törvényes és normatív jogait,

melyeket a modern társadalom intézményei vagy elhomályosítottak, vagy megtagadtak. Az érdekképviselő megköveteli a szociális munkástól mind a törvényekben rögzített jogok, mind pedig az általános emberi jogok ismeretét. A szociális munkásnak együtt kell működnie a jogsegélyt biztosító ügyvédekkel, miközben hangsúlyozza az általános igazságosság iránti szakmai elvárást és mind az igazságszolgáltatási rendszerhez, mind az állami szociális szolgáltatásokhoz való ingyenes hozzáférés szükségességét.²¹

3. *Figyelemfelhívás* (social warning): a 70-es évek végén hallottam először ezt a kifejezést, mely egy sajátos mikro- és makro-szintű intervenciósmódszert jelent. A cél az érintett szakmai körök riasztása.²² A figyelemfelhívásnak sokféle formája lehet, de egyedülálló eleme a szociális munkások elemző készségének kifejlesztése. Mind szociális munkásként, mind pedig a szociális szolgálatok menedzsereként ők azok, akik először érzékelik a hátrányos helyzetű népességcsoportok életminőségét veszélyeztető társadalmi jelenségek kialakulását, illetve rosszabbodását. Mint szakemberek, felelősséggel viseltetnek a veszély jeleinek meghatározásáért, ezek lehetséges (mind rövid, mind pedig hosszú távú) társadalmi következményeinek kiszámításáért és a politikacsinálók figyelmének felhívásáért. A szakmai felkészültségnek ez a formája nem adódik olyan könnyen a részvétel csoportfolyamataiból, mint az előző kettő és a következő három módszer.

4. *Lobbizás*: ez esetben az elosztási politikát közvetlenül, nem erőszakos módszerekkel, bizottsági tagokon és helyi vagy országos politikusokon keresztül befolyásolja a (gyakran fizetett) szakember, aki érdekcsoport(ka)t képvisel, és bevonja ezek tagjainak egy részét a lobbizási folyamatba. A hatékony lobbizási csoport létrehozásához a következők kelleneek:

- az esettel kapcsolatos információk és adatok gyűjtése;
- alapos személyes és bürokratikus ismeretek megszerzése a lényeges politikai helyekről és intézményekről;
- képesség érdekérvényesítési kampány megszervezésére: ez a döntéshozás közösségi és politikai folyamatának befolyásolása oly módon, hogy felkeltik az érdekeltek felelősségérzetét az érdekekkel kapcsolatos kérdések iránt;
- közmeghallgatások szervezésével el kell érni a döntéshozási folyamat kulcsembereinek elköteleződését; személyes kapcsolatot kell kialakítani velük, és „érdekp partnereket” kell keresni körükből;
- stratégiát kell kidolgozni az opponens döntéshozókkal szemben, hogy azok megváltoztassák álláspontjukat, ehhez fel lehet használni a kérdéses személyek múltbéli politikai viselkedésével kapcsolatos ismereteket, és „szakértői bizonyítékokat” lehet ajánlani;
- képesség a tárgyalásra és annak tudása, hogy mikor és hogyan kössenek kompromisszumot.²³

5. *Társadalmi akció*: a konfliktus és a radikális szociális munka módszerei szakmailag időnként indokoltak lehetnek, figyelembe véve azt a jól ismert tényt, hogy a társadalmi reform elsősorban az intézményekre való nyomás gyakorlásával és az azokkal való összecsapással érhető el. Így a szociális munkások egy része (elsősorban a közösségi szociális munkások) mozgósítani fogják és fel fogják rázni a gyengéket és a politikai értelemben hatalom

nélküli csoportokat, ha nem képesek klienseik társadalmi igazságosságra vonatkozó jogos igényeit érvényesíteni, illetve ha a figyelemfelhívás és érdeképviselet módszerei csődöt mondtak. Ez esetben a szociális munkások úgy próbálják megváltoztatni a társadalmi feltételeket, hogy klienseiket segítik a szociálpolitikusokkal való közvetlen kapcsolat kiépítésében, és ily módon hatalmi eszközökkel igyekeznek elérni nagyobb közösségi források mozgósítását klienseik szükségleteinek kielégítése érdekében.²⁴

6. *Társadalmi változást célul tűző koalíciók:* a 80-as évek óta ezt a módszert a makro-szintű gyakorlatban érdekelt szociális munkásokat egyesítő eljárásnak tekintik. A közösségi szociális munkásoknak egyre bonyolultabb környezetben, a gazdasági krízis, a szociális problémák és az elégtelen szociális szolgáltatások viszonyai között kell dolgozniuk. A csoportközi akciók és a közösségsszervezés preferált vivőanyaggá váltak, s biztosítják a közös erőfeszítésekhez szükséges struktúrát a közszolgálati konzervativizmus korszakában. A koalícióban minden résztvevő csoport autonómiája fennmarad, miközben egyesíti ezek emberi és anyagi erőforrásait annak érdekében, hogy olyan változásokat érjenek el, melyeket a koalícióban résztvevő csoportok egyike sem lenne képes egyedül elérni.²⁵

A hat módszernek két közös jellemzője van. Az egyik, hogy elvárja a szociális munkástól a direktív és „értékhordozó” szakmai aktivitást. Ez ellentétes az „értékmentes” szakmai semlegességgel, mely mellett a klinikai esetkezelők hagyományosan kiállnak. E stratégiák másik jellegzetessége, hogy „alulról” közelítik meg a társadalmi változás célkitűzését. Mindazonáltal nem a totalitárius „agymosást” képviselik, hanem a tudáson alapuló tekintélyes vezetés mellett szállnak síkra, miközben a legmesszebbmenőkig fenntartják a kliensekkel való szolidaritást. Így ezek a módszerek valójában ellentétben állnak a vezetésnek mind a laissez-fair, mind az önségítő stílusával.

A hatékony makro-szintű gyakorlat a fenti módszerek közül valószínűleg többnek a kombinációját alkalmazza különböző szekvenciákban, hogy nagyobb társadalmi igazságosságot és több társadalmi reformot érjen el. A következő két esettanulmány ezen módszerek kombinációját mutatja be izraeli példákön.

Közösségi szociális munka esetek

Elő eset: Az *adóreform áldozatainak szervezete* 1987-ben alakult, érdekelt szociális munkások és különböző állampolgári csoportok koalíciójaként. A koalíció célja az volt, hogy megváltoztassák egy szakértői bizottságnak az adóreform ügyében várható ajánlásait. A bizottság tagjait a konzervatív pénzügyminiszter nevezte ki egy adóreformot kitűző döntést követően, melynek értelmében csökkentették volna az adó mértékét a legfelső decilisbe tartozók esetében. Ezt a reformtervet a közvélemény hangos kritikája követte, mely nyilvános szakmai vizsgálatot követelt. Az öttagú bizottságba három professzor (közgazdász, vállalkozásszervező és adópolitikus), egy ügyvéd és egy könyvelő tartozott.

A bizottság kinevezése után a Héber Egyetem szociálpolitikai szakértőinek egy csoportja beadványt intézett a pénzügyminiszterhez, melyben követelték legalább egy szociálpolitikai szakértő kinevezését a bizottságba. Kérésüket nem vették figyelembe.

Válaszul a petíció aláírói közül többen akció szervezése mellett döntöttek. Ad hoc koalíciót hoztak létre, melyben részt rajtuk kívül részt vettek önkormányzati szociális munkások, több kis, relatíve hatalom nélküli és marginális érdekcsoport és közösségi aktivisták. Egyebek mellett beletartoztak a szomszédsági közösségek érdekelt tagjainak képviselői, valamint a fogyatékosok, idősek, özvegyek és nagycsaládosok szervezetei. Céljuk az volt, hogy személyesen az adópolitikával kapcsolatos várhatóan konzervatív ajánlásokkal, melyeket előre láthatóan az USA-ból és az Egyesült Királyságból importálna a bizottság, és melyeknek társadalmi következményei veszélyeztetnék a szervezetek tagjainak jólétét. A koalíció minden megmozdulását önkéntes alapon szervezték.

Miközben az adóreformmal foglalkozó bizottság működött, az aktivisták a makro-szintű gyakorlat módszereinek széles skáláját alkalmazták, melyet a szakemberek és aktivisták erősen heterogén csoportja hajtott végre. Tevékenységükbe az alábbiak tartoztak:

1. *Koalíció-építés*: koordinált, „föderációszerűen” vezetett bizottságot állítottak fel. Az önálló, de egymással laza kapcsolatban lévő csoportok kezdeményezték és koordinálták tagjaik tevékenységét.

2. *Informálás*: a szervezetek alsóbb szintű vezetőit megtanították a gazdaságpolitika és annak társadalmi következményei közötti kapcsolatra.

3. *Az alsóbb szintű vezetőket kiképezték* azokra a módszerekre, melyekkel hatásosan tudták megtárgyalni a problémákat közösségükkel.

4. *Nyilvános tiltakozást szerveztek*, melybe bevonták a tömegkommunikációs eszközöket, és amelynek keretében az érdekcsoportok tagjai találkoztak a politikacsinálókkal.

5. *Csoportos és politikai érdekérvényesítési* módszereket és figyelemfelkeltő stratégiákat alkalmaztak. A szociálpolitikai szakértők elsősorban a tömegkommunikációs eszközöket használták fel. Például

- szakmai cikkeket közöltek az újságokban;
- sajtókonferenciákat szerveztek;
- gyakran közöltek híreket a média képviselőivel.

6. Mind a szakértők, mind a közösségi csoportok képviselőinek számára *meghallgatásokat* kértek és értek el az adóreformmal foglalkozó bizottság tagjaitól.

7. Lobbiztak az izraeli parlamentben.

Az Adóreform Áldozatainak Szervezete nagy hatással volt a közvéleményre, elsősorban azokra, akik maguk is a döntés által veszélyeztetett csoportokba tartoztak, de a parlamenti képviselőkre is. Továbbá a bizottság szakértőinek megbeszéléséről szóló információk a média tudomására jutottak, nyilvánosságra hozva a vitát az intézkedések társadalmi következményeiről, melyek messze túlmutatnak a tisztán gazdasági megfontolásokon. Amikor a bizottságnak át kellett nyújtania az ajánlásokat a pénzügyminiszternek, annak

már nem volt más választása, mint hogy azokat a „fiókba tegye”.²⁶ Az adóügyi bizottság munkája tehát kudarccal végződött. Három alapvető okból:

1. Az Adóreform Áldozatainak Szervezete erős befolyást gyakorolt mind a közvéleményre, mind a bizottság tagjaira.

2. Túl nagy volt a szakadék a pénzügyminiszter által az ajánlásokkal szemben támasztott elvárások és a záródokumentum tartalma között.

3. Minden párt számára világossá vált, hogy a szakértői bizottság tagjai túlzottan elkötelezettek voltak a politika iránt, és elfogultak voltak a neokonzervatív ideológia vonatkozásában, így nem végeztek megfelelő elemző munkát.

Második eset (ez az esetismertetés Dr. Aharon York tollából származik. – A szerző): az országos projektet, melynek célja a kliensek részvételének és aktivitásának fokozása volt, 1990-ben hozta létre az Izraeli Szociális Munkás Egyesület (IASW) aktivistáinak csoportja. A projekt létrehozása válasz volt arra, hogy Izraelben az elmúlt években a személyes szociális szolgáltatásokra áldozott költségvetési pénzek folyamatosan csökkentek.²⁷ A kliensek aktivitálásának (azaz a társadalmi akció módszer széles körű használatának) eszméje hosszú ideje létező elve az izraeli szociális munkának, jóllehet az elv gyakorlattá változtatása ritkán talált támogatásra vagy legitimitásra az állami szektor szociális irányítóinak körében.²⁸ Gyakran az IASW feladata volt, hogy megragadja a kezdeményezést, és különféle szociális akciókat szervezzen. Ily módon az egyesület széles látókörű tagjai számára lehetőséget biztosított olyan gyakorlat folytatására, melyet nem végezhettek volna szokásos szakmai tevékenységeik során.

A projekt három elve és célja – melyekkel egyetértett az IASW vezetése – a következő volt:

1. Segíteni a szociális munkások klienseit a szociális szolgáltatásokkal kapcsolatos állampolgári jogaik érvényesítésében.

2. Széles körben és széles értelemben javítani az alsó társadalmi csoportok számára létrehozott szociális szolgáltatások minőségét és mennyiségét, a legmesszebbmenőig tekintetbe véve a változó körülményeket és a 90-es évek szükségleteit, fejleszteni ezeket.

3. Növelni a szociális szolgáltatásokra szánt közpénzek mennyiségét.

A projektet az IASW finanszírozta, és hivatalosan 1991 decemberében indult útjára. Manapság egy rangidős fizetett közösségi szociális munkásból és önkéntes segítő vezető testületből áll. A testületbe tartozik az IASW általános titkára, egy titkársági tag, a Szociálpolitikai Egyesület és a Községi Szociális Munkások Bizottságának vezetője, a Helyi Szociális Szolgáltató Irodák Vezetőinek képviselője, egy területi közösségi szociális munkás és a szociális munkás képző iskolák képviselője.

Áttekintve az országos projekt számára nyitva álló lehetőségeket, a testület három főbb témát választott, melyekre összpontosít az első évben: 1. a Rehabilitációs program (Project Renewal) által érintett szomszédságok jövője (erről a következőkben részletesen szó lesz); 2. a javasolt nemzeti egészségügyi biztosítás potenciális klienseinek jogai; és 3. a karaván-táborokban élő új bevándorlók és a veterán izraeli hajléktalanok jövője.

A rehabilitációs program 1970-ben vette kezdetét országos városi reha-

bilitációs programként. Célja közel száz hátrányos helyzetű település és kisváros fizikai és szociális rehabilitációja volt, szerte Izraelben. A programot eredetileg öt évre tervezték, végül a 90-es évek fordulóján jutott el végső stádiumába. Ekkor a pénzügyminisztérium a program költségvetésének radikális csökkentését tervezte. A rehabilitációs program közösségi aktivistái, a Községi Szociális Munka Országos Szolgálata (National Service for Community Work), a helyi közösségi munkások és a kliensek részvételéért küzdő program vezető testülete mind úgy gondolták, hogy a rehabilitációs program lezárási folyamata túl gyors és nem kellően tervezett. Úgy gondolták, hogy egy ilyen hatalmas szociális program az anyagi feltételek biztosítását és a felelősségnek az országos, illetve helyi szintek közötti szisztematikusabb megosztását követeli meg a lezárás előtt.

Mindezek fényében az IASW első nagyobb programja a klienseknek a rehabilitációs programban való részvételét illetve aktivizálását tűzte ki célul. Az átfogó cél az volt, hogy a szétszórta működő közösségi vezetők – koalícióban a közösségi szociális munkásokkal és a szociális szolgáltató irodák vezetőivel – összefogjanak a program költségvetésének csökkentése ellen. Tevékenységük első évében a koalíció sikeresen akadályozta meg a költségvetés csökkentését. A második évben sikerült több millió dollárral növelniük a program szociális részének költségvetését (ebből a fizikai rehabilitáció kimaradt). Hangsúlyozni kell, hogy az összes módosítást és kiegészítést – melyeket különféle érdekcsoportok és lobbik adtak be – elutasították, csak a miénket fogadták el.

A kampány során használt főbb stratégiák a következők voltak:

1. *Koalíció kiépítése* a helyi közösségi aktivisták és a választott közösségi vezetők között, a helyi szinten és az országos szinten működő szociális munkások között, a helyi szociális irodák vezetői és a parlament szociális lobbija között.

2. *A helyi vezetők kiképzése*, hogy képesek legyenek problémáikat racionálisan, nem pusztán helyi ügyként, hanem országos fontossággal bíró kérdésként előadni.

3. Jól publikált nyilvános vita szervezése a Knesszetben a szomszédsági vezetők és a parlamenti tagok között.

4. *Politikai érdekképviselő* újságcikkek révén a helyi és országos lapokban, public relations kampány szervezése.

5. *Lobbizás* a parlamenti képviselők, elsősorban a pénzügyi bizottság tagjainak körében, egyenkénti személyes kapcsolatokkal, melyeknek kiépítésében fölhasználtuk a pártokon belüli és a személyes ismeretsegeket egyaránt.

Mindezen stratégiák kombinációja olyan komoly tiltakozó akciókat hozott létre, melyeknek mérete meglepte mind a helyi hatóságok vezetőit, mind a közösségi szociális munkásokat, nem is beszélve a parlamenti képviselőről, a médiáról és magukról a szervezőkről. A tevékenység mindmáig folytatódik a helyi közösségi aktivistákból létrejött országos fórummal, mely készül a választásokra, és úgy tűnik, képes ezt a munkát önállóan folytatni 1994 januárjáig.

Összefoglalás és következtetések

Tanulságok a közép- és kelet-európai szociális munkások számára: a közép- és kelet-európai felnőtt generáció úgy nőtt fel, hogy nem bízott kormányában. Így minden szociálpolitika, mely kritikával illette a kormány túlcentralizált szerepét, automatikusan támogatást kapott a társadalomtól. Ugyanakkor a nyugati neokonzervatív ideológia szociális következményei arra szólítják fel Közép- és Kelet-Európa szociális munkásait, hogy ne felejtkezzenek el „figyelmeztető” szerepükről. A figyelmeztetés magja valami olyasmi lenne, hogy a kommunista éra vége nem jelenti szükségszerűen a nyugati kapitalizmus győzelmét a keleti kommunizmus fölött. Így az a vágy, hogy elkerüljék a szocialista monopóliumokat, a „szociális piacgazdaság” eszméjének érzékeny és intelligens megközelítését követeli meg. A szociális munkásoknak szóló sajátos tanulságok két csoportra, *a politikát és a makro-szintű gyakorlatot érintő ajánlásokra* választhatók szét. *A politika szintjén* a szociális munkásoknak világosan meg kell érteniük a következőket:

a. Minden gazdaságpolitika első számú célja szociális célkitűzések elérése. Így ennek meghatározása nem hagyható egyedül a közgazdászokra, adószakértőkre és vállalkozókra. A szociálpolitika elemzőit és szakértőit be kell vonni a döntéshozó testületekbe, hogy meghatározzák minden egyes gazdasági program szociális célkitűzéseit, és vizsgálják azok társadalmi hatásait.

b. Felettből ajánlatos a nyugati „gazdasági fellendülés” társadalmi következményeit megvizsgálni, mielőtt automatikusan lekopíroznák, importálnák őket Közép- és Kelet-Európába.

c. Az univerzális szociális jogokat és a hozzáférhető kommunális szolgáltatásokat relatíve olcsóbb működtetni (összehasonlítva a jövedelem vizsgálatán alapuló szociális segélyekkel), és ezek tartják fenn a társadalmi igazságosság alapvető szintjét. Ezek arra is jók, hogy megakadályozzák a „társadalmi költségeket”, melyek jövőbeni kezelése lényegesen drágább, ha egyáltalán lehetséges. Emiatt érdemes biztosítani az alapvető életminőséget mindenki számára azzal, hogy a veszélyeztetett állampolgárok számára juttatható társadalombiztosítási segítség elfogadható készletét társítják a szociális szolgáltatások univerzális „kosarának” minimum normáival.

d. A jóléti állam elfogadható és egyensúlyban tartott szintje elérésének sokkal erősebb prioritást kell élveznie a korábbi kommunista országok terveiben, mint a szociális szolgáltatások gyors privatizációjának és piaci alapokra helyezésének. Például a törvényesség és a rend nem bízható a szabad piacra. Ugyanígy nem tehető meg ez a kábítószer-problémával vagy a faji diszkriminációval. Az individualizmus áldásai nem oldják meg a regionális és környezeti problémákat sem, és nem biztosítják a közösségiség, a szolidaritás érzését vagy az élet pozitív társadalmi céljának megtalálását sem. Valójában mindezekben a kérdésekben *veszélyes* az egyéni érdekre való hagyatkozás!

A közösségi gyakorlat szintjén a szociális munkásoknak a következőkre kell törekedniük:

a. Meg kell tanulniuk a kialakuló szociális problémákba való be nem

avatkozás társadalmi következményeinek és költségeinek bizonyítását és felmérését.

b. Újra kell értelmezniük a szociális munkás gyakorlat-egyesítő dimenzióit a szakma beavatkozási területének és elhivatottságának tükrében.

c. Meg kell ismerkedniük a legkülönbözőbb makro-szintű módszerekkel, melyek különösen megfelelőek a csökkenő források idején. Ezeket a módszereket gyarabban és hozzáértőbben kell használniuk.

d. Képezniük és aktivizálniuk kell mind a szociális munkásokat, mind klienseiket (beleértve ebbe az alsóbb szintű vezetőket is), hogy részt vegyenek a közösségi gyakorlat sokféle formájában, és így jobban tudják szolgálni a különféle hátrányos helyzetű csoportok növekvő szükségleteinek kielégítését.

e. Erős alapot kell építeniük a közösségi gyakorlat legitimitása számára: meg kell tanulniuk felmérni a lényeges politikai erőket, és megtalálni a társadalmi reformban érdekelt lehetséges szövetségeseket.

f. Új típusú koalíciókat kell keresniük. Minden olyan szakmával (pl. orvosokkal, jogászokkal, közgazdászokkal, politológusokkal) késznek kell lenniük a szövetségre, melyek elkötelezettek a hátrányos helyzetben lévők segítése iránt, illetve akik jobban el tudják látni saját feladatukat, ha megtanulják a közösségi módszereket, és ezekkel küzdenek az egészségügy, a szociális jólét és a társadalmi igazságosság érdekében.

Jegyzet

1. Korazim, Y.: Deploying Social Workers for Advocacy and Social Warning Roles in a Period of Diminishing Public Resources. *Social Work and Social Policy in Israel* 1989. 2. 45-56.; Korazim, Y. és Meller, J.: Cutbacks in the Israeli Social Services from Social Workers' Perspective. *International Journal of Sociology and Social Policy* 1988. 5. 1-14.

2. Lásd például: Eisenstadt, S. N.: Introduction. In Eisenstadt és Ahimeir (szerk.): *The Welfare State and its Aftermath*. Croom Helm, London és Sidney, 1985.

3. Hofstadter, R.: Social Darwinism in American Thought. Beacon Press, 1955.; Demetrius, L.: Neoliberalism Reviewed. *Social Work* 1983. március-április, 101-107.

4. Nagy-Britanniáról lásd: Piachaud, D.: The New Right and Social Policy: A Review of a Decade of Thatcherism.; R. M. Tittmus emlékülés. Szociális Munkás Képző Iskola, Héber Egyetem, Jeruzsálem, 1989. május; Izraelről lásd: Kop, Y. (szerk.): Resource Allocation for Social Services. The Center for Social Policy Studies in Israel, Annual Reports, 1983 óta.

5. Anderson, R. L. és Irvin, P. L.: Some Legal Services. *The New York Times* 1981. április 4.; Achdut, L.: Annual Survey, 1991-1992. National Insurance Institute, Jeruzsálem, 1992. október.

6. Fixler, P. E. és Poole, R. W.: Status of State and Local Privatization: Prospects for Privatization. *Proceedings, The Academy of Political Sciences*, Vol. 36., 3. New York, 1987.; Moore, S. és Grover, M. H.: Privatization in America's Cities: *Lessons for Washington*. The Heritage Foundation, 1988.

7. Kamerman, S. B.: The Public and the Private Intertwined: The New Mixed Economy of Welfare. *Social Work* 1983. január-február; Kramer, R.: The Future of the Voluntary Agency in a Mixed Economy. „The Journal of Applied Behavioral Science” Vol. 21. 4. 377-391.

8. Tittmus, R. M.: Social Costs and Social Change. In: *Social Policy: An Introduction*. Allen and Unwin, 1974.

9. Layton, M. és Lappin, J.: The Big Squeeze is On: Family Therapy in the 80's. *The Family Therapy Networker* 1982. Vol. 6. 6. 14-21.

10. United Nations European Region Conference of Ministers Responsible for Social Affairs. *Welfare in a Civil Society* 4. fejezet, Bratislava, 1993. június 28-július 2.
11. Miller, A.: Infant Mortality in the U. S. *Scientific American* Vol. 253. 1985. 1. 21-27.; Brown, L.: Hunger in the U. S. *Scientific American* Vol. 256. 1987. 2. 21-25.; Hunger Reaches Blue Collar America: An Unbalanced Recovery in a Service Economy. Physician Task Force on Hunger In America, Harvard School of Public Health, 1987. október.
12. Rossi, P. H.: *Down and Out in America*. University of Chicago Press, 1989.
13. Hoch, C. és Slayton, R.: *New Homeless and Old: Community and Skid Row Hotel*. Temple University Press, 1989.
14. Lloyd, J.: Children in the Streets. *Financial Times* 1987. december 19.
15. Are You Better Off? *Time* 1988. október 10. 18-20.
16. A Change in the Weather. *Time* 1987. március 30. 24-31.
17. Lásd például: Meyer, C.: Repairing Our Fractured Profession. *Columbia University Alumni Newsletter* 1990. Fall/Winter; Specht, H.: Social Work and the Popular Psychotherapies. „Social Service Review” 1990. szeptember, 345-357.; Apiro, Sherer és Korin-Langer: Towards the Year 2000: Trends and Needs in Social Work. Tel Aviv Egyetem, Szociális Munkás Képző Iskola, 1992. december.
18. Ami itt következik, az azoknak az elgondolásaimnak javított és kiegészített változata, melyeket a 80-as évek neokonzervatív korszakában fejlesztettem ki (Korazim, 1989, id. mű, 1.). Hasonló eszmék találhatók a következő műben: Chekaway, B.: Six Strategies for Community Change. Héber Egyetem, Szociális Munkás Képző Iskola, 1991.
19. Beck, B.: Settlements and Community Centers. *Encyclopedia of Social Work*, National Association of Social Workers, Inc., 1977. 1262-1266.
20. Rosenfeld, J. M.: *Emergence from Extreme Poverty*. Paris, Science and Service, 1989.; *Partnership: Guidelines for Social Work Practice With and Behalf of Defeated Populations*. Society and Welfare Ministry of Labour and Social Affairs, Israel 1993. április. (héber)
21. Grosser, C. F.: *New Directions in Community Organization: From Enabling Advocacy*. Praeger, New York, 1976.; Nulman, E.: *Family Therapy and Advocacy: Directions for the Future*. *Social Work* 1983. 28. 19-22.
22. Korazim, Y.: The Israeli Social Worker as a Social Warner. *Journal of Jewish Communal Service* 1980. 50. 80-86.
23. Pagliaccio, E. és Gummer, B.: Casework and Congress: A Lobbying Strategy. „Social Casework” 1988. 155-161.; Kleinhau: Social Work Lobbies for Social Welfare. „Social Work” 1988. január-február.; Dear, R. B. és Patti, R. J.: Legislative Advocacy: Seven Effective Tactics. „Social Work” 1981. 26.
24. Thursz, D.: Social Action. *Encyclopedia of Social Work*. NASW, Inc., 1977. 1274-1280.; Wolfsfeld, G.: The Politics of Provocation: Participation and Protest in Israel. State University of New York, 1988.
25. Brown, C. R.: *The Art of Coalition Building: A Guide for Community Leaders*. The American Jewish Committee, 1984.; Mizrachi, T. és Rosenthal, B. B.: Managing Dynamic Tensions in Social Change Coalitions. In Mizrachi és Morris (szerk.): *Community Organization and Social Administration: Advances, Trends, and Emerging Principles*. The Haworth Press, 1993.
26. Szakértői jelentés az egyéni személyi jövedelemadóról (*Javaslat a pénzügyminiszternek*). Jeruzsálem, 1988. február. (héber)
27. Lásd: Kop id. mű
28. Esetleírások gyűjteménye található a következő könyvben: Milrod, S. (szerk.): *Social Action in action*, Israel, 1980. Izraeli Szociális Munkások Egyesülete, Nemzetközi Kapcsolatok Bizottsága, 1980. június.
29. Korazim, Y. (szerk.): *The Activation of Clients: A Position Paper and Plan for Action*; uő: *The Activation of Clients: Challenge for the 90's*. Előadás az Izraeli Szociális Munkások Egyesületének 5. konferenciáján, Beer Sheva, 1990. június. (héber)

Marcel van der Linden

A munkás önsegélyező egyletek: történeti áttekintés

Az 1960-as évektől világszerte virágkorukat élik a munkásosztályról és a munkásmozgalomról szóló írárok. Bár a téma korábban főként az aktivistákat, a társadalmi érdeklődésű értelmiségieket és a közgazdászokat vonzotta, az elmúlt harminc évben növekedett a népszerűsége a történészek körében is. Ez utóbbiak számos területen gazdagították a tudásunkat és segítették a megértésünket, egyebek közt a munkások kulturális normái és értékei, a munkahelyen uralkodó erőegyensúly és az etnikai és nemi megoszlás terén. A változások hasznára váltak a munkásmozgalom-történetnek, az igényesség, elevenesség és sokoldalúság auráját kölcsönözve a területnek. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a nagyszámú monográfia és tanulmány gyakorlatilag nem foglalkozik a munkások életének egy lényeges aspektusával: az életmódjukat fenyegető veszélyek – például a betegség, a munkanélküliség, rokantság és idős kor – elleni védelemért folytatott állandó küzdelemükkel. A munkásmozgalom-történészek természetesen mindig tökéletesen tudatában voltak a munkásokat és családjaikat félelemben tartó „örökös kétség, instabilitás és létbizonytalanság” nyugtalanító fenyegetésének.¹ Ez a felismerés csak hosszú évek múltán vezetett a létbizonytalanság enyhítését célzó önálló erőfeszítéseket vizsgáló kutatásokhoz. Még az 1980-as évek közepén is hallhatók voltak olyan panaszok, hogy a munkásmozgalom-történészek „ahogyan régebben, úgy ma sem igen mutatnak érdeklődést a munkások társadalmi biztosítással kapcsolatos küzdelmei iránt”.² Az érdeklődés hiányának oka valószínűleg az, hogy a munkásmozgalom más területei – például a szakszervezetek és politikai pártok nagy nyilvánosságot kapott tevékenysége – hősiesebbeknek és látványosabbnak tűntek. Ebből következően valószínűleg nem véletlen, hogy ma, mikor a munkásmozgalom gyakorlatilag mindenhol védekezésbe szorult, növekszik az érdeklődés a munkásosztály kevésbé ismert tevékenysége iránt.

Az *Un passé riche d'avenir* címmel Párizsban 1992. december 1–3. között tartott konferencia mérföldkövet jelentett ebben a munkásmozgalom történetének kutatásában kirajzolódó új irányzatban. A konferencián az önkéntes segélyegyletek történetét bemutató öt kontinens 29 országára kiterjedő beszámolókat vitatták meg. Az itt bemutatott anyagok (amelyeket hamarosan

könyvben jelentetnek meg) és a témáról szóló korábbi publikációk nagyobb betekintést nyújtanak a kölcsönös munkásbiztosítás múltjába és jelenébe.³

Az általános meghatározás szerint az önkéntes segélyegyletek a tagjaik részére szükség esetén pénzügyi támogatást nyújtó, önkéntesen szerveződő társulások. Ezeknek az egyleteknek mindig is sok formája létezett. Ez a tanulmány az önkéntes segélyegyletekkel foglalkozik, amelyek tagjai (a biztosítottak) túlnyomórészt munkások (kézművesek, ipari munkások vagy modern bérből és fizetésből élők), akik maguk kezelik a pénzalapot. A vizsgált egyletek ezen ismérvei nem zárják ki sem a proletariátuson kívüliek tagságát, sem a közös alapba befizetett, külső forrásból (például az államtól vagy nagy emberbarátoktól) származó adományokat. A kölcsönös munkásbiztosító egyletek lehetnek demokratikusak vagy bürokratikusak.

Bergquist olyan oltalmazó szervezetekként írja le a közvetlen demokráciára épülő egyleteket, amelyek az anyagi és kulturális önfenntartást is hangsúlyozva igyekeznek egyesíteni a társasági életre való hajlamot a társadalombiztosítással. A bürokratikus egyletek ettől abban különböznek, hogy nincs társasági funkciójuk. Bár hivatalosan a tagok működtetik a szervezést, a taglétszám olyan magas (több ezer vagy akár több százezer), hogy személyesen nem ismerik egymást, és anonim módon (postán vagy díjbecszedő révén) fizetik a hozzájárulásukat.

A közvetlen demokráciára épülő munkásbiztosítás

A biztosítható kockázatok hierarchiája

A munkásháztartások jövedelmét csökkentheti a kenyérkereső halála, a nyugdíjkor eléérése, a munkanélküliség, az átmeneti betegség, a véletlen baleset vagy a rokkanttá válás. Még a jómódú háztartások⁴ erőforrásai (mint például a megtakarítások) sem voltak soha képesek a jövedelemcsökkenés említett típusai bekövetkezése esetén a veszteség teljes kompenzálására. Jó szociális biztonsági rendszer hiányában a háztartásoknak az ilyen kockázatokkal szembeni védelem más eszközei után kell nézniük. Számos túlélési stratégia lehetséges. A körülményektől függően elképzelhető a magánjótékonykodáshoz, a barátokhoz és ismerősökhöz, vagy egy patrónus-kliens viszony keretében valamilyen magasabb társadalmi állású személyhez fordulás.⁵

Amint ezek az informális módszerek kevésbé hatékonyak vagy kevésbé kívánatosak válnak, növekszik az igény a védelem egyéb, szervezettebb formája, a biztosítás iránt. A biztosítás lényege a veszteség bizonytalan kockázatának megszüntetése az egyén számára. Ezt azzal éri el, hogy nagyobb számú, hasonló módon védtelen egyént egyesít, akik mindegyike befizetésével hozzájárul egy közös pénzalaphoz. A járulékok akkorák, hogy biztosítják a bármely egyént ért veszteség orvoslását. A biztosítás gazdasági funkciója nem a kockázat vagy a veszteség megszüntetése, hanem inkább „egy biztos kis veszteség helyettesítése egy bizonytalan naggyal”. (Manes)

A szervezet létrehozása

Az önszegélyező egyletek változatos társadalmi kategóriákon alapulnak. A munkások szerveztek segélyegyletet a foglalkozásuk, lakóhelyük, szomszédi közösségeik (mint amilyen a *kampung* a gyarmati Indonéziában), etnikai hovatartozásuk, vallásuk (például az egyházközség bázisán alakult segítő egyesületek a katolikus Írországbán), antialkoholizmusuk vagy a felsorolt kategóriák kombinációja alapján (Argentína). Mint erre később majd visszatérek, a legtöbb önszegélyező egyesület a koruk és különösen a nemük alapján választotta ki a tagjait.

Az autonóm munkásbiztosítás kereteinek kiépítéséhez vezető közvetlen hatás változatos forrásokból származhatott. Egyrészt ezek a keretek lehetőséget adtak egy korábbi tradíció megörökítésére. Ez a folyamat olyan országokban játszódott le, melyekben egykor kézművesegyletek működtek, és a munkássztyálon belül tovább élt ezek emléke; vagy ahol másféle módon is fennmaradtak az ilyen egyletek nyomai. Másrészt mintául szolgálhattak a munkásbiztosítás külföldi példái. Ez volt a helyzet például Svédországban, ahol bőséges ismeretekkel rendelkeztek a más országokban található önkéntes segélyegyletekről. Harmadrészt ezek az egyletek olykor másfajta munkásszervezetek – például a szakszervezetek vagy a fogyasztói szövetkezetek – hatására jöttek létre. Negyedrészt előfordult, hogy más társadalmi osztályhoz tartozó egyének vagy csoportok kezdeményezték a szervezet megalakulását. Ötödrészt pedig az állam is ösztönözhetette a segélyegyletek létrehozását. Hatodrészt a segélyegyletek spontán módon is létrejöhetnek. Az önszegélyező egyesületek spontán megteremtése egy egyszerű és logikus tanulási folyamathoz hasonlít. Egy 19. századi brit megfigyelő a következőképpen írta le ezt a fejlődést: „A helyi temetkezési társaságok [...] általában arra a szokásra épülve alakultak ki, hogy egy munkatárs halálakor körbeküldtek egy kalapot, hogy gyűjtsenek valamit a temetésére és a családnak. Így ezeknek a társaságoknak a létrejötte egy kezdetleges »adó« kivetésével kezdődött [...]. A megszerveződés útján az első lépés a várható halálesetre történő előzetes felkészülés annak érdekében, hogy szükség esetén ne késlekedjenek a pénzösszeggyűjtésével, és időben át tudják adni a hozzátartozók azonnali kiadásainak a fedezésére.”⁶

Két oldal

A közvetlen demokráciára épülő önszegélyező egyletek kis, jól szervezett egységek voltak. A taglétszámuk néhány tucattól néhány százig terjedt, a tagok ismerték egymást. Az *elsődleges nyilvánvaló funkciójuk* a személyes pénzügyi kockázatok csökkentése volt. Ennek érdekében pénzalapot halmoztak fel a szerencsétlenségek, például az elhalálozás vagy a munkanélküliség esetén felmerülő kiadások enyhítésére. Ez a jellegzetességük megkülönbözteti az önszegélyező egyleteket a szakszervezetektől (amelyek fő célja a béralakulás és a munkakörülmények befolyásolása) és a tágabb politikai mozgalmaktól.

A közvetlen demokráciára épülő egyletek közül a legegyszerűbbek a nem állandó felosztó egyletek voltak: a tagok egy munkaszüneti napon vagy más alkalommal meglehetősen rövid idő elteltével felosztották a felhalmozott pénz nagyobb részét.⁷ A klubok jól alkalmazkodtak a szegényebb munkások bizonytalan életéhez: „Ha munkanélküliség vagy egyéb válsághelyzet miatt abba kellett hagyniuk a hozzájárulás fizetését, egy éves hozzájárulásnál nem veszíthettek többet.”⁸ Egy 1874-es írásból egy pótlólagos előnyre is fény derül: „(Amikor) elérkezik a felosztás ideje, (a nők) gondosan rajta tartják a szemüket a férjeiken, és váratlan adománynak tekintik a felosztásból származó pénzt. Árnyékként követik a férjüket, mikor az a felosztásra megy, attól tartva, hogy esetleg egy kocsmában elveri a pénzt. Ez segít abban, hogy a férfi ellenálljon a kísértésnek, és a kapott pénzt a család szükségleteire fordítsák. A nők elsősorban azért szeretik a felosztó egyleteket, mert az egyébként itálra költött pénzt ide fizetik, és az vissza is kerül hozzájuk.”⁹

Mivel az idősebb tagok esetében valószínűbb volt a megbetegedés vagy elhalálozás, a pénzalapok felosztása gyakran a felosztó egyletek tagságának előregedéséhez vezetett. „Ha az osztalék csökken, az egylet veszít a vonzeréből; valószínűleg nem kap új tagokat, végül pedig fogyásnak indul és megszűnik. Ha az osztalék szintjét új tagok toborzásával tartják fenn, ez azt jelenti, hogy az időséssel azonos terheket viselő fiatalabb tagok kisebb éves osztalékot kapnak annál, mintha maguk közül egy pontosan ugyanolyan új egyletet hoznának létre. A fiatal tagok vagy a belépésre biztatott fiatalok előbb-utóbb rájönnek erre.”¹⁰

A felhalmozott alap egy része rendszeres kiosztásának felfüggesztése a biztosítás állandóbb formáit eredményező fokozatos átalakuláshoz vezetett. Néha ezeket a pénztartalékokat egyszerűen táskákban tartották, de az is előfordult, hogy bankszámlákra helyezték, vagy kölcsönzésre, beruházásokra, sőt spekulációkra használták. A korai önszegélyező egyletek *második nyilvánvaló funkciója* – mint már említettük – inkább szociális, mint pénzügyi volt. Alacsony taglétszámuk ideálissá tette ezeket az egyleteket a társasági életre. A tagok melegséget és tiszteletet érezhettek a velük egyenrangú társak körében a heti, kétheti vagy havi összejöveteleken, ahol „a bajtársiasság, szolidaritás, egység, sőt testvéri szeretet légköre uralkodott”.¹¹ Ez az összetartás számos módon fejeződött ki, többek között ivással egybekötött mulatságokban, vallásos ünnepekben, díszfelvonulásokban, táncünnepélyekben vagy sporteseményekben. Sok egyletnek fennköltebb céljai voltak, és megpróbálták erősíteni a tagjaik szakmai tudását, vallásos hitét vagy politikai részvételét. Egyes esetekben kis könyvtárat hoztak létre ezekre a célokra.

Érdekes, hogy milyen tág keretek között váltakozhat a szociális funkció. A szabadkőműves nyelvezet és szertartásrend erős felhangokat adott az egyleti tevékenységnek Nagy-Britanniában és a (korábbi) gyarmatain, Ausztráliában, Kanadában, Írországbán, Új-Zélandon és az Egyesült Államokban. Máshol ilyen jellegű hatás nyomai nem lelhetők fel. Jelenleg sem a szabadkőműves befolyás meglétére, sem a hiányára nincs magyarázat.¹²

Az egyéb munkás önszerveződésekhöz való viszony

A közvetlen demokráciára épülő önkéntes segélyegyletek tagjai úgy tekintettek a szervezetükre, mint a többi munkásszervezetre, különösen az *előkelőségek* vagy egyéb, nem biztosított felek távollétében. Például a pénzalapok sztrájkok finanszírozására való felhasználása elhomályosította a különbséget az önszegélyező egyletek és a szakszervezetek között. Gyakran a jogalkotók húzták meg először a világos választóvonalakat, ezzel alapvető különbségeket tárva fel a kétféle szervezet között.

Számos önszegélyező egyletből idővel szakszervezet alakult ki. Ebben a folyamatban öt tényező játszott döntő szerepet. Az első a tagság szakmai alapú szerveződése volt. Az azonos mesterséget űző tagokból álló önszegítő egyletet könnyebb szakszervezetté változtatni, mint a foglalkozásukat tekintve heterogénebb összetételű tagsággal rendelkező társaságot.

Sidney és Beatrice Webb a Nagy-Britanniában tapasztalható helyzettel kapcsolatban azt írták, hogy „néhány esetben, különböző okokból [...] a betegségegyező és temetkezési klubok tagjai csak az azonos szakmájú férfi dolgozók lehettek. Az effajta egylet majdnem elkerülhetetlenül szakszervezetté alakult [...]”.¹³ Ez a logika azonban nem mindig érvényesült, valószínűleg az alább tárgyalandó okok miatt. Először: a mesterek vagy *előkelőségek* egyleti jelenléte gátolta a bérből élő munkások küzdelmének előrevitelét célzó szakszervezet létrehozását. Az állami beavatkozás volt a második tényező. Amikor a szakszervezetek lényegében törvénytelenek voltak, és az önszegélyező egyleteket (bizonyos megszorításokkal ugyan, de) engedélyezték, az egylet szakszervezetté változtatása a teljes veszteség komoly kockázatával járt (beleértve az egész pénzalap elkobzását is). Harmadszor: fontos volt az egylet pénzügyi helyzete. A 19. század eleji Párizsban „az egyletek nem tudták támogatni a sztrájkokat, amikor a forrásaikat már lekötötte a betegségegyezők és a nyugdíjak kifizetése”.¹⁴ Más esetekben az egyletek esetleg felhalmozhattak sztrájkalapként használható pénzügyi tartalékot. A hatodik tényező az adott helyzetből adódó kényszer volt. *P. Gosden* írta, hogy ha a 19. századi Angliában a munkások egy csoportja „erős érzelmeket kiváltó vitába keveredett a munkáltatóival, akkor hajlamosak voltak az általuk birtokolt összes pénzforrást kockára tenni – bármilyen céllal gyűjtötték is össze eredetileg ezeket a forrásokat”.¹⁵

Pénzügyek

Az önszegélyező egyletek a következőképpen szervezték a pénzügyeiket: a rendszeres tagdíjakon kívül a bevételeikhez tartoztak a belépési díjak (ezt az új tagoknak kellett fizetniük annak kompenzálására, hogy korábban nem fizettek hozzájárulást), a tagokra a szabályok megszegésekor kirótt bírságok (például ha nem mentek el egy tagtársuk temetésére vagy egy összejövetelre, vagy elutasították a tisztségek sorrendben váltakozó ellátása során rájuk háruló feladatok ellátását), az *előkelőségektől* és intézményektől (például valóságos gyülekezetektől) kapott adományok és az állami támogatások.

A kiadások a tagok halála vagy betegsége esetén folyósított kifizetések-ből, egyéb, segélyekkel kapcsolatos költségekből (például az orvosi ellátás és a gyógyszerköltségek támogatása), működési kiadásokból (vezetőségi tagok díjazása), társas események (táncos és egyéb multságok) rendezéséből, a tagoknak fizetendő osztalékokból és adókból tevődtek össze.

Az önszegélyező egylet egy adott időszakra (például egy évre) vonatkozó elszámolási kötelezettsége így a táblázatban feltüntetett könyvviteli egységekre korlátozódott:

<i>Bevételek</i>	<i>Kiadások</i>
Belépési díjak	Támogatások
Tagdíjak	Egyéb segélyek
Bírságok	Működési költségek
Adományok	Társas összejövedeleket
Szubvenciók	Osztalékok
	Adók
	Megtakarítás
Összesen	Összesen

A valóságban kevés szervezetnél jelent meg az itt felsorolt összes fajta bevétel és kiadás. Ennek ellenére a táblázatból világosan kitűnik, hogy ez a szervezet pénzügyi nehézségek esetén számos eszközzel rendelkezett a helyzet javítására. Gyakorlatilag az összes elképzelhető lehetőséget igénybe vették, a tagdíjak egyszeri vagy végleges emelésétől a további adományok kérésén és a segélyek csökkentésén vagy időbeli korlátozásán keresztül a társas multságokra fordított kiadások korlátozásáig.

A szervezett erő és gyengeség

A közvetlen demokráciára épülő önszegélyező egyleteknek legalább egy előnye származott abból, hogy tagjai személyesen ismerték egymást. A résztvevők rendszeres közvetlen kapcsolatban voltak egymással, és ebből következően kölcsönösen ellenőrizni tudták egymást, ami megkönnyítette a tagtársak által elkövetett csalások, a hamisan jelentett betegség vagy munkanélküliség leleplezését. Ez az előny különösen azokban az egyletekben volt nyilvánvaló, amelyekben az összes tag ugyanahhoz a szakmához tartozott.¹⁶ Másrészt azonban ezek a korai egyletek rendkívül sebezhetőek voltak. Az egyik problémát azoknak a kockázatoknak az alacsony hatékonyságú megszűntése jelentette, amelyek ellen a tagok védelmet kerestek. Sok önszegélyező egylet tagsága az ugyanazon a területen, sőt ugyanannál a vállalatnál dolgozó munkásokból vagy iparosokból állt. Ennek eredményeként minden tag ugyanazokkal a kockázatokkal nézett szembe, például a munkanélküliséggel, betegséggel vagy a munkahelyi katasztrófákból adódó rokkantsággal (például bányászbaesetek). Ráadásul a temetkezési alapoknak komoly problémákat okozott az önszegítő egyletek tagjainak korösszetétele. *Frank Hankins* az

Egyesült Államok temetkezési egyletei esetében így írta le ezt a problémát: „Az egységes tagdíj vagy hozzájárulás kétségtelenül csak az egyesület korai éveiben bizonyult működőképes megoldásnak, amikor gyorsan nőtt a taglétszám, és a tagság többsége fiatal, a halálozási arány pedig alacsony volt. Ahogy a tagság átlagéletkora növekedett, és többé már nem tudták fenntartani a korábbi növekedési ütemet, a halálozási ráta és így a kiadások is meredeken emelkedtek. Mivel ez aránytalan anyagi terhet rótt a fiatalabb tagokra, a tagtoborzás egyre nehezebbé vált. Az alacsonyabb tagdíjakat alkalmazó és rendszerint pótlólagos juttatásokat ígérő, állandóan alakuló új egyesületek ösztönözték a kilépéseket. Sok, egykor virágzó társaság fizetéseképtelenné vált; egyesek összeolvadtak; mindegyik a pénzügyi működésére vonatkozó radikális változtatásokra kényszerült. [...] Az 1870 és 1910 között alakult 3500 önszegélyező társaság közül átlagosan tizenöt éves működés után nem kevesebb mint 3000 megszűnt.”¹⁷

A betegségező egyesületeknek hasonló problémáik voltak. 1834-ben a Boroughbridge-ben található egyesülettel foglalkozó brit jelentés megállapította: „Sok van belőlük, de mindegyik felbomlik az idősök igényeinek növekedése miatt, ami elijeszti a fiatalokat a belépéstől [...]”¹⁸ Ezeknek a csődöknek az áldozatai általában az idősebb tagok voltak, akik évek óta fizették a tagsági díjakat, és hirtelen biztosítás nélkül maradtak. Mivel az önszegélyező egyesületek egy bizonyos korhatáron túl nemigen fogadtak el új tagokat, számukra gyakorlatilag lehetetlen volt egy új egyesülethez történő csatlakozás. A problémák némelyike természetesen az elégtelen biztosításmatematikai ismeretekből következett. Sok egyesület nagyon korlátozott mértékű tapasztalatra támaszkodhatott, és meglehetősen bizonytalan kalkulációs módszereket alkalmazott.

Az egyesületek sebezhetőségének második forrása az igazgatás volt. A korai szervezetekben a közvetlen demokrácia következménye az elnöki és a pénztárosi tisztség rotálása volt (időnként főleg a tagok közötti földrajzi mobilitás miatt), és ez a vezetőség gyakori cseréjéhez vezetett. Ez a rendszer nagyon nehézre tette a vezetési gyakorlat kialakulását.¹⁹ Az önszegélyező egyesületek tagjai nem voltak hozzászokva nagy pénzösszegek kezeléséhez sem, ami gyakran a felhalmozott alapok helytelen felhasználását eredményezte. Mivel a kis egyesületeknek ritkán volt külön irodájuk, a tagok általában egyházi épületekben vagy kocsmákban találkoztak. A gyakran a kocsmákban tartott gyűléseknek gyalázatos következményei lehettek, éppen a korai egyesületek szociális funkciója miatt. „Amikor a táská tele lett, csaknem ellenállhatatlanná vált a kísértés a pénz kiosztására. Egyes klubokban a befizetések harmadát itálra költötték, és mivel mindenkinek ugyanannyit kellett költenie a kéthetenkénti vagy havonkénti összejöveteleken, ahogyan mondták, a szorgalmazás és a mértékletesek megtanultak inni.”²⁰

Ugyancsak teljesen általános volt, hogy a pénzesláda kezelője sikkasztott, vagy meglepett a pénzzel. Emiatt a kasszát gyakran olyan emberekre (például kocsmárosokra vagy lelkészekre) bízta, akikről a vagyoni kötöttségük vagy társadalmi állásuk következtében nem volt feltételezhető, hogy eltűnnek. Az alapokat (a tőke gyors gyarapításának reményében) szerencsejátékokra is felhasználhatták vagy kikölcsönözhatték „kivételezett és bizonytalan helyzetű tagoknak [...]”²¹ Végül, a különböző kockázatok fedezetére szolgáló alapo-

kat gyakran egységesen kezelték, így a temetkezésre szánt pénzt esetenként a betegségéből eredő kiadásokra költötték.

Ezenkívül a korai egyletek gyakran a lehetőségeiken felül költekeztek. Ha egy szervezet titkára a tagsága alapján kapott fizetséget a munkájáért, a fizetést új tagok belépésre csábítása érdekében néha megnövelték, vagy válogatás nélkül elfogadták az új tagokat, aminek katasztrofális következménye lehetett az egylet pénzügyi helyzetére.²²

A harmadik problémát a kis önszegélyező egyletek gazdasági helyzetére való érzékenysége jelentette. Nehéz gazdasági időszakokban nemcsak dolgozó tagjaik beralapjának csökkenésével, hanem a nyilvántartott tagságuk körében emelkedő munkanélküliséggel is szembetalálták magukat. Mindkettő csökkentette a munkás-háztartások rendelkezésére álló jövedelmet, ezzel növelve gazdasági pangás idején a csődök számát. Néha súlyos szükség hajtotta a tagokat az alapjuk felszámolására, és a bevételek munkanélküli segély formájában történő kiosztására.²³

A korai önszegélyező egyletek a sebezhetőségükön kívül a földrajzi korlátozásoktól is szenvedtek. A 19. században az iparoslegények és a szakmunkások a vándorlásuk okozta elköltözköztetés során elestek a tagságukból származó juttatásoktól, vagy bonyolult megoldásokra kényszerültek az előző lakóhelyükre történő tagdíjfizetés folytatásához. Megbetegedésük esetén ezek a tagok a régi egyesületüktől kapták a segítyt, és ugyanott kellett orvosi kezelésre is járniuk.

Szövetkezés

A szövetségek létrehozása részleges megoldást nyújtott az önszegélyező egyletek sebezhetőségére és földrajzi korlátaira.

Ez a rendszer laza területi vagy országos (esetenként nemzetközi) kapcsolatok kialakítását jelentette. A kvázi-szabadkőműves szervezetek (például a titkos jótékonyági szervezetek) sokasága az angolszász országokban ennek a szövetségnek a példája. Mivel ez a kapcsolat nem változtatta meg a kis tagszervezetek működését, a megszokott társadalmi gyakorlat – amelyet sérített volna a tényleges területi centralizációval együttjáró bürokratizálódás – érintetlen maradt.

A kapcsolatok kialakítása azzal, hogy lehetővé tette a helyi szervezetek számára egymás elszámolásainak átvételét, megoldotta az elköltöző tagok biztosítását is: „[...] könnyen megoldhatóvá vált, hogy valaki az új lakóhelyén található egyletbe fizesse be a hozzájárulását, és onnan kapjon támogatást. Az új és a régi lakóhelyen levő egylet (utóbbinak az amelynek az elköltözött munkás tagja maradt) között így módon keletkező adósság ügyét az egyletek vezetői el tudták rendezni. Ennek a megoldásnak az volt a nagy előnye, hogy az egyleti tag igénybe vehette a helyi szervezet és a helyi orvos szolgáltatásait, amelyekért végső soron a saját egylete fizetett. Fontos volt, hogy a doktor nemcsak a betegségét gyógyította, hanem igazolta segélyjogosultságát is.”²⁴

Ezenkívül a szövetkezés lehetőséget adott a pénzügyi nehézséggel küsz-

ködő tagszervezeteknek arra, hogy segítséget kérjenek a többi szervezeti egy-ségtől.

A *szövetségi rendszerek* magasabb szinten élték át a helyi egyletek igaz-gatási problémáit. Választaniuk kellett az állandósított személyzettel működő központi iroda létesítése és aközött, hogy a közvetlen demokrácia megőrzése érdekében a központi igazgatási funkciókat az egyes fiókszervezetek felvált-va lássák el. Mindkét rendszerre akadtak példák, de korántsem meglepő, hogy a rotációs módszert választó szervezetek pénzügyei kevésbé simán ala-kultak, mint az állandó vezetőkkel dolgozó központi irodákat felállító társa-ságok ügyei.²⁵

A versenytársak

A biztosítottak körével kapcsolatos problémák

Sok önszegélyező egylet helyzete stabilizálódott, az országos szövetség létre-hozása és a (részleges) centralizáció segítségével leküzdötték a tisztán helyi szervezetek előtt álló problémákat. Két alapvető probléma azonban továbbra is megmaradt:

Először is a bérből élő népesség jelentős része biztosítás nélkül maradt, még a segélyegyletek fejlett rendszerével rendelkező országokban is. Egy-részt: a népesség bizonyos csoportjai kívül estek az önszegélyező egyletek földrajzi hatótávolságán.²⁶ Másrészt: *Abram de Swaan* jegyezte meg azt a „szociológiai törvényszerűséget”, hogy „a kis, autonóm, kollektív ellátások rendszere mindig kizár egy réteget”²⁷. Bár ez a törvényszerűség nem egye-temes érvényű, az önszegélyező egyletek majdnem minden esetben fenntar-tottak egy küszöböt más csoportok kirekesztésére. A kizárás fő okai általában az egészségi állapot, az életkor, a foglalkozás, az etnikai hovatartozás és a nem voltak. A kirekesztett csoportok azután esetenként megszerverték a saját önszegítő egyletüket (mint például a kevés figyelmet kapó nőtársaságokat), ezzel egyúttal esetleg ismét csak kizárva bizonyos más csoportokat. Úgy tűnik, hogy ennek a kizárásos politikának az egyletek két kinyilvánított funk-ciójával összhangban levő két oka volt:²⁸

1. Bár a biztosításmatematikai alapelveket gyakorlatilag nem ismerték, az érintettek teljes tudatában voltak annak, hogy a magas kockázati csoporthoz tartozó személyek kizárása javítja az egylet pénzügyi helyzetét. Ezért a leg-több egylet egy bizonyos életkoron túl nem vett fel új tagokat, vagy egész-ségügyi vizsgálatra utalta a jelentkezőket.

2. Az egyletek – legalábbis a legtöbbjük – a tisztesség és társas élet (patriarchális) felfogásának kifejeződései voltak, képtelenek a külső elemek kezelésére.

A másik nagy probléma az volt, hogy gyakorlatilag egyetlen önszegélyező egylet sem adott átfogó védelmet a munkás-háztartásokat fenyegető összes lehetséges kockázattal szemben. A szervezetek ugyan kiváló betegbiztosítást nyújtottak, és néha temetkezéssel kapcsolatos ellátásokat is biztosítottak, de kevés figyelmet fordítottak más biztosítási formákra (például a nyugdíjra és

a munkanélküli segélyre). Ezt részben az magyarázza, hogy egyes biztosítási típusok (mint például a nyugdíjbiztosítás) alaposabb biztosításmatematikai ismereteket és jóval nagyobb pénzügyi tartalékokat igényeltek. Mivel a munkásosztály legtöbb tagja meglehetősen alacsony bért kapott, nehéz volt egy hatalmas pénzalapot felhalmozni.

Ha a biztosítási üzlet teljes egészében az önszegélyező egyletekből állt volna, sok csoport kétségkívül biztosítás nélkül marad.²⁹ Az önszegélyező egyletek mindenkit befogadó formáinak kialakulása azonban később történt, az Egyesült Államokban például az 1930-as években.³⁰ Figyelmen kívül hagyva a (később tárgyalandó) állami beavatkozást, a biztosítottak körét tekintve valójában meglehetősen kevés hézag volt, mivel sok egyéb biztosítási feladatokat ellátó szervezet célozta meg a munkásosztályt. Ezek a versenytársak nyilvánvalóan nemcsak az önszegélyező egyletek által kizárt népességgel foglalkoztak, hanem az egyletek tagjaival is.

A szakszervezetek

Az önszegélyező egyletek első versenytársai a szakszervezetek voltak. Sok szakszervezet fokozatosan kiterjesztette az alaptevékenységét (a tisztességes bérekért és munkakörülményekért folytatott küzdelmet), és ennek eredményeként az önszegélyező egyletek által nyújtottakhoz hasonló juttatásokat is biztosítottak.

A kutatás gyakorlatilag egészen az utóbbi időig elsiklott e jelenség fölött. *Mancur Olson* paradoxona megmagyarázza, hogy ezek a lépések miért erősítették a szakszervezeti tagok közötti kötelékeket: ha egy szakszervezet magasabb béreket és színvonalasabb juttatásokat tudott elérni az összes munkás számára (beleértve a nem szakszervezeti tagokat is), és ha olyan nagy volt a tagsága, hogy az egyes tagdíjak önmagukban csekély súlyt képviseltek, akkor egyes munkások – rövid távú gondolkodás alapján – nem tartották érdemesnek a szakszervezetbe történő belépést. Úgy vélhették, hogy a taggá válás nélkül is részesülhetnek a szakszervezet által kiharcolt eredményekből.

A munkások felismerték, hogy a kívül maradással nemcsak pénzt takarítanak meg, hanem így a munkáltatójuk nem is vetheti a szemükre a szakszervezeti tagságukat. Ebben a helyzetben (a szakszervezet (i) elég nagy, és (ii) tevékenysége eredményeiből a tagok és a nem-tagok is részesülnek) a szelektív ösztönzők szolgáltak a tagság lojalitásának erősítésére.³¹ Az egyedi szolgáltatások, például a biztosítási alapok, fontos eszközei „az azonnali és kézzelfogható tervek megvalósítása érdekében történő tagtoborzásnak, ugyanakkor lehetővé tették a szakszervezeti alapok létesítését és a szervezeti szolgáltatásokat is, amelyeket kollektívabb célokra használhattak”.³²

A szakszervezeti biztosítás sok korai formája került problémás helyzetbe amiatt, hogy nem különítették el eléggé egymástól a biztosítási, illetve szakszervezeti küzdelmet támogató alapokat. Ebből következően előfordulhatott, hogy költséges sztrájkok idején a biztosítási alapok a munkáltatók elleni harcot finanszírozták.

A vállalati alapok

Az önszegélyező egyletek számára a vállalatok által létesített biztosítási alapok jelentették a verseny másik forrását. Ezek az alapok a vezetőség arra irányuló átfogó törekvésének a részei voltak, hogy a vállalatnál maradásra bírják a dolgozóikat.

Bár a vállalati alapokban való részvétel általában önkéntes volt, sok példa van a kötelező tagságra. Az adott biztosítási típus előnyöket kínált a munkásoknak (különösen, ha a vállalatok hozzájárultak az alapokhoz, mint ahogy ez gyakran meg is történt), de jelentős hátrányai is voltak, főként az alapok fölötti teljes munkáltatói ellenőrzés. Egyrészt a vezetőség az alkalmazottak fegyelmezésére használta a biztosítást: ha egy dolgozó kilépett, akár sok éves járulékfizetés után is elveszítette a jogot a juttatásokra. Másrészt gyakran csak a vezetőségnek volt kizárólagos tudomása a biztosítási alap méretéről és tartalmáról. Így a dolgozók nem tudhatták meg, hogy van-e lehetőség az alap által nyújtott juttatások növelésére (például az orvosi ellátás színvonala vagy a táppénz esetében).³³ Harmadrészt az alapot a megszűnés fenyegette, ha a vállalat csődbe ment.

A kötelező vállalati alapok mellett a munkások kiegészítő juttatások meg-alapozására gyakran létrehozták a saját önszegélyező egyleteiket is. Mivel a vállalati alapok mindig biztosították az orvosi vizsgálatot és felügyeletet, ezek a kiegészítő egyletek a független önszegélyező egyleteknél alacsonyabb költséggel működhetek. Gyakorta próbálkoztak a vállalati alapok ellenőrzésével is. *Michael Hanagan* helyesen nevezte ezt a törekvést a munkásellenőrzésért folytatott küzdelemnek: „Ez nem a hagyományos értelemben vett munkásellenőrzésért vívott harc volt, hanem olyan csata, amelyben a munkások olyan pozíció kivívásáért küzdöttek, amely megszabadította volna őket a munkáltatók korlátlan szeszélyeitől.”³⁴

Bürokratikus és üzleti alapok

A bürokratikus és üzleti alapok között az volt az elvi különbség, hogy a bürokratikus alapokban a biztosítottak hozták az alapvető döntéseket, a kereskedelmi alapokat viszont a részvényesek ellenőrizték. A gyakorlati különbségek azonban gyakran csekélyek voltak a kétféle alap között. A (gyűjtő társaságok néven is ismert) bürokratikus alapok tagjainak nemigen volt beleszólása a szervezet stratégiai döntéseibe. Az 1940-es években egy brit elemző ezt írta: „Tudatlanság vagy közömbösség, esetleg mindkettő miatt maroknyinál alig több tag vagy a képviselője ment el a gyűlésekre, ahol az irányító bizottságokat kellett kijelölniük. Egyes milliós taglétszámú társaságok az összes tagot az éves közgyűlésre hívó nyílt felszólításokat tesznek közzé, és utána kibérelnek esetleg egyetlen, legfeljebb 5000 férőhelyes csarnokot. A vezetőség kétségtelenül meglepődne, ha a millió vagy még több tag mindegyike erőnek erejével igyekezne bejutni.”³⁵

A gyűjtő társaságoknak és a kereskedelmi biztosító vállalatoknak volt két közös jellemzőjük.

1. Mindkettő a temetkezési biztosításra specializálódott. Az önszegélyező egyletektől eltérően ennek a két intézménynek nem volt szociális funkciója, és ebből következően nem létezett közvetlen kapcsolat és kölcsönös ellenőrzés a tagok között. Ez a helyzet sokkal nehezebbé tette az egészségügyi biztosítás működtetését. „A táppénzeket közismerten nehéz kézben tartani. Gondos ellenőrzés híján a tagok hajlamosak 'rajta maradni az alapokon', hosszú idővel azután is, mikor valójában már munkaképesek.”³⁶ A temetkezési biztosítás más eset volt: „[...] nem könnyű dolog halált színlelni annak érdekében, hogy néhány fontot kapjanak a temetkezési egylettől.”³⁷ Így ez a biztosítási forma a vállalkozás szempontjából problémamentes volt.

2. A második közös jellegzetességet az ügynökök alkalmazása jelentette, akik a lakóhelyen toborozták az új tagokat, és szedték össze a tagdíjakat. A pénzbeszedő feladata volt, hogy „emlékeztesse a biztosítási kötvény tulajdonosát a hosszú távú célokra olyankor, amikor nyomasztónak tűntek a sürgős pénzügyi problémák. Azt a fajta fegyelmet érvényesítette, amelyre sokan maguktól képtelenek lettek volna [...]”.³⁸

Az állami beavatkozás

Az állam egészen más szerepet játszott a biztosítási üzletben. Általánosságban szólva az állam vagy aktívan, vagy passzívan tevékenykedett a társadalombiztosítás területén. A passzív viselkedés azt jelentette, hogy az állam nem akarta maga megszervezni a társadalombiztosítást, és így legfeljebb felügyeletet vállalva más intézményekre hagyta a feladatot. Az állam aktív szerepe a társadalombiztosítást közvetlenül működtető kormányok ténykedéséből következett. A valóságban az államok gyakran egyesítették a két szerepet, mint például a mai Egyesült Államokban, ahol az állam aktív a nyugellátások terén, és passzív az egészségügyi biztosításban.

Az aktív társadalombiztosítási politikát választó államoknak két lehetőségük volt: vagy integrálták, vagy elleneztek a meglévő biztosítási formákat. Az integráció azt jelentette, hogy a létező biztosítókat bevonták a szociális biztonsági rendszer tevékenységébe. Az ellenzés a meglévő biztosítási egységektől elkülönülő, szociális biztonságot szolgáló intézmények alapításával járt együtt.

Németország a Bismarck-korszakban az *ellenzés* klasszikus esete volt. 1848 és 1870 között „burkolt küzdelem folyt az önkéntes adományokból táplálkozó alapok (Hilfskassen) és a kötelező járulékokból felépülő alapok (Zwangskassen) között. Az egyidejű létezésük alatt a kötelező járulékra épülő alapok száma Poroszországban megduplázódott, miközben az önkéntes alapok száma liberális támogatással ugyancsak nőtt.” A küzdelem az 1870-es években a birodalom létrejöttével éleződött. Így Bismarck 1880-as évekbeli szociális törvényhozása „egy meglévő folyamatot örökölt meg [...], amely abból a nézetből eredt, hogy az államnak kötelessége a biztosítás kiépítése”.³⁹

A kötelező biztosítást megalapozó 1911-es angol Országos Biztosítási Törvény tipikus példa az *integrációra*. A törvény összevonta a meglévő segélyegyleteket, szakszervezeti alapokat, és (a társadalombiztosítási törvény

keretein belül működő) kereskedelmi biztosítótársaságokat.⁴⁰ Ez a rendszer azonban csak néhány évtizedig tartott. Az 1940-es években az ellenzés következett: „A betegség ellen a biztosítás területére lépő állam és az adott területen száz éves tapasztalattal rendelkező önkéntes szervezetek közötti 1911-es házasság 1946-ban teljes válással végződött.”⁴¹

Következtetések

A fenti elemzés az önszegélyező egyletek különböző választási lehetőségeit veszi számba.

A. Amikor az állam a működésük szabályozásával kapcsolatban passzív álláspontra helyezkedett, az egyletek sorsa a többi biztosítással foglalkozó szervezet által támasztott versenytől függött. Az életben maradáshoz az önszegélyező egyleteknek ugyanolyan hatékonyaknak kellett lenniük, mint a versenytársaiknak. Három lehetséges eredmény volt:

1. Az önszegélyező egyletek állták a versenyt. Sikerük elkerülhetetlenül expanzióhoz, bürokratizálódáshoz és ebből következően szociális funkciójuk elvesztéséhez vezetett.

2. Némely egylet kitartott a szociális funkció megőrzése mellett. Ez a választás kis baráti klubokká redukálta őket, amelyek középpontjában már nem a szociális biztonság állt.

3. Más egyletek mindkét fenti lehetőséget elvetették, aminek a feloszlás lett a következménye.

B. Ha az állam az önszegélyező egyletekkel kapcsolatos aktív szerep és a tagadás politikája, vagy az egyleteket kizáró szelektív integráció mellett döntött, ez elkerülhetetlenül marginalizálódáshoz vezetett. Ilyen helyzet alakult ki Németországban Bismarck szociális törvényeit követően: „Az önkéntes adományokból álló alapok (Hilfskassen) stagnáltak, és meglehetősen jelentéktelenekké váltak, miközben a kötelező járulékokból finanszírozott alapok (Zwangskassen) az állami szubvenciók és a sokkalta nagyobb vagyonuk segítségével növekedtek.”⁴² Írországban, ahol az állam az 1940-es évektől elleanyezte az önszegélyező egyleteket, a megmaradt segélyegyletek társas klubokká váltak.⁴³

C. Ha az állam aktív integrációs politikája részeként átvette az önszegélyező egyleteket, ezt hamarosan expanzió, bürokratizálódás és a társas jelleg elvesztése követte. *Lord Beveridge* megjegyezte, hogy az 1911-es brit Országos Biztosítási Törvény eredményeként a segélyegyletek „hivatalosabbá és kevésbé személyes jellegűvé, inkább biztosítási, mint szociális szervezetté váltak”, és hogy „nyomás volt a nagyobb egységekbe történő koncentráció érdekében, ami a kis egyletek nagy részének eltűnéséhez vezetett”.⁴⁴

Egyértelmű, hogy a közvetlen demokráciára épülő önszegélyező egyletek együtt tudtak létezni a passzív állami beavatkozással, vagy a többi biztosítási szervezet által támasztott mérsékelt versennyel. A helyzet változása esetén az egyletek *mindig* a következő hármas lehetőség előtt állnak: bürokratizálódás a szociális jelleg háttérbe szorulásával (A1; C), marginalizálódás (A2; B) vagy a feloszlás (A3).

Mindamellett a klasszikus önszegélyezés nyilvánvalóan védte a munkásosztály egyes tehetősebb részeit az élet kockázataitól. Ez a hatás az önszegélyezés feltűnő és kiemelkedő *közvetlen* történelmi jelentősége. De még ennél is többről van szó. Az önszegélyezés nemcsak növelte a munkások saját erejükbe vetett hitét. „Az önszegítő egyletek a hozzájuk tartozóknak felbecsülhetetlenül értékes tapasztalatot adtak a saját ügyeik intézésében, ami büszkeséget és magabiztosságot alakított ki, és felkészítette őket a gazdasági érdekeik érvényesítése céljából történő önálló szervezkedésre.”⁴⁵ Az önszegélyezés megtanította a munkásokat a polgári társadalom lényeges eredményeire is, például az önfegyelemre és a hosszú távú tervezésre. „[...] az alapok megőrzéséhez nélkülözhetetlen fegyelem, a gyűlések szabályszerű levezetése és a vitás kérdések elrendezése ugyanakkora önuralmat igényelt, mint az új munkakötöttségek elviselése.”⁴⁶ Ezek a *látens* funkciók mutatják, hogy az önszegélyező egyletek fejlesztették a munkásosztály körében a megszerveződésre való képességet, és egyúttal gyarapították a munkások kultúráját is.

Fordította: Nyilas Mihály

Jegyzetek

1. Michelle Perrot, *Les ouvriers en greve. France 1871–1890* (Párizs és Hága, Mouton, 1974), 1. kötet, 210. oldal

2. Michael Hanagan, „Agriculture and industry in the nineteenth-century Stéphanois: Household employment patterns and the rise of a permanent proletariat”, in Michael Hanagan és Charles Stephenson (szerk.), *Proletarians and protest: The roots of class formation in an industrializing world* (New York, Greenwood Press, 1986), 77–106. és 97. oldal

3. *The comparative history of mutual benefit societies*. Szerkesztette Michel Dreyfus és Bernard Gibaud közreműködésével Marcel van der Linden és Jan Lucassen (Bern, Peter Lang, megjelenés alatt). Készül egy rövidített francia változat is *Un passé riche d'avenir. Histoire comparée des sociétés de secours mutuel* címmel. Szerk. Marcel van der Linden és Jan Lucassen közreműködésével Michel Dreyfus és Bernard Gibaud (Párizs, Editions de l'Atelier, megjelenés alatt).

4. Alan Dawley következő négy jövedelemi kategóriája szerinti jómódú háztartásokra utalok: *szegénység* („a pauperek életkörülményei, teljes egészében a jótékonykodástól függenek”), *létfenntartás* („azoknak az embereknek az életkörülményei, akik a megélhetéshez elegendő bért keresnek, így a jövedelmük kis részét szórakozásra fordíthatják, és esetenként pénzt vagy kis vagyont takaríthatnak meg”), *jómód* („azoknak az embereknek az életkörülményei, akiknek a vásárlásban jelentős választási szabadságuk van”), *gazdagság* („azok életviszonyai, akik annyit költhetnek, amennyit akarnak”). Alan Dawley, *Class and community. The Industrial Revolution in Lynn* (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1976), 167–168. oldal

5. A háztartások túlélési stratégiáinak részletező leírására lásd: Marcel van der Linden, „Connecting household history and labour history”, *International Review of Social History*, 38 (1993), megjelenés alatt

6. Idézi Lord Beveridge, *Voluntary action. A report on methods of social advance* (London, George Allen & Unwin, 1948), 54. oldal

7. P. H. J. H. Gosden, *The friendly societies in England 1815–1875* (Manchester, 1961), 57. oldal

8. Pat Thane, *The foundations of the welfare state* (London és New York, 1982), 30. oldal

9. *Friendly and benefit building societies' commission: Reports of the assistant commis-*

sioners, Ireland and Wales (with Monmouth and Hereford) [British Parl. Papers, 1874 (1895), XXIII, Part 2], 28. oldal. Idézi Anthony D. Buckley, „On the Club”: Friendly societies in Ireland”, *Irish economic and social history*, 14 (1987), 39–58. és 50–51. oldal

10. Beveridge, *Voluntary action*, 43. oldal

11. Michael David Sibal, „The mutual aid societies of Paris, 1789–1848”, *French history*, 3 (1989), 3–30. és 25. oldal

12. Mary Ann Clawson az Egyesült Államokban a szabadkőműves befolyást az antialkoholista mozgalomnak tulajdonítja, amely megfosztotta a férfiakat a kocsmáiktól (azoktól a fontos, „férfiak számára fenntartott helyektől, ahonnan a nők ki voltak zárva”). Az eredmény a kvázi-szabadkőműves páholy lett: „A páholy szertartása, az iváséhoz hasonlóan, a férfiszolidaritás- és felsőbbrendűség szertartása volt. És a páholy maga is a kocsmához hasonló szerepet tölthetett be, mint az alkalmi társas életre vagy komolyabb eseményekre is alkalmas, a nőket kizáró, csak a férfiak számára fenntartott társadalmi tér. A testvériesség szabályai lehetővé tették a férfiaknak az antialkoholizmus normáiból történő engedést, anélkül, hogy ezzel hozzájárultak volna a férfitársadalom elleni ebből következő támadásokhoz.” Mary Ann Clawson, *Constructing brotherhood. Class, gender, and fraternalism* (Princeton, NJ, Princeton University Press, 1989), 162. oldal. A magyarázat érvényes lehet az Egyesült Államokra, de más országokra nem, ha másért nem, hát a „pubok” sok kvázi-szabadkőműves szervezet számára való óriási jelentősége miatt.

13. Sidney és Beatrice Webb, *History of trade unionism* (London, 1902), 23. oldal

14. Sibal, idézett mű, 27. oldal

15. Gosden, idézett mű, 55. oldal

16. Lásd például Ute Frevert, *Krankheit als politisches Problem 1770–1880. Soziale Unterschichten in Preussen zwischen medizinischer Polizei und staatlicher Sozialversicherung* (Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1984), 255. oldal

17. Frank H. Hankins, „Fraternal orders”, in Edwin R. A. Seligman és Alvin Johnson (szerk.), *Encyclopaedia of the social sciences*, 5. kötet (New York, Macmillan, 1948), 423–425. oldal

18. *Report from His Majesty's commissioners for inquiry and administration and practical operation of the Poor Laws with evidence and appendices* (London, 1834), Appendix A, 806. oldal; idézi Adolf M. Birke, „Soziale Selbsthilfe und amtliche Sozialpolitik im viktorianischen England”, in Birke és Kurt Kluxen (szerk.), *Viktorianisches England in deutscher Perspektive* (München, K. G. Saur, 1983), 79–89. oldal és 84. oldali jegyzet

19. A tagokat megbüntették, ha visszautasították a felváltva betöltött tisztségeket. A többnyire bírságokból álló büntetések a tagok közötti egyenlőtlenségekhez vezethettek: „A tisztségviselők kötelmei miatt a tisztségekből adódó feladatok elvégzése helyett sokan inkább a bírságot választották. Ez azt jelentette, hogy csak a legszegényebb tagok vállaltak szolgálatot, mivel ők engedhették meg maguknak legkevésbé a jövedelemkiesést (bár az ellátandó feladatok nem voltak túlságosan megterhelőek, és a beteglátogatásokat ebédidőre is lehetett időzíteni). Így a bírságolási rendszer súlyosbította a legszegényebb tagok nehézségeit.” Iorwerth Prothero, *Artisans and politics in early nineteenth-century London. John Gast and his time* (Folkestone, Dawson, 1979), 29. oldal

20. M. Dorothy George, *London life in the eighteenth century* (1925; újranyomás Harmondsworth, Penguin, 1966), 293. oldal

21. Uo.

22. Prothero, idézett mű, 29. oldal

23. „Amikor pangott az üzlet, és egy ilyen társaság tagjainak nem volt mit enniük, a látszólag más célokra felhalmozott közös alapot nyilvánvalóan arra kellett felhasználniuk, hogy az a helyzet javulásáig valamiféle rendszeres 'alamizsnát' biztosítson számukra.” Gosden, idézett mű, 55. oldal

24. Buckley, „On the club”, 54. oldal; lásd az alábbi dokumentumra utaló jegyzetet: *Second report of the commissioners to inquire into friendly and benefit building societies, part II.* (Brit. Parl. Papers, 1872 (514), XXVI.), Q81. Lásd még P. H. J. H. Gosden, *Self-help. Voluntary associations in nineteenth-century Britain* (London, Batsford, 1973), 47. oldal

25. Gosden, *Self-help*, 45. oldal
26. Természetesen elképzelhető, hogy egyes munkások szerettek volna részt venni a biztosításban, de nem érdekelték őket az ezzel együttjáró társasági kötelek.
27. Abram de Swaan, „Workers’ and clients’ mutualism compared: Perspectives from the past in the development of the welfare state”, *Government and opposition*, 21 (1986), 47. oldal
28. De Swaan figyelmét elkerüli a második ok, amely nélkül nem érthető meg, hogy például a nőket miért rekesztették ki sok önszegélyező egyletből.
29. Beveridge (idézett mű, 76. oldal) becslése szerint 1910-ben, közvetlenül az Országos Biztosítási Törvény megalkotása előtt, 12 millió foglalkoztatott volt az Egyesült Királyságban, közülük több, mint 4,5 millió volt biztosítva az önszegélyező egyletekben.
30. Jó példa a kommunista befolyás alatt álló International Workers’ Order (1930–1954), egy hatalmas szervezet (a taglétszám 1947-ben elérte a 185 ezret), amely lényegében önkéntes alapon szerveződött, és biztosíthatóságuk vizsgálata nélkül vette fel a tagjait. Lásd Thomas J. E. Walker, *Pluralistic fraternity. The history of the International Workers’ Order* (New York és London, Garland Publishing, 1991).
31. Mancur Olson, *The logic of collective action. Public goods and the theory of groups* (Cambridge, Mass. és London, Harvard University Press, 1965), különösen a 72–73. oldal
32. Colin Crouch, *Trade unions: The logic of collective action* (Douglas, Isle of Man, Fontana, 1982), 55–56. oldal
33. Hanagan, „Agriculture and Industry”, 97. oldal
34. Uo., 97–98. oldal
35. Louis Ginsburg, „Industrial life assurance”, in William A. Robson (szerk.), *Social security* (London, George Allen & Unwin, 1945), 260–287. oldal. Ebben a megvilágításban nem meglepő, hogy a gyűjtő társaságok néha biztosítótársaságokká alakultak.
36. Uo., 263. oldal
37. Uo., 264. oldal
38. Paul Johnson, *Saving and spending. The working-class economy in Britain 1870–1939* (Oxford, 1985), 38–39. oldal
39. Az összes idézet forrása: Allan Mitchell, „Bürgerlicher Liberalismus und Volksgesundheit im deutsch-französischen Vergleich 1870–1914”, in Jürgen Kocka (szerk.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich* (München, DTV, 1988), III. kötet, 395–417. és 405. oldal
40. Beveridge, *Voluntary action*, 78. oldal
41. Uo.
42. Mitchell, idézett mű, 406. oldal
43. Buckley, idézett mű, 57. oldal
44. Beveridge, idézett mű, 78–79. oldal
45. Sibalis, idézett mű, 30. oldal
46. Edward P. Thompson, *The making of the English working class* (Harmondsworth, Penguin, 1980), 458. oldal

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bagó József – szociológus, szakközgazdász
Munkaügyi Minisztérium

Bánfalvy Csaba – szociológus
Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai és Tanárképző Főiskola

Diósi Pál – szociológus
DIÓDATA

Ferge Zsuzsa – szociológus, tanszékvezető egyetemi tanár
ELTE Szociálpolitikai Intézet

Gyekiczky Tamás – szociológus
MTA Politikatudományi Intézet

Yossi Korazim Körösi – szociális munkás,
Ministry of Labour and Social Affairs, Jerusalem

Lévai Katalin – szociológus,
KLTE, ESÉLY Családsegítő Szolgálat

Marcel van der Linden – szociológus
